

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

Қўлёзма ҳукуқида

ҲАБИБУЛЛАЕВ УМИД РАҲМАТАЛИЕВИЧ

**ИҚТИСОДИЁТНИНГ ЭРКИНЛАШУВИ ШАРОИТИДА БЮДЖЕТ-
СОЛИҚ СИЁСАТИНИНГ ЯХЛИТЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ
МАСАЛАЛАРИ**

5A140901 - Касб таълими (Молия)

**Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган
ДИССЕРТАЦИЯ**

Илмий раҳбар

и.ф.д.,проф. Б.Ж.Махмудов

НАМАНГАН - 2012

МУНДАРИЖА

	бет.
Кириш.....	3
I.БОБ. МАМЛАКАТНИ МОДЕНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА ДАВЛАТ БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СИЁСАТИ ЯХЛИТЛИГИНИНГ ЗАРУРЛИГИ, МОҲИЯТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ.....	6
1.1.Ўзбекистон Республикасида ўтиш даври иқтисодиётини бошқаришда молия сиёсатининг роли.....	6
1.2. Бюджет-солиқ сиёсатининг мазмуни ва уни баҳолаш методологияси.	10
1.3. Бюджет-солиқ сиёсати яхлитлиги ва молиявий тартибга солиш.....	13
1.4. Бюджет-солиқ сиёсатида оид иқтисодчи олимларнинг қарашлари ва бу хусусдаги мунозаралар.....	21
II. БОБ. БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СИЁСАТИ ЯХЛИТЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛАШТИРИШ.....	34
2.1. Бюджет – солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашда молиявий қонунчилик барқарорлиги ва самарадорлигини таъминлаш масалалари...	34
2.2. Давлат молиясини стратегик тахминлаштириш асосларида фискал ва иқтисодий функцияларнинг самарали бошқарилишини таъминлаш.....	43
2.3. Солиқ юкини камайтириш шароитида бюджет-солиқ сиёсатининг мутаносиблигини таъминлаш.....	58
III.БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	67
3.1. Мамлакатимиз молиявий сиёсатининг устувор йўналишлари ва уни такомиллаштириш масалалари.....	67
3.2. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида молия-банк тизимидаги ижобий ўзгаришлар.....	74
ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР.....	94
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	97

Кириш

Мавзунинг долзарблиги. Бозор муносабатларига ўтишнинг муайян босқичи вазифаларига мос равишда бюджет-солиқ сиёсати инструментлари ҳам ўзгариб боради. Миллий иқтисодиётимизни ислоҳ қилишнинг бугунги кундаги энг муҳим вазифалардан бири давлат бюджети даромад ва харажатлари мувофиқлигини таъминлашга қаратилган. Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек “... изчилик билан амалга оширилаётган биринчи навбатда солиқ юкини камайтиришга қаратилган оқилона солиқ сиёсати иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришга, хўжалик юритувчи субъектларининг ишбилармонлик фаоллиги ва молиявий барқарорлигини юксалтиришга хизмат қилмоқда”¹.

Юқорида билдирилган фикрда солиқ сиёсати вазифасининг икки ёқламалик характери яқол кўриниб туради. Бир томондан, солиқ сиёсатининг вазифаси давлат бюджетини даромадлар билан таъминлаш эканлиги кўзда тутиляпти. Икинчи томондан, бюджет-солиқ сиёсати корхоналарнинг республикамиз учун зарур бўлган махсулотлар ишлаб чиқаришини кўпайтиришга ва солиқ юкини пасйитиришга қаратилган. Бюджет-солиқ сиёсатининг стратегик вазифаси давлат харажатларини тузилмавий қайта қуришни, даромадларнинг янги манбаларини излаб топишни, иқтисодий мустақилликни ва охир оқибатда аҳоли фаровонлигининг оширишни таъминлаш учун ривожланаётган бозор иқтисодиёти механизмларига мақсадли таъсир кўрсатишни йўналтиришдан иборат. Шунинг учун ҳам мавзу долзарб ҳисобланади.

Муаммонинг ўрганиш даражаси. Бюджет-солиқ сиёсатининг яхлитлиги масалаларини тадқиқ қилиш кўплаб иқтисодчи олимларнинг диққат марказида бўлиб, уларнинг орасида О.Қ.Абдурахманов, М.И.Алмардонов, А.В.Воҳобов, Э.Ф.Тадаев, А.С.Жураев, Ж.Р.Зайналов, Т.С.Маликов, О.О.Олимжанов, Б.Э.Тошмурадова, К.Я.Яхъеев, Н.Р.Қузиева ва Н.Х.Хайдаровларнинг илмий изланишлари алоҳида эътиборга лойиқ.

¹ 2012 йил ватанимиз таракқиётини юксалтиришга кўтарадиган йил бўлди

Тадқиқот мақсади. Бюджет-солиқ сиёсатини яхлитлигини таъминлаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат. Тадқиқот вазифалари сифатида қуйдагилар олинди:

- Бюджет-солиқ сиёсатининг яхлитлигини моҳиятига аниқлик киритиш, уларнинг вазифалари ва аҳамиятини ягона бир тизимга келтириш;
- Бюджет-солиқ сиёсатининг яхлитлигини тартиби, тартибий тузилмаси, бюджет даромадларини шакллантиришдаги ўрни ва уларга хос бўлган умумий тенденцияларни аниқлаш;
- амалиётда асосий бюджет-солиқ сиёсатининг яхлитлигини оптималлаштириш такомиллаштиришга қарата илмий таклиф амалий тавсиялар бериш.

Тадқиқот объекти. Бюджет-солиқ сиёсатини яхлитлигини такомиллаштириш борасидаги маълумотлар Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва унинг қуйи органлари ҳисобланади. Тадқиқот предмети бюджет-солиқ сиёсати аҳамиятлиги борасидаги масалаларида вужудга келадиган иқтисодий муносабатлар мажмуадан иборат. Ҳимояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар:

- иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида бюджет-солиқ сиёсатини яхлитлигининг иқтисодий моҳиятининг очиқ берилганлиги;
- бюджет даромадларини шакллантиришда ҳар бир солиқларни ўрнининг асосланганлиги ва уларга хос бўлган тенденцияларни аниқланганлиги;
- бюджет-солиқ сиёсати яхлитлиги механизминини такомиллаштирилган шакллариининг ишлаб чиқилганлиги ва амалиётда қўллаш бўйича амалий тавсияларнинг берилганлиги билан белгиланади.

Илмий янгилиги ҳозирги шароитда бюджет-солиқ сиёсатини яхлитлигини такомиллаштириш бўйича илмий таклифлар ва амалий тавсияларнинг ишлаб чиқилганлиги белгиланади:

- бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини иқтисодий моҳиятини ифодаловчи муаллифлик таклиф берилди;

- бюджет-солиқ сиёсатни яхлитлиги солиқ юкини пасайтириш юзасидан таклифлар берилди;

- бюджет-солиқ сиёсатини яхлитлигини такомиллаштириш борасида таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

Ишнинг илмий ва амалий аҳамияти

Тадқиқотнинг илмий аҳамияти Республикамизда бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини такомиллаштиришга уларни жорий элментининг илмий концепциясини ишлаб чиқишга асос бўлиши билан белгиланади. Тадқиқот жараёнида олинган илмий хулосалар ва тавсиялар, “Молия”, “Солиқ ва солиққа тортиш”, ва “Давлат бюджети”, каби фанларини ўтишда фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши.

Тадқиқот жараёнида олинган ишланма ва амалий тавсиялар Наманган муҳандислик-педагогика институтида Солиқ ва солиққа тортиш фанининг ўқитишда ҳам Наманган вилоят Молия бошқармасида тадқиқот натижалари ишлаб чиқаришга тавсия этилган.

Натижаларининг эълон қилинганлигини

Илмий тадқиқот натижалари 0,6 босма табоқдан ортиқ бўлган 3 та илмий мақола ва тезислар чоп этилди.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми.

Диссертация таркибида Кириш, 3-та боб, 1 бобда Мамлакатни модернизациялаш шароитида давлат бюджет-солиқ сиёсатининг зарурлиги, моҳияти ва вазифалари; 2 бобда Бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашнинг концептуал асосларини такомиллаштириш; 3 бобда Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бюджет-солиқ сиёсатини такомиллаштириш масалалари, Хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлардан иборат.

I.БОБ. МАМЛАКАТНИ МОДЕНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА ДАВЛАТ БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СИЁСАТИ ЯХЛИТЛИГИНИНГ ЗАРУРЛИГИ, МОҲИАТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

1.1. Ўзбекистон Республикасида ўтиш даври иқтисодиётини бошқаришда молия сиёсатининг роли

Кейинги йилларда Ўзбекистон Республикаси ҳукумати бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётни яратишга қаратилган изчил иқтисодий ислохотларни амалга оширмоқда. Ислохотлар стратегияси давлат иқтисодий сиёсатининг кенг қамровли дастакларини ўз ичига олади. Мана шундай дастаклардан энг муҳимларидан бири-давлатнинг изчил молиявий сиёсати ҳисобланади. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида давлат молиявий сиёсатини олиб бориш ва иқтисодни молиявий тартибга солиш муаммоларига алоҳида эътибор берилади.

Молиявий сиёсат давлат иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми бўлиб, уни фалсафий категорияга таққослайдиган бўлсак, устқурмага таллуқлидир. Маълумки, ҳар қандай жамиятда ҳам давлат бирон-бир мақсадга эришиш, олдига қуйган вазифа ва мажбуриятларини бажариш учун молиядан кенг фойдаланади.

Молиявий сиёсат қўйилган мақсадларни ҳаётга татбиқ этиш учун бажарилиши лозим бўлган вазифаларни ташкил этишда асосий рол ўйнайди. Молиявий сиёсатни ишлаб чиқиш жараёни ва ҳаётга татбиқ этишда у жамият олдида турган вазифаларни бажариш шароитларини тامينлаб, иқтисодий маифаатларга таъсир кўрсатадиган қурол сифатида намоён бўлади.

Молиявий сиёсатнинг асосий йўналиши молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, молиявий тизим соҳалари ўртасида қайта тақсимлаш ва бош йўналишга эга бўлган ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни барқарорлаштириш мақсадида давлат ихтиёридаги молия

ресурсларини марказлаштиришдан иборат.

Молиявий сиёсат ҳақида сўз юритар эканмиз.; биз унинг ниҳоятда кўп қиррали ва мураккаб категория эканлигини алоҳида таъкидлашимиз керак. Ҳозирги кунга қадар молиявий сиёсат тушунчаси борасида ягона фикр мавжуд эмас. Масалан, ғарб иқтисодчилари Стенли Фишер, Рудигер Дорнбуш ва Ричард Шмалензиларнинг фикрича, молиявий сиёсат мустақил тушунча ҳисобланмайди. Улар молиявий сиёсат тушунчасига фискал сиёсат тушунчаси орқалий ёндашадилар. «Фискал сиёсат эса давлатнинг ўз даромадлари ва харажатлари буйича қарор қабул қилиши бўлиб ҳисобланади»², -деб таъкидланади.

Хориж иқтисодий мактабининг Кэмпбелл Р, Макконелл ва Стенли Л.Брю каби намояндалари ҳам шунга ўхшаш фикрларни билдириб, «молиявий-бюджет ва фискал сиёсат тушунчаларини бир ўринга қўйишади»³.

Профессор В.В.Лавровнинг фикрича молиявий сиёсат ишлаб чиқаришни ҳисобга олиш ва назорат қилиш, меҳнат сифати ва маҳсулотларни тақсимлаш билан боғлиқ Рус олими И.В. Левчук молиявий сиёсатнинг ишлаб чиқаришни ривожлантиришдаги катта ролини кўрсатиб, молиявий сиёсат, биринчи навбатда, марказлаштириш ва демократик бошқаришни ташкил этишда хизмат қилади, -дейди.

Молиявий сиёсатга тўлароқ тушунчани М.К.Шереметьев ўзининг «Финансы» ўқув қўлланмасида беради: «бириичидан, молиявий сиёсат - бу молиядан фойдаланиш бўйича давлатнинг асосий йўналишидир; иккиичидан, молиявий сиёсат - мамлакат иқтисодиётининг ичида рўй берувчи молиявий жараёнларнинг натижасидир»⁴.

Юқоридагиларга асосланиб, молиявий сиёсат - бу аҳолинг ҳаёт даражасини ошириш мақсадида молиявий маблағларнинг давлат томонидан тартибга солинишидир, - деб айтишимиз мумкин.

²Фишер С.,Доринбуш Р.,Шмалензи Р.Экономика –М.: Финансы и статистика. 1993

³Беляев Ю.А.Бюджетный федерализм зарубежный опыт.-М.: Финансы. 1994

⁴Финансы. Уч.пособине под ред. Шереметьева М.К.М.: Финансы, 2002

Молиявий сиёсат ҳақида фикр юритганимизда, унинг турларига алоҳида тўхталиб ўтишимиз лозим бўлади. Хозирги кунда молиявий сиёсат турларини қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

- иқтисодий ўсиш сиёсати;
- мувозанатлаштириш сиёсати;
- чегаралаш сиёсати.

Молиявий сиёсатнинг юқорида келтириб ўтилган турлари миллий даромад ҳажмини ва аҳоли бандлиги даражасини оширишга, давлат харажатлари тизимини назорат қилишга, солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солишга, бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашга хизмат қилади. Молиявий сиёсати амалга оширишда давлат молиясининг алоҳида бўғинларига эътибор қаратилади. Давлат молияси бўғинлари қуйидагилардан ташкил топали:

1.1-чизма

Давлат молиясининг таркибий тузилиши

Давлат бюджети кучли демократик давлатнинг ишончли молиявий таянч бўлиб хизмат қилиши керак. Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Конституциясига биноан, Ўзбекистон Республикаси ўз молия ва пул-кредит тизимига эга. Давлат бюджети – республика бюджети, Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва маҳаллий бюджетлардан иборат. Бундан ташқари, давлат бюджети таркибида давлат мақсадли жамғармалари жамланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет тизими туғрисида»ги Қонуннинг 3-моддасида илк бор давлат ва маҳаллий бюджетларга тушунча бериб ўтилган,

бунга кўра давлат бюджети - бу давлат пул маблағларининг (шу жумладан, давлат мақсадли жамғармалари маблағларининг) марказлаштирилган жамғармаси бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек, молия йили давомида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йуналишлари ва миқдори назарда тутилади.

Асосий молиявий режа сифатида бюджет қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эга:

- бюджет универсал молиявий режа ҳисобланиб, ўз кўрсаткичлари билан ижтимоий ва иқтисодий ривожланишнинг барча соҳаларини қамраб олади. Бу универсаллик хусусияти бошқа молиявий режаларда учрамайди, чунки улар тор доирада ҳаракат қилади;

- бошқа молиявий режаларга нисбатан бюджет мувофиқлаштириш вазифасини бажаради.

Мувофиқлаштириш-бюджет кўрсаткичи билан бошқа молиявий режалар кўрсаткичининг ўзаро боғлиқлиги орқали амалга оширилади. Корхоналарнинг молиявий режаларида бюджетга тўланадиган мажбурий тўловлар ҳажми ва бюджетдан ажратиладиган маблағлар ажратилади.

Таниқли рус олимлари М.В.Карасева ва Ю.А.Крохина ўзларининг «Финансовое право» дарслигида бюджетнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларининг кўрсатиб ўтадилар:

- ◆ бюджет-давлат ва маъмурий тузилмаларнинг харажатларини қоплаш мақсадида ташкил этиладиган пул маблағлари жамғармасидир;

- ◆ бюджет-давлат ва маъмурий тузилмаларнинг молиявий режали акти бўлиб, унда уларнинг даромадлари ва харажатлари кўрсатиб ўтилади;

- ◆ бюджет-корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг баланси ва сметаси сингари молиявий режа бўлиб, универсаллик ва мувофиқлаштириш хусусиятига эга.

Юқорида кўриб чиқилган барча жиҳатлар бюджет мазмунини бойитиб, тўлдириб туради. Бюджет бу - давлат ҳокимияти органлари функцияларини таъминлаш мақсадида пул маблағларини ташкил этиш ва харажат қилиш шаклидир. Шу тушунчадан кўриниб турибдики, биринчидан, бюджет - бу пул

маблағларини ташкил этиш ва харажат қилиш шакли ҳисобланади, иккиичидан, бюджет-давлат ва маҳаллий ҳокимият органларининг функцияларини таъминлайди.

Ҳар қандай категориянинг, шу жумладан, бюджетнинг моҳияти унинг вазифаларида намоён бўлади. Бюджет кенг молиявий категория бўлганлиги сабабли, унга молиянинг барча вазифаларига хосдир.

Бюджетнинг қуйидаги асосий вазифаларини кўрсатиб ўтишимиз мумкин:

- ◆ миллий даромадни қайта тақсимлаш;
- ◆ иқтисодиётни тартибга солиш;
- ◆ бюджет соҳасини молиявий таъминлаш;
- ◆ давлатнинг ижтимоий сиёсатини амалга ошириш;
- ◆ марказлашган пул маблағлари жамғармаларини ташкил этиш ва фойдаланиш устидан назорат ўрнатиш.

Бюджет оммавий-ҳуқуқий категория бўлиб, норматив тарзда мустаҳкамланади ва давлат (маъмурий-ҳудудий тузилмалар) манфаатларини амалга оширишда хизмат қилади.

1.2. Бюджет-солиқ сиёсатининг мазмуни ва уни баҳолаш методологияси

Бюджет сиёсати иқтисодий сиёсатнинг ядроси ҳисобланади ҳамда ўзида жамият институтлари ва аҳоли ўртасидаги молиявий муносабатларни яққол ифодалайди. Бюджет сиёсати, айтиш мумкинки, макроиқтисодий барқарорликнинг бош омилидир. Давлат бюджет сиёсатини юритишда икки дастакка эгадир. Булар давлат даромадлари ва харажатлардир. Буларнинг бсвосита ва билвосита усуллар деб аташ мумкии.

Бюджет сиёсатининг билвосита усуллари бўлиб, солиқлар ва солиқсиз тўловлар орқали иқтисодиётга таъсир кўрсатиш каби тадбирлар ҳисобланади. Солиқ ставкаларининг ўзгариши, солиқлар бўйича имтиёзлар яратиш ёхуд

уларни бекор қилиш, турли хил тўловларни жорий қилиш каби билвосита усуллар орқали мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятга таъсир кўрсатиш мумкин, бунда солиқ тўловларнинг моддий қизиқишлари бюджет сиёсатидаги ҳал қилувчи ролни ўйнайди.

Бюджет сиёсатининг бевосита усулларига эса бюджетнинг харажатлар қисми оқали ижтимоий-иқтисодий вазиятга таъсир кўрсатиш киради. Тармоқларни молиялаштириш харажатлари микдорини ўзгартириш, ночор корхоналарга дотациялар ажратиш, субвенциялар бериш, бюджет ссудаларини ажратиш, улар бўйича имтиёзлар жорий қилиш, чет эл инвестицияларини жалб қилиш учун кафолатлар бериш каби тадбирлар бюджет сиёсатининг тўғридан-тўғри усуллари ҳисобланади.

Барқарор бюджет сиёсатини юритиш, ўз навбатида, бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашга хизмат қилади. Бюджет солиқ сиёсатини муваффақиятли амалга ошириш иқтисодиёт олдида турган муҳим вазифаларни ҳал қилишда асосий рол ўйнайди.

Давлат бюджет-солиқ сиёсатининг стратегик вазифаси давлат маблағларини тузилмавий қайта қуришни, иқтисодий мустақилликни ва охир-оқибатда аҳоли фаровонлигининг ошишини таъминлаш учун ривожланётган бозор иқтисодиёти ва унинг инфратузилмасига мақсадли таъсир кўрсатишга йўналтиришдан иборат. Бу ерда бюджет-солиқ сиёсати деганда, давлатнинг бюджет даромадларини оптимал шакллантириш ва давлат харажатларини рационализация қилиш учун солиқ олишни такомиллаштириш соҳасидаги сиёсати тушунилади.

Айни пайтда бюджет-солиқ сиёсати ишлаб чиқаришни ўстиришга ва унинг самарадорлигини оширишга, солиққа тортиладиган базани кенгайтириш мақсадида ҳуқуқий ва жисмоний шахслар даромадларини кўпайтиришга қаратилган бўлиши лозим. Бюджет-солиқ сиёсатининг хусусияти шундан иборатки, у нафақат давлатнинг даромадлар базасини таъминлаш ва келиб тушган пул маблағларини харажат қилиш, балки жамиятда макроиқтисодий барқарорликни ҳамда инфляциянинг паст даражасини, аҳолининг оптимал

бандлигини таъминлаши зарур.

Бюджет-солиқ сиёсати тор маънода макроиктисодий барқарорлик ва мустаҳкам иқтисодий ўсиш, иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни таъминлаш, ташқи иқтисодий фаолиятни ва босқичма-босқич валюта бозорини эркинлаштириш, аҳолининг барқарор моддий фаровонлигини таъминлаш ва аҳолининг ижтимоий ҳимоясини ошириш каби умумдават макроиктисодий вазифаларни таъминлашга йўналтирилган.

Бюджет-солиқ сиёсати амалиётда амалга ошириш нуктаи назаридаи бирламчи вазифалар ўртасида туғри мувофиқликни аниқлаш муҳим ҳисобланади.

Бошқача айтганда, бюджет-солиқ сиёсати доирасида умумий стратегияни ишлаб чиқиш билан бир қаторда навбатдаги амалга ошириладиган аниқ чоратadbирларга фақат туғри урғу бериш орқали муваффақиятга эришиш мумкин.

Бозор муносабатларига ўтишнинг муайян босқичи вазифаларига мос равишда бюджет-солиқ сиёсати инструментлари ҳам ўзгариб боради. Миллий иқтисодиётимизни ислоҳ қилишнинг бугунги кундаги энг муҳим вазифалрдан бири давлат бюджети даромад ва харажатлари мувофнқлигини таъминлашга қаратилган. Бюджет-солиқ сиёсатининг мувофиқлигини таъминлашга қаратилган. Бюджет-солиқ сиёсатининг стратегик вазифаси давлат харажатларини тузилмавий қайта кўришни, даромадларнинг янги манбаларини излаб топишни, иқтисодий мустақилликни ва охир-оқибатда аҳоли фаровонлигининг ошишини таъминлаш учун ривожланаётган бозор иқтисодиёти механизмларига мақсадли таъсир кўрсатишни йўналтиришдан иборат. Бунда бюджет-солиқ сиёсати давлатнинг бюджет даромадларини бюджет харажатлари таркибий тузилишининг ўзгаришига қараб шакллантириш, даромадларни оқилона сарфлаш механизмини ишлаб чиқиш соҳасидаги сиёсат тушунилади.

Давлат бюджети сиёсати давлатнинг даромадлари ва харажатларини рационал шакллантириш, бюджет бўғинлари ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш, мҳаллий бюджетлар манфаатларини мувофиқлаштириб туришни таъминлаши лозим.

Айни пайтда, бюджет-солиқ сиёсати ишлаб чиқаришни ўстиришга ва унинг самарадорлигини оширишга солиққа тортиладиган базани кенгайтириш мақсадида ҳуқуқий ва жисмоний шахслар даромадларини кўпайтиришга қаратилган бўлиши керак.

Бозор иқтисодиёти шароитида бюджет-солиқ сиёсатининг асосий вазифалари иқтисодиётда ишлаб чиқариш жараёнининг пасайиб кетишига йул қўймаслик, яъни ишлаб чиқаришни рағбатлантиришга йуналтирилган чора-тадбирлар ишлаб чиқишдан иборат. Бунинг учун солиқ сиёсати соҳасида солиқ ставкаларини пасайтириш, янги инвестициялар учун солиқ имтиёзларини бериш, тезлаштирилган амортизацияни қўллаш каби тадбирлар амалга оширилади.

Ўзбекистондаги бюджет-солиқ сиёсатининг характерли хусусиятлари сифатида қуйидагиларни ажратиш мумкин:

- ҳукумат ижтимоий-иқтисодий ва бюджет-солиқ сиёсатининг ўзаро боғланиганлиги ва бир-бирини тўлдириши;
- бюджет-солиқ сиёсатининг макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий юксалишни рағбатлантиришга эришиш ҳамда уни мустахкамлашга йўналтириши;
- солиқ йиғимини оқилона усулда ташкил этиш ва солиқларнинг рағбатлантирувчи ролини таъминланиши;
- бюджет харажатларининг ижтимоий мақсадларга йўналтирилиши.

Умуман олганда мамлакат ҳукумати томонидан ўтказилаётган бюджет-солиқ сиёсати давлат ғазнаси билан солиқларнинг рағбатлантирувчи роли ва бюджет харажатларининг энг мақбул тузилмаси ўртасидаги ўзаро нисбатнинг самарадорлигига эришиш имконини яратди. Ўз навбатида, даромадлар бўйича бюджетнинг барқарор ва тўлақонли ижроси бюджетда белгиланган барча тадбирларни ўз вақтида ва тўла молиялаштиришни таъминлайди.

1.3. Бюджет-солиқ сиёсати яхлитлиги ва молиявий тартибга солиш

Макроиқтисодий жиҳатдан эса давлатнинг самарали бюджет-солиқ

сиёсати инвестиция иқлимини яхшилаш, молиявий барқарорлик, пул ва молия бозорлари ривож, корхоналарни молиявий соғломлаштириш ва аҳолининг реал даромадлари ўсишига имкон беради.

Солиқ тадбирлари бюджет тадбирларини тўлдириб туради ва улар биргаликда талаб мажмуасини ривожлантиришга, натижада эса ишлаб чиқаришни ҳам ривожлантиришга олиб келади. Бюджет-солиқ сиёсати пул-кредит сиёсати каби давлатнинг яхлит тадбирларини ишлаб чиқишни тақозо этади. Улар қуйидагилардан иборат:

1. Иқтисодий ҳолатни кўтариш даврида давлат бюджет-солиқ ва пул-кредит сиёсатида қарама-қарши тадбирларни мужассамлаштириб туриш сиёсатини ўтказди. Ушбу даврдаги бюджет-солиқ сиёсати солиқлар ставкасининг кўтарилиши, давлат харажатларининг қисқариши, амортизация сиёсатини ўтказиш доирасида чегараланишлар билан характерланади.

2. Молиявий барқарорликни таъминлаш. Бунинг учун, энг аввало, иқтисодий ислохотларни муваффақиятли ўтказишнинг асоси сифатида пул муомаласини барқарорлаштириш бўйича зарур чоралар кўриш даркор. Фақат барқарор пул тизими яратилган шароитида хўжалик механизмнинг барча қатнашчилари ва ташкилий қисмлар ўртасида алоқалар ўрнатиш мумкин.

3. Инвестицион фаолликни ривожлантириш ва унинг миллий даромаддаги улушини кучайтириш.

4. Бюджетнинг давлат дотациялари бўйича алоҳида моддий ишлаб чиқариш соҳаларига ишлаб чиқариш харажатларини қисқартириш. Харажатлар орқали бюджет, иқтисодиётни бошқариш ва ривожлантиришнинг муҳим дастаги бўлиб хизмат қилади.

5. Бюджетнинг даромад базасини, солиққа тортишни такомиллаштириш ва солиқларни тўлиқ тўланиши бўйича назоратни кучайтириш ҳисобига барқарорлаштириш. Солиқлар орқали корхоналар фаолиятини рағбатлантириш рақобатбардошликни оширади, капитал йиғилиши учун қулай шароит яратади. Бунда турли солиқлардан имтиёзлар берилиб, иқтисодий ривожланиш учун замин яратилади.

6. Давлат харажатларини мақсадли ва самарали ташкил қилиниши бўйича молиявий назорат тизимини шакллантириш.

Ҳозирги кундаги энг долзарб масалалардан бири - бюджет даромадлари ва харажатлари ўртасидаги мутаносибликни таъминлашдан иборат. Бунда асосий ўринни бюджет - солиқ сиёсати яхлитлигига эришиш масаласи эгаллайди.

Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида издан чиққан иқтисодийни қайтадан қуриш, янги жамият бошқарув тизимини шакллантириш, аҳолини «ижтимоий ларзаларсиз» бозор муносабатларига мослаштириш, ижтимоий, ҳимояни кучайтириш жуда катта маблағларни талаб этди. Лекин бу корхоналар зиммасидаги солиқ юкининг ортиб кетишига, улар иқтисодий аҳволининг ёмонлашувига олиб келди. Шунинг учун кейинги йилларда асосий эътибор бюджет - солиқ сиёсатининг фақат фискал томонигина эмас, балки узок муддатли истиқболга эришиш мақсадида бюджет харажатлари таркибини қайтадан кўриб чиқиш ва солиқларнинг рағбатлантирувчи функциясини оширишга ҳам қаратилмоқда.

Бюджет уч таркибий қисмдан - харажатлар, даромадлар қисмлари ва улар балансидан иборат, яъни даромадларнинг харажатларга мувофиқлиги қондасига кўра тузилади. Бюджетни шакллантириш, аввало, унинг харажатлар қисмини тузиш йўли билан юз беради, чунки давлат ўзида мавжуд молиявий имкониятлардан келиб чиқибгина харажатлар қилиши мумкин.

Давлат, аввало, жамиятни самарали ривожлантириш мақсадида унинг зарур маблағларни ҳажмини белгилаш ва шундан кейингина ўз қўлида бўлган бюджет даромад қисмини тўлдиришнинг асосий воситаси солиқ ва бошқа манбалари ёрдамида ана шу молиявий ресурсларни жалб этиши керак. Бюджет - солиқ сиёсати маблағлар ҳаракатининг аниқ йуналишларини, миллий даромадни қайта тақсимлашни акс эттиради, бу эса унга мамлакатда иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни самарали бошқаришга имкон беради.

Иқтисодий ривожланишининг турли босқичларида бюджет давлат сиёсатини амалга ошириш қуроли, мўлжалланган дастурлар ва тадбирларни

амалга ошириш учун пул маблағларининг асосий манбаси ҳисобланади. Охир оқибатда айтиш мумкин, у давлат ҳокимиятининг кундалик масалаларини ҳам, ривожланиш истиқболларини ҳам ҳал этишдаги салоҳиятни белгилайди.

Бюджет иқтисодиётга, ишлаб чиқариш жараёнига, ҳўзжалик ҳаётига давлат томонидан таъсир ўтказиш воситасидир, у давлат истеъмолининг молиявий асоси сифатида намоён бўлади ҳамда давлат томонидан ижтимоий сиёсат олиб бориш учун фойдаланилади.

Давлат бюджети давлатнинг асосий молиявий режаси сифатида, ҳукумат органларига ўз ваколатларини амалга ошириш учун иқтисодий имкониятлар бериши. Бюджет давлат учун зарур бўлган молиявий ресурсларни акс эттириб, шу билан биргаликда, мамлакат солиқ сиёсатини белгилайди.

Солиқ сиёсатини ўзгартириб, давлат муайян доираларда мамлакатни иқтисодий ривожлантиришни рағбатлантириши ва унинг иқтисодиётда пайдо бўладиган салбий кўринишларига йўл қўймаслиги мумкин. Солиқлар ёрдамида тартибга солиш ҳар қандай мамлакатнинг ҳўзжалик ҳаётини, яъни ишлаб чиқариш таркиби, сармоя жамғариш шахсий истеъмолни камраб олади, чунки солиқ сиёсатининг ўзгариши мамлакат иқтисодиётининг таъсирчан воситасидир. Бундай тартибга солишнинг асосий мақсади бўлиб, корхоналарнинг ички ва ташқи фаолияти учун (айниқса, инвестиция фаолиятини жонлантириш учун) солиқ қўлқўлимини яратиш ҳамда сармоя ҳаракатини тармоқ ва минтақавий йўналишларда ривожлантиришни рағбатлантириш учун шарт-шароитларни таъминлаш ҳисобланади. Солиқ сиёсати ёрдамида тартибга солиш ҳар доим ҳам самарали натижалар беравермайди, бунга мавжуд иқтисодий вазиятни тўғри баҳоламаслик, узок муддатли стратегик тахминлаштиришни нотўғри белгилаш, солиқ юкининг тақсимланишида номуносиблик сабаб бўлиши мумкин.

Солиқ сиёсати асосига бюджетга солиқ тушумлари ҳажмларини солиқ ставкаларини ошириш ҳисобига эмас, балки ишлаб чиқаришни тегишли тармоқларини ва маҳсулотларнинг устувор турларини рағбатлантириш воситасида солиқ солиш базасини қўпайтиришга имкон яратадиган чоралар

ҳисобига ошириш зарурлигига асосий эътиборни қаратиш лозим.

Солиқ сиёсати солиқларнинг жамиятдаги ролини белгилайди.

Солиқларнинг усткурма тартибнинг субъектив ҳодисаси сифатидаги аҳамияти давлат фаолияти билан чамбарчас боғлиқ. Ушбу аҳамият доимий ҳаракатда бўлиб, бутун халқ ҳўжалигини манфаатлари ва мақсадларини жамлама кўринишда акс эттирадиган ҳолда давлат сиёсатини ўзгаришига боғлиқдир.

Давлатнинг бюджет-солиқ сиёсати самарасиз бўлиши мумкин, яъни уни амалга ошириш куйидаги ҳолларда мақбул натижаларга олиб келмайди.

1. Бюджет-солиқ сиёсати вақт даврлари муаммоси билан тўқнаш келади. Иқтисодий сиёсатни рўёбга чиқишда вақт-даврларининг икки тури ажратиб кўрсатилади.

Ички давр - иқтисодий шок ғангитиш билан у ёки бу ҳаракатларни амалга ошириш тўғрисида қарор қабул қилиш ўртасида.

Ташқи давр - чоралар кўриш билан натижани олиш ўртасида.

Иқтисодий танглик ёки инфляцияни англаш дарҳол юз бермайди. Одатда иқтисодчилар макроиқтисодий вазиятни батафсил таърифлайдиган статистика маълумотларини яхши деганда уч-олти ой кечикиб оладилар. Табиийки, бундай вазиятда ҳар қандай қарорлар кечикади.

Бюджет-солиқ сиёсати узоқ давом этадиган ички давр билан таърифланади: солиқ қонунларидаги ёки давлат харажатлари таркибидаги ўзгаришлар, одатда ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи органи томонидан тасдиқланиши керак. Бу эса кўп вақтни талаб қиладиган турли ҳил маъмурий русум-қоидалар: қонун лойиҳасини тайёрлаш, уни муҳокама қилиш ва келишиб олиш, парламент томонидан қабул қилиниши, Президент томонидан тасдиқланиши ва бошқалар билан боғланган.

Кўпинча бюджет-солиқ сиёсати амалга оширишда функционал кечикиш юз беради: қарор қабул қилиниши билан унинг ижроси кўп вақт ўтишига туқнаш келади.

Шундай қилиб, тадбир режалаштириш ва ижро этишдаги муддатларга тўлиқ

риоя этилмаслиги бюджет-солиқ, сиёсатининг самарадорлигини пасайтиради, баъзан уни хафли ҳам қилади: барқарорлаштириш ўрнига беқарорликка олиб келиши ҳам мумкин. Инфляция омили, пул муомаласиининг барқарорлиги бюджет-солиқ сиёсатини (солиқларни камайтириш) натижаларини олиш пайтида иқтисодиёт тушкунлик босқичига ўтса, улар бирмунча, ноўрин бўлиши мумкин. Бунинг натижасида қуйидаги омиллар сабабли иқтисодий тушкунлик янада кучаяди.

1. Бюджет-солиқ сиёсатини амалга ошириш турли ҳил сиёсий муаммолар билан тўқнаш келади. Ҳукумат фаолияти, макроиқтисодий барқарорлаштиришдан ташқари, барқарорлаштириш вазифасига зид келиши мумкин бўлган бошқа мақсадларни ҳам кўзлайди. Бюджет-солиқ сиёсатидан жуда тез соф сиёсий натижаларга эришиш (ҳокимият тепасига келиш, ҳокимиятни қўлдан бермаслик) учун фойдаланилади. Солиқ юкининг камайиши давлат харажатларининг кўпайиши, одатда, турли ҳил сайлов олди тадбирлари бошланиши билан мувофиқ келиши аввалдан кўзга ташланиб келади. Бундан ташқари, бюджет сиёсатини доимо ҳамманинг кўз ўнгида сайловчилар мададига таянмоқчи бўлган сиёсатчилар (хатто, буни иқтисодий зарурият талаб қилган тақдирда ҳам) солиқларни кўпайтиришга ёки ижтимоий эҳтиёжлар учун харжатларни камайтиришга журъат эта олмайдилар.

2. Макроиқтисодий прогнозлаш муаммоси мавжуд. Қарорни ўз вақтида қабул қилишда ва ижронинг ўз вақтида амалга ошириш зарурлигини эътиборга олганда, бюджет-солиқ сиёсатининг муваффақияти макродаражада бўлғуси вазиятни олдиндан башорат қилиш мумкинлигига боғлиқдир. Масалан, 2002 йилда республикамизда ўтказилган «Ички истеъмол бозорини сифатли махсулотлар билан тўлдириш ва савдо устидан банк назоратини ўрнатиш»га қаратилган бозорларни ёпиш сиёсати пул-кредит тизимининг номувофиқлигига, товарлар айланишининг секинлашувига, бюджетга тушумлар миқдорини камайтиришга, нақд пул массасини четга чиқишига, ишсизлик даражасининг ортишига сабаб бўлиб, бюджет солиқ сиёсати ва макроиқтисодий барқарорликка ўзининг салбий тасирини кўрсатди. Ҳар бир макроиқтисодий сиёсат ўзининг натижаларини камида ярим йилдаи кейин беради. Лекин, ярим йилдаи сўнг иқтисодиёт тушкунлик ҳолатида бўладими,

ривожланадими ёки бизнинг сиёсатимиз инфляция тўлқинини янада кучайтириб юборадими? Афсуски, илм-фаннинг ҳозирги ҳолати макроиктисодий сиёсат учун аниқлик билан узоқ, муддатли ва ўрта муддатли прогнозлар қилиш имконини бермайди. Одатда, қисқа муддатли (2-3 ойга) прогнозларгина муваффақиятли бўлади.

3. Фаол макроиктисодий сиёсатнинг ҳозирги баъзи муҳолифлари ўз далил исботларида Лукас танқиди (рационал кузатишлар назарий мактабининг асосчиси Р. Лукас номи билан аталган) деган концепциядан фойдаланадилар. Лукас танқиди шундан иборатки, иқтисодий сиёсат натижаларини баҳолаш усуллари унинг иқтисодиёт субъектлари умидларини шакллантиришга таъсирини ҳисобга олмайди. Ваҳоланки, ушбу умидлар улкан ўрин эгаллаб, макроиктисодий сиёсатни кўпинча маъносиз қилиб қўяди. Чунончи, ҳукумат томонидан рағбатлантирувчи сиёсат ўтказилганда иқтисодиёт субъектлари муайян вақт ўтгандан сўнг инфляция сакраши юз беришини тушунадилар. Шунинг учун улар ўз режаларини янги вазиятни ҳисобга олиб тузадилар. Солиқлар камайтирилиши ёки давлат режаларини ўстириш тўғрисида ахборот олинishi биланоқ ресурсларни сотувчилар инфляцияни кутиб, ишлаб чиқариш омиллари нархини олдиндан оширадилар. Товар ва ресурслар нархининг ортиши истеъмолни камайтириб, иқтисодиётни ривожланишига тўсқинлик қилади. Бюджет-солиқ сиёсати самарасини пасайтирадиган омиллардан қуйидагиларни курсатиш мумкин:

- нархларнинг ўсиши (ҳақиқатда иқтисодиётни рағбатлантиришга доир чора-тадбирлар нафақат реал ЯИМ кўпайишига, балки инфляцияга ҳам олиб келиши мумкин);

- сиқиб чиқариш эффекти: солиқ ставкаларини камайтириш миллий жамғармаларини қисқартиради ва инвестициялар ҳажмини камайтиради;

- соф экспорт эффекти: солиқларни қисқартириш миллий жамғармалар миқдорини камайтиради, ички фойиз ставкасини оширади, хорижий сармояларнинг қўшимча оқиб келишига олиб келади: натижада мамлакат валютасининг курси ошади ва соф экспорт миқдори қисқаради.

Бюджет-солиқ сиёсатининг рағбатлантирилиши билан ЯИМ кўпайганда кишилар фоиз ставкасининг ошишига қарамай, пулга булган талабни оширадilar, натижада фоиз ставкалари кескин ошиб, инвестициялар ҳажми қисқаради. Бозор даромадларини кўпайтиришдаги бюджет-солиқ, сиёсатининг ечими солиқ тизими ва солиқ сиёсати билан боғлиқдир. Ўзбекистоннинг солиқ сиёсатини ривожлантиришдаги асосий йўналиш бу давлат учун ҳам, бозор қатнашчилари учун ҳам қулай фискал шароитларни яратишдир. Бунда солиқ ислохотининг асосий мақсади фақат бюджет даромадларини кўпайтириш бўлиб қолмасдан, балки ишлаб чиқаришни ривожлантириш, тадбиркорликни рағбатлантириш ва фаолият фаоллигини таъминлашга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоғи лозим. Бунда қуйидагилар кўзда тутилади:

- солиқларни қисқартириш, солиққа тортиш базасини кенгайтириш, солиқ ставкаларини пасайтириш йўналишларида солиқ қонунчилигини такомиллаштириш;

- солиқ имтиёзларини қайта кўриб чиқиш;
- бир ҳил солиқ базасига эга бўлган солиқларни бирлаштириш;
- солиқ қонунчилигига риоя этиш устидан қатъий оператив назоратни жорий этиш.

Солиқлар бўйича боқимандалик муаммосини ечиш учун қуйидагилар зарурдир:

- солиқ тўовларини қарздор корхона ҳисобидан маблағлар олишни қонуний таъминлаш;

- қатъий равишда солиқлар бўйича қарздорликнинг мавжуд бўлишида банкротлик жараёнларини амалга ошириш;

- мулкдорларни ва корхона раҳбарларини солиқларни ўз вақтида бюджетга тўлаш бўйича жавобгарликни ошириш.

Айтиб ўтилган чораларни амалга киритиш бюджет-солиқ сиёсати самарадорлигини оширади. Улар ўртасидаги яхлитликни таъминлашга хизмат қилади ҳамда солиқ тизимини иктисодий ўсишга эришиш вазифалари билан мувофиқлаштиришга ёрдам беради.

1.4. Бюджет-солиқ сиёсатига оид иқтисодчи олимларнинг қарашлари ва бу хусусдаги мунозаралар

Ҳозирги иқтисодиётнинг самарали ривожланиши кўп жihatдан бозор иқтисодиётининг давлат томонидан тартибланишига боғлиқ бўлиб бормокда. Лекин, бунда асосий масала давлат томонидан бошқаришнинг воситалари, усуллари, имкониятлари ва чегараларини ҳар бир давлат учун хос бўлган бозор ички фаолиятидан келиб чиқан ҳолда тўғри танлаб олишдадир.

Иқтисодий адабиётлардан маълумки, давлат томонидан бозорни бошқаришнинг иқтисодий, маъмурий, ташкилий ва ижтимоий-психологик усуллари мавжуд. Иқтисодий усулларга асосан пул-кредит сиёсати, молия-бюджет механизми, баҳони шакллайтириш, иқтисодий дастурлаш ҳамда тадбиркорлиги киради.

Бошқаришнинг бу усулларида фойдаланиш нисбатлари эса ҳар бир давлатнинг иқтисодий тузумига, бозор иқтисодиётининг ривожланиш даражасига боғлиқ бўлади. Жаҳон иқтисодий амалиётида шу пайтгача қадар бозорнинг эркин иқтисодиёт, ривожланиш иқтисодиёт ва бошқариладиган, тартибга солиб туриладиган каби турлари амалда қўлланилган. Бозор механизмнинг қайси тури амалда эканлигига қараб иқтисодиётни бошқаришнинг тегишли усулларига етакчилик қилади.

Республикамизда айнаи бозорни бошқариш тажрибасининг йўўлиги сабаб ғарб иқтисодий тафаккури турли окимларнинг давлатнинг бозор иқтисодиёти узок вақт амалда бўлган, ривожланган давлатлариинг бой тажрибаларини чуқур ўрганиш ва таҳлил этиш, натижаларидан зарур ҳолларда оқилона фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Шу мақсадда иқтисодиётни бошқаришда давлатнинг аралашуви, уни тартибга солишнинг назарий жиҳатларини ўрганиш ҳам муҳим аҳмиятга эга.

Мумтоз иқтисодчилар У.Петти, М.Сей ва инглиз иқтисодчилари Д.Рикардо, Дж.Милль «эркин иқтисодиёт» тарафдорлари бўлганлар. Уларнинг фикрича, иқтисодиёт Ўз-ўзини бозорнинг киймат қонуни асосида бошқарувчи тизимдир. Давлатнинг иқтисодга аралашуви шарт эмас, талаб ва таклиф қонуни иишаб

чиқариш жараёнини бошқариб туради, молиявий ресурсларни зарур томонга йуналтириб туради, деб ҳисоблайдилар. Лекин, иқтисодий муносабатларнинг мураккаблашуви давлатни иқтисодиётнинг турли соҳаларида кенгрок ва чуқуррок аралашувини тақозо қилди.

Мумтоз иқтисодчилар орасида солиқларнинг иқтисодиётдаги ролига нисбатан икки ҳил карат мавжуд бўлган.

Кейнс мактаби солиқларни давлат томонидан бошқарув воситаси деб ҳисоблаганлар, неоклассик мактаби эса солиқларни фискал қурол сифатида қабул қилинади. Солиқларнинг вазифасига нисбатан тегишли бўлган икки функциянинг мавжудлигидан ва бу икки қарашда улардан биржа кўпроқ эътибор берилишидан келиб чиқади. Бу солиқларнинг фискал ва иқтисодий функцияларидир.

Тўғри иқтисодчи П. Самуэльсоннинг фикрига кўра, дастлаб солиқлар фақат фискал мақсадда ўрнатилган ва ҳокимиятда ўтирганларнинг манфаатларн учун хизмат қилган. Мумтоз иқтисодиёга солиқлар фақат давлат бюджети даромадларининг манбаи сифатида ўрганилиб келинган. Солиққа тортиш соҳасидаги илмий назарияларда эса, асосан, солиққа тортиш тамойиллари, концепциялари, ундириш усуллари, солиққа тортишнинг адолатли даражасини ишлаб чиқишга бағишланган.

20-асрда давлатнинг иқтисодга аралашуви унинг иқтисодий жараёнларга ҳар ҳил усулар билан таъсирини, хусусан, давлатнинг солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солувчи йуналишларини ифодаловчи илмий назариялар пайдо бўлди. Бу назарияларнинг дастлабки «Кейнс назарияси» эди. Кейнс давлат ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаши, улар махсулотлари реализацияси манбаларини таъминлаш мақсадида самарали талаб, қўшимча истеъмолчи яратиш лозим, деб ҳисоблайди. Буни амалга ошириш мақсадида давлат тегишли солиқ тизими орқали инвестиция жараёнини кучайтириши лозим бўлади.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш лозимки, ҳукуматимиз юритаётган солиқ сиёсатининг айрим жиҳатлари Кейнс назариясининг баъзи ғояларини акс эттиради. Республикамизда қабул қилинаётан давлат инвестиция дастурларини молиялаштириш зарурияти корхона ва ташкилотларни солиққа тортишнинг юқори

даражада бўлишини тақозо этувчи сабаблардан бири бўлган.

Иқтисодий кийинчиликлар даврида истеъмол даражасининг пастлиги сабабли корхона ва ташкилотлар, шунингдек, аҳоли кулида йиғиладиган маблағлар кўп ҳолларда инвестицияга эмас, балки истеъмолни тўлароқ кондиришга сарфланади. Ҳатто, тадбиркорларимиз сармоя қўйишни хоҳлаганларида ҳам уларнинг маблағлари катта аҳамиятга эга бўлган ишлаб чиқариш объектларини қуришга етмайди. Бу ҳолда яқин келажакда иқтисодий тараққиётга эришиш учун молиявий ресурслар тақчиллиги шароитида бу маблағлардан самарали фойдаланиш мақсадида уларин юқори даражада солиққа тортиш орқали давлат бюджетига жамғариш бозор иқт- исодиётига ўтиш босқичида ҳукуматимиз солиқ сиёсатининг йуналишларидан бири ҳисобланади. Бироқ, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бу тадбирлар қутилган иқтисодий самарани бермаяпти.

Давлатнинг бюджет-солиқ сиёсати давлат харажатлари ва солиққа тортиш даражасини ўзгаришига бевосита таъсир этади. Давлат харажатларини ошириш даромадларни берилган даражасида режалаштирилаётган жами харажатларни ўсиб боришини билдиради. Шунга мувофиқ мувозанатли даромад Y ҳам ўсади, у Y_1 ҳолатини эгаллайди. Бунда даромадларни қўшимча ўсиши давлат харажатларининг қўшимча ўсишига қараганда кўпроқ бўлади. яъни *дельта Y катта дельта G* .

Дельта $Y \setminus$ дельта G . нисбатни давлат харажатларининг мультипликатори деб аталади. У давлат харажатларини бир миқдорга кўпайганда мувозанатли даромад қанча ошганлигини билдиради. Давлат харажатлари жами харажатларнинг бир қисми ҳисобланар экан, демак, бундай ҳолатда давлат харажатларининг мультипликатори ҳамда жамғаришга (MPS) ва истеъмолга (MPC) мойиллик ёрдамида алоқа мавжуд бўлади.

Даромадларда жамғариш улушини ўзгариши қанчалик кам бўлса, харажат шунчалик кўп ва даромадлар миқдори (Y) юқори бўлади. Шунга мувофиқ, мультипликатор ҳам юқори бўлади. Бошқача айтганда, мультипликатор (MPS) нинг тескари қийматига тенг. ёки $1 \setminus MPS$.

Бироқ, $MPS + MPC = 1$ бўлгани учун давлат харажатлари мультипликатори миқдори $1/1-MPC$ га тенг бўлади. Мисол учун, истеъмолга бўлган чекланган

мойиллик 0,7 га тенг бўлса, унда мультипликатори 3,33 тенг бўлади ($1/1-0,7$). Бу шуни билдирадики, давлат харажатларини бир миқдор кўпайиши мувозанатли даромадни 3,33 бирликка оширади.

Солиқларнинг ўзгариши *дельта* даромад ва истеъмолга тескари таъсир кўрсатади. Солиқларнинг камайиши мультипликатор самарасини келтириб чиқаради, яъни даромадларни солиқлар ўзгариши миқдорига қараганда янада кўпроқ қўшимча ўсишига олиб келади. Солиқ мультипликатори ёки даромадларга солиқларни ўзгаришидан келадиган самара тенг.

$$Y/T = MPC / 1 - MPC$$

Масалан, агарда истеъмолга бўлган чекланган мойиллик чегараси 0,7 га тенг бўлса, унда солиқ мультипликатори 2,3 тенг бўлади ($0,7/1-0,7$). Бу шуни билдирадики, солиқларни бир миқдорга камайтириш даромадларни 2,3 миқдорга ўсишига олиб келади.

Аммо, Кейнснинг фикрича, юқори солиққа тортиш иқтисодиётда ижобий рол ўйнайди, бюджет даромадларини таъминлаш орқали иқтисодиётда мувозанатни таъминлаш мумкин бўлади. Солиқ тушумларининг пасайиши бюджет даромадлари ва харажатларини пасайтириб, иқтисодий барқарорликнинг юзага келишига сабаб бўлади. Прогрессив солиққа тортиш эса иқтисодиётда мувозанатни сақлайди, яъни солиқлар бу беқарорликни тўғрилайди.

Айрим давлатлар бу концепцияни давлат харажатлари юқори бўлган қурулганиш давлари учун муваффақиятли қўллашди. Лекин, иқтисодий ўсишнинг талабларидан бири бўлган ишлаб чиқаришга илмий-техника тараққиётини жорий этиш зарурияти туфайли давлат иқтисодиётни бошқариш йуналишларини давлат дастурлари орқали талабни кучайтириш воситасида ишлаб чиқаришнинг ривожланишини рағбатлантиришга қаратди. Кўп ҳолларда мамлакатда талабни кучайтириш чет мамлакатлардан товарлар олиб келишига сабаб бўлди.

Шуни айтиб ўтиш лозимки, юқори даражада солиққа тортиш концепцияси ортиқча ишлаб чиқариш ва реализация билан боғлиқ муаммолар мавжуд пайтда ўзининг айрим ижобий натажаларини бериши мумкин бўлади. Аммо, иқтисодий тутқунлик ва инфляция даврида ишлаб чиқаришни рағбатлантириш мақсади

давлатнинг иқтисодиётга бевосита аралашувини камайтиришни такозо этади. Бу эса ўз навбатида давлат харажатларини камайтириб, солиқ ставкаларини пасайтириш учун имком яратади.

Солиқларнинг пасайтирилиши ва имтиёзларнинг тақдим қилиниши натижасида аҳоли жамғармаларини ўстиришга ҳаракат қиладилар. Натижада ишлаб чиқариш, бинобарин, солиққа тортиладиган даромадлар кўпаяди. Бу эса, ўз навбатида, бюджет даромадларининг кўпайишига замин тайёрлайди. Бу ғояни илгари сурган «таклиф назарияси» асосчилари инвестиция жараёнини рағбатлантириш мақсадида солиқларни қисқартириш тарафдорлари бўлиб чиқди.

Бошқариладиган бозор иқтисодиётини иқтисодий усуллар билан бошқаришда унинг асосий шаклларида пул-кредит сиёсатини юритиш билан бир қаторда солиқлар воситасида бошқаришнинг ҳам аҳамияти катта.

А.Смит, Д.Рикардо ва уларнинг издошлари томонидан ишлаб чиқилган солиқларнинг классик назариясига мувофиқ, солиқлар ҳукуматни сақлашга керак бўладиган харажатларни қоплаши лозим бўлган давлат даромадларининг бир туридир. Бунда солиқларнинг бошқа роллар бажариши иқтисодиётни бошқариш, суғурта тўлови, хизматларга ҳақ ва бошқалар ҳақида кенг фикр юритилмаган.

А.Смит бозор иқтисодиёти шароитада давлатнинг бевосита даромадлари улуши табиий камаяди, давлат бошқарув харажатларини қоплашнинг асосий манбаи солиқ тушумлари бўлиши шарт, деб ҳисоблаган. «Бошқа харажатларни масалан, йулларни қуриш ва суд муассасаларини сақлаш ва бошқаларни молиялаштириш бўйича харажатлар манфатдор фуқаролар томонидан тўланадиган тушумлар ва йиғимлар ҳисобидан қоплаши керак»⁵. Француз олими Пол Мари Годмс фикрича, «солиқларнинг ягона мақсади-давлат харажатларини молиялаштириш ва ғазналарни таъминлаш»⁶ дан иборатдир.

Кейинчалик неоклассик назария вакиллари солиқларнинг бошқарувчанлик аҳамиятини кўрсатиб беришди. Уларнинг фикрича, иқтисодий жараёнларни бузилишидан ишлаб чиқариш соҳасидаги қулайлик бошқасига ноқулайлик

⁵Булатов А..Экономика.М.: Бек. 1994стр.310

⁶Годме П.М.Финансовое право.-М.: Прогресс.1978.стр

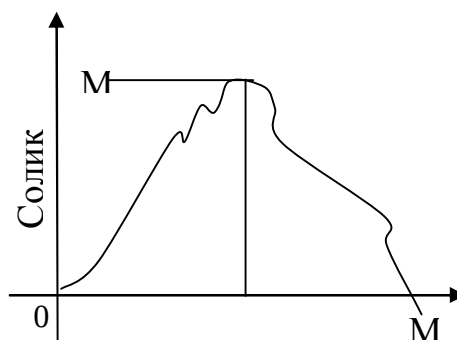
туғдирмаслиги лозимлигини ўктиришди.

Классик иқтисодиётдаги қарашларга инглиз иқтисодчиси Д.Кейнс ва унинг издошлари томонидан ишлаб чиқилган кейнсчилик назарияси қарши чиқди. Ушбу назариянинг мазмуни, солиқлар иқтисодиётни бошқаришни бош дастаги ҳисобланади ва унинг муваффақиятли ривожланишида муҳим компонентлардан бири бўлиб хизмат қилади.

Бугунги кунда иқтисодиётда солиқларнинг аҳамияти жуда катта эканлигидан замонавий иқтисодий назария вакиллари томонидан эътироф этилади. 80-йилларда иқтисодиёт назариясини илгари сурган америкалик олимлар М.Бернст, Г.Стайн, А.Лаффер солиқлар тўғрисидаги кейнсчилик назарияси қарашларини ривожлантириб, солиқлар иқтисодиётни бошқариш ва ривожлантиришнинг муҳим омили эканлиги ҳақидаги фикрларни қўллаб-қувватлашади. Ушбу назарияга кўра, солиқ юкининг оғирлашуви фақат маълум бир чегарага етгунча қадар давлат даромадларининг кўпайишига олиб келиши мумкин. Бу чегара миллий ишлаб чиқариш солиққа тортиладиган қисмининг қисқариши билан бошланади. Агар ана шу чегара босиб ўтилса, солиқ сиёсатининг ўсиши бюджет даромадларининг ўсишига эмас, балки, аксинча, қисқаришига олиб келади. Бу нарсани график кўринишида ифодалаш мумкин.

1.2-чизма

Лаффер эгри чизиғи

Графикдаги вазиятдан кўриниб турибдики, Лаффер эгри чизиғи давлат бюджет даромадларининг солиқ ставкаси даражасига боғлиқлигини кўрсатади. Ундан солиқ ставкаларининг ўсиши маълум бир критик нуктага етгунга **(0;M)** қадар давлат бюджети даромадларининг ўсишига олиб келиши **(M)**

мумкинлигини аниқлаш кийин эмас. Ана шу критик нуқтадан сўнг солиқ ставкаларининг яна оширилиши тескари натижаларга олиб келади. Корхона олинган фойдани қандай қилиб бўлса ҳам солиқдан «қочиш», уни яшириб қолиш йўллари қидира бошлайди, ишлаб чиқариш ва инвестициялар ҳажми қисқаради.

Шундай қилиб, тадбиркорлик фаолиятини жонлантириш вазифасини солиқ юкини енгиллаштирилиши орқали ҳал қилиш лозим. Солиққа тортиш ставкасининг пасайтирилиши ишлаб чиқаришнинг ўсишига, ўз навбатида, келажакда солиқ тушумларининг вақтинчалик камайишини компенсация қилинишига олиб келади.

Солиқларнинг ҳаддан зиёд оғир бўлмаслиги солиқ тизими асосий тамойилларидан биридир. Бу ерда гап аслида, солиқ фаолиятининг у ёки бу турини рағбатлантириш ёки рағбатлантирмаслиги туғрисида кетаяпти. Агар солиқ оғир бўлиб, у ёки бу фаолиятининг ривожланишига кескин тўсқинлик қилса, у ҳолда бундай солиқни ҳаддан зиёд оғир, деб қабул қилиш мумкин ва аксинча.

Солиқларнинг ҳаддан зиёд оғирлик даражасини фақат солиқ тўловчиларгина эмас, балки бу нарсани мамлакатимиз доирасида солиқ сиёсатини ишлаб чиқувчилар ва ҳаётга татбиқ этувчилар ҳам аниқ идрок этмоқлари керак. Чунки солиқларнинг ҳаддан зиёд оғир эканлиги муваффақиятли солиқ сиёсатини юргазилаётганлигидан далолат бермайди ва бундай солиқ сиёсати юргизиш билан кучланган мақсадларга эришиб бўлмайди.

Демак, хулоса қиладиган бўлсак, иқтисодиётни бошқаришнинг юқорида айтиб ўтилган назарияларидаги солиқларнинг роли туғрисидаги қарама-қаршилик, аслида иқтисодиётнинг динамик ривожланишида олиб қарайдиган бўлсак, бир-бирини тўлдириб туради. Қисқа даврларда солиқларни камайтириш талабни ўзгартиришга ва, албатта, бюджет тушумларининг камайишига олиб келади. Солиқлар орқали таклифга таъсир этиш ўз натижасини дарҳол кўрсатмайди. Корхона учун солиқ босими камайтирилгандан сўнг ҳосил бўлган

ортиқча даромадларни жамғариш, инвестицияга сарфлаш, қурилиш қилиш, ишлаб чиқариш воситаларини сотиб олиш, ўрнатиш анчагина вақт талаб қилади. Шундан кейингина қушимча махсулотлар таклифи ўсиши юз бериб, бюджетга қушимча тушумлар келиши мумкин.

Демак, бунда давлат хавфли таваккалчиликка боради. Онгли равишда бюджет дефицитини кучайтириб, бюджетга келиб тушмаган даромадлар ҳисобидан маълум ораликдан сўнг кўпроқ даромад келишини кутиш лозим бўлади. Айнан шу хавфли таваккалчиликнинг мавжудлиги ва вақт кераклиги кўп давлатларда ушбу назариянинг қўлланилишига имкон бермайди. Айниқса, буни иқтисодий ривожланаётган давлат харажатлари юқори, даромадлар эса кам бўлган давлатларда кузатилади. Бизнинг республикамизни ҳам шулар қаторига киритиш мумкин. Шундай қилиб аҳолига, истеъмолчиларга ишлаб чиқарувчиларга нисбатан солиқлар пасайтирилганда, ишлаб чиқаришнинг ва реализациянинг ўсиши орқали даромадларнинг ҳам ўсиши ва бюджетга қўшимча даромадлар тушиши мумкин. Аммо, қушимча даромадлар суммаси солиқларни пасайтириш ҳисобига бюджет даромадларининг камайган суммасига тенг бўлмаса-да, келгусида солиқ тўловчиларнинг кўпайиши ва солиқ объектларининг кенгайиши ҳисобига даромадларнинг харажатларни қоплаш учун етарли бўлган миқдорини таъминлаши мумкин.

Маълумки, хўжалик субъектларининг молиявий барқарорлиги давлат бюджети даромадлари узлуксизлигини таъминлайди. Ишлаб чиқарувчиларнинг инқирозига учраши давлат ва жамият манфаатларига путур етказди. Ишлаб чиқариш стихияли тарзда зарурий йуналишга тушиб олгунга қадар маълум вақт талаб этилиши молиявий ресурсларнинг мақсадсиз ишлатилишига, ишлаб чиқариш объектларининг самарасизлигига олиб келади. Бундан ташқари, иқтисодиётнинг шундай соҳалари мавжудки, бу тармоқларга сармоя сарфлаш сармоя эгалари учун етарли даражада манфат келтирмайди.

Бундай ҳолларда давлат бюджети-молия, аниқроғи солиқлар орқали

таъсир қилиши, яъни солиққа тортиш даражасини пасайтириши ёки бу тармоқларни молиялаштириши, субсиядиялар бериши, ёхуд инвестиция қилиши ва ҳоказолар орқали давлатнинг иқтисодиётга аралашуви уни тартибга солиш зарурияти юзага келади. Бунда давлат бошқариш воситалари орқали талаб ёки таклифга ташқи савдо оборотига, инфляцияга, истеъмолга, сармояларни зарурий йўналишга буришга, таъсир ўтказишга ҳаракат қилади. Давлатнинг иқтисодий бошқариш воситаларидан бири булган молия-бюджет механизмини кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнига таъсирининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат (1.2-чизмага қаранг).

Бозор муносабатларига ўтишнинг муайян вазифаларига мос равишда бюджет-солиқ сиёсатининг инструментлари ҳам ўзгариб боради. Маълум даврларда улар бюджетни маблағлар билан таъминлашни тўлдиришга қаратилса, баъзи даврларда иқтисодий қўллаб-қувватлашнинг муҳим воситаси сифатида намоён бўлади.

Бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашда давлат тадбирларининг йўналишлари қуйидагилардан таркиб топади:

- мамлакатда макроиқтисодий барқарорликни, иқтисодиётнинг жадал суръатларда ривожланишини таъминлаш, ялпи ички маҳсулотнинг изчил ўсишига эришиш, йиллик инфляция даражасини пасайтириш;

- мамлакатда қатъий пул-кредит сиёсатини амалга ошириш орқали миллий валюта қадрини мустаҳкамлаш, унинг эркин айирбошлашини таъминлашга эришиш;

- корхоналарга солиқ юкини камайтириш бўйича тадбирларни изчил давом эттириш, хўжалик субъектларининг инвестицион фаоллигини оширишга, уларнинг иқтисодий эркинлигини кенгайтиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш, айниқса, кичик ва ўрта бизнес ҳамда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қўшимча рағбатларни яратиш, ялпи ички маҳсулотнинг шаклланишида ва ички бозорни тўлдиришда уларнинг ролини ошириш;

**Молия бюджет механизмининг кенгайтирилган такрор ишлаб
чиқариш жараёнига таъсирининг асосий йўналишлари**

- миллий иқтисодиётнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш учун қўшимча иқтисодий рағбатларни яратиш, хорижий инвестициялар жалб қилиш учун зарур шароитларни таъминлаш;

- бюджет маблағлари самарадорлигини ошириш мақсадида ғазначилик тизимини жорий этиш;

- бюджет ташкилотларини молиялаштиришда бюджетдан ташқари манбалар аҳамиятини ошириш ҳамда бюджет маблағларидан фойдаланишда уларнинг мустақиллигини кенгайтириш.

Юқорида санаб ўтилган давлат тадбирлари, аввало, бюджет-содиқ сиёсати яхлитлигини таъминловчи мезонлар ва омилларни белгилашда муҳим рол ўйнайди.

Давлат бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашга бир қанча сиёсий,

иқтисодий ва ижтимоий омиллар таъсир кўрсатади. Бунга давлат тузилиши, сиёсий ҳолат, ички ва ташқи сиёсат йўналишлари, мамлакатдаги макроиқтисодий барқарорлик, аҳолининг иш билан таъмилаш даражаси, инфляция, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, инвесторлар учун яратилган қулай инвестицион муҳитнинг мавжудлиги, аҳолининг турмуш даражаси ва бошқалар киради. Юқорида келтириб ўтилган омил ва мезонлар бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашга бевосита таъсир кўрсатади. Лекин бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашга бевосита таъсир кўрсатувчи омиллар ҳам мавжудки, улар ушбу сиёсати самарадорлигини белгилаб бериб, давлат тадбирларининг энг муҳим дастаклари ҳисобланади. Фикримизча, бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашга бевосита таъсир этувчи омиллар ва мезонлар таркибига 1.4-чизмада кўрсатилган омиллар ва мезонлар киради.

1.4-чизма

Бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашга бевосита таъсир этувчи омиллар ва мезонлар

Бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигига таъсир омиллар	Бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигига таъсир этувчи мезонлар
Бюджет даромадларининг таркиби, тузилиши ва йуналишларига боғлиқ омиллар	-бюджет даромадларида солиқли ва солиқсиз тўлонлар нисбатининг ўзгариши; -янги солиқ ва тўловларни жорий этиш, самарасиз солиқлар ва тўловларни бекор қилиш, солиқсиз тўловларнинг бюджетдаги ролини ошириш; -юридик ва жисмоний шахслар учун солиқ юкини пасайтириш, солиқ базасини камайитириш, солиқ ставкасини пасайтириш, солиқ тўловчилар учун имтиёзлар бериш.
Бюджет харажатларининг таркибига боғлиқ омиллар	-харажат миқдори ва нисбатларининг ўзгариши; -харажат таркибининг ўзгариши; -бюджетдан ажратиладиган субсидия ва дотациялар миқдорининг ўзгариши; -давлат бюджети такчиллиги даражаси ва бошқалар.

Маълумки, бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигига юқорида кўрсатилган икки муҳим йуналишдаги омиллар ва уларнинг таркибий элементлари жиддий

таъсир кўрсатади. Бунда асосий ўринни давлат бюджети солиқли даромадлари ташкил этиб, унинг ўзгаришига қуйидаги омиллар таъсир қилади.

Қуйидаги чизмада кўрсатиб ўтилган солиқ элементлари давлат бюджети даромадлар қисмини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

1.5-чизма

Давлат бюджети солиқли даромадларининг ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар таснифи

Айнан уларнинг йилдан-йил ўзгартирилишида мавжуд иқтисодий вазият, давлатнинг ижтимоий-сиёсий ривожланиш даражаси ҳамда бошқа жиҳатларни инобатга олиш лозим бўлади.

Жаҳон цивилизациясида турли давлатларниш иқтисодий тузуми,

иҷтимоий-сиёсий ривожланиш даражаси, ишлаб чиқариш ва мулкчилик муносабатлари ҳолатининг турлича бўлиши, ўз навбатида, ҳар бир давлатда солиқларнинг бюджет даромадларини шакллантиришдаги ўрни, солиқларнинг таркибий тузилишини, бевосита ва билвосита солиққа тортиш нисбатини, солиқлар бажарадиган функциялардан фойдаланиб шартларини, солиққа тортиш тамойилларини, солиқ имтиёзлари таркиби ва улардан фойдаланиш даражаси, солиқ юки даражасининг ҳам турлича бўлишини тақозо қилади. Бинобарин, бундай шароитида солиқлар орқали иқтисодиётни тартиблаш жараёни ҳам турлича бўлиши табиий, албатта, аммо барча давлатларда бу бошқаришда солиқлардан фискал, рағбатлайтирувчи ва чегараловчи восита сифатида фойдаланилади.

Давлат томонидан ўтказилаётган солиқ-бюджет сиёсати давлат ғазнаси билан солиқларнинг рағбатлантирувчи роли ва бюджет харажатларининг энг мақбул тузилмаси ўртасидаги ўзаро нисбатнинг самарадорлигига эришиш имконини яратди. Ўз навбатида, даромадлар бўйича бюджетнинг барқарор ва тўлақонли ижроси бюджетда белгиланган барча тадбирларни ўз вақтида ва тўла молиялаштиришни таъминлайди.

Макроиқтисодий жиҳатдан эса давлатнинг самарали солиқ-бюджет сиёсати инвестиция иқлимини яхшилаш, молияний барқарорлик пул ва молия бозорлари ривож, корхоналарни молиявий соғломлаштириш ва аҳолининг реал даромадлари ўсишига имкон беради.

II. БОБ. БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СИЁСАТИ ЯХЛИТЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛАШТИРИШ

2.1. Бюджет – солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашда молиявий қонунчилик барқарорлиги ва самарадорлигини таъминлаш масалалари

Республикамизда мустақилликка эришилгандан кейин илгарги иқтисодий тизим ўрнига жаҳон стандартларига мос демократик ҳуқуқий давлатни барпо этиш модели танлаб олинди. Шунинг учун ҳам ўтиш даврида ҳуқуқий асосларни шакллантириш, ислохотларнинг қонуний-ҳуқуқий базасини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш вазифаси қўйилади. Шунингдек, давлат мулкига асосланган мулкчилик шаклини ислоҳ қилиш ҳисобига кўп укладли иқтисодиёт негизини яратиш масаласи устувор йўналиши сифатида қабул қилинди.

Президентимиз И.Каримов таъкидлаганидек, иқтисодий ислохотни амалга оширишнинг асосий нукталаридан бири бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий негизини яратишдан иборатдир. Аввало бошданок, биз ўзимиз учун муҳим сабоқ чиқариб олдик зарур ҳуқуқий омилни шакллантирмасдан туриб, тегишли қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни қабул қилмасдан туриб, ислохотларни амалга оширишнинг ишончли кафолатини, ислохотлар ортга чекинмаслигининг кафолатини амалда яратиб бўлмайди.⁷ Ҳукуматнинг республикамизда бозор иқтисодиётига ўтишнинг асосий шароитлари, тегишли қонун ва қарорлар асосида кўп укладли иқтисодиётни ва рақобат муҳитини шакллантиришнинг ташкилий шарт-шароитларини вужудга келтириш, деб белгиланганлиги сабабли, бозор инфратузилмасининг асосларини яратишда айнан қонуний негизларга таянилади. Ўзбекистон Республикаси ижтимоий йўнатирилган, эркин бозор иқтисодиётига асосланган, миллий молия-кредит тизимига эга бўлган, мустақил бюджет-солиқ сиёсатига эга бўлган давлат қуришни ўз олдига мақсад қилиб қўйди.

⁷Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т.,Ўзбекистон, 1995. 29 бет

Ислохот дастурларини амалга ошириш ушбу соҳадаги қонунчилик фаолиятида ҳамда ҳақиқий фаолият доирасида ҳам ўзгаришларга олиб келди. 1992-1995 йилларда республикада бюджет тизимининг кейинги ривожланишини бошқарадиган қонунчилик акитлари қабул қилинди, бунга мувофиқ қуйидагиларни амалга ошириш кўзда тутилган эди.

Барча даражадаги бюуджетларнинг иқтисодий мустақиллик тамойилини тарғиб қилиш, уларнинг алоҳида шаклланишининг норматив асосларни белгилаш, бюджетларни шакллантириш муҳим тадбирларни республика бюджетидан молиялаштириш билан боғлиқлигининг зарурияти Ўзбекистон Республикасида давлатнинг икки даражаси бюджет тизими фаолият юрита бошлади, у республика ва маҳаллий бюджетларни ўз ичига олади.

Молия тизими бошқа секторларга қаратилган, бюджет жараёнининг қонунчилик асосларини ишлаб чиқишда муайян орқада қолишга йўл қўйилган бўлиб, бу давлат молиясида самарали фойдаланишга салбий таъсир этиш мумкин. Шу сабабли, бюджет жараёнини тартибга солиш механизминини яратиш ва бюджет тизимининг институционал ўзгаришларини амалга ошириш учун бюджет маблағларини сарфланишини мақбуллаштириш, иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантириш, иқтисодий юксалишни рағбатлантириш, ижтимоий ҳимояни кучайтириш ҳамда мустақил Ўзбекистоннинг давлатчилик асосларини мустаҳкамланишига кўмаклашадиган ягона қонун қабул қилиниши зарур бўлиб қолди.

Ҳозирги вақтда бюджет тизимини шакллантириш зарурияти Ўзбекистон Республикасининг иқтисодиётнинг босқичма-босқич ривожланишининг янги даражаси билан юзага келган. Республиканинг халқаро майдонга чиқиш қонунчилик базасини халқаро стандартларга мослаштириш талаб қилади. Ўзбекистон Республикасининг “Бюджет тизими тўғрисида”ги қонунинг ишлаб чиқиши ва қабул қилиниши бир неча сабаблар билан боғланган.

Биринчидан, 1992 йилдан бошлаб мамлакатда Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси амал қила бошлади, у эса бюджет тизимига таъсир қилмасдан қолмайди.

Иккинчидан, 1997 йилдан Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг “Солиқ кодекси” и кучга кирди. Ушбу кодекснинг қабул қилиниши молия тизимини шу жумладан, солиқ тизимини шакллантиришга асос бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов айтканларидек, Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ислохотларнинг иккинчи босқичида асосий эътибор мамлакат молиявий тизимини такомиллаштиришга қаратилган. 1991- 1996 йилларда ҳукумат мутахассислари, БМТ, ХВФ ва бошқа гуруҳ экспертлари Ўзбекистон Республикасида янги солиқ тизимини шакллантириш муаммоси устидан иш олиб борадилар ва ушбу меҳнат натижасида янги Ўзбекистон Республикасининг “Солиқ кодекси”и ишлаб чиқилди.

Кейинчалик Ҳукумат ишчи гуруҳининг асосий мақсади – Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг тузилиши, ғазначилик хизматини ташкил қилишни ҳисобга олган ҳолда ислох қилишга йналтирилган эди. Ушбу гуруҳнинг меҳнат натижасида 1999 йилнинг август ойида учта энг муҳим қонунлар лойиҳаси ишлаб чиқилди: Ўзбекистон Республикасининг “Давлат молияси тўғрисида”, Ўзбекистон Республикасининг “Бюджет тизими тўғрисида”, Ўзбекистон Республикасининг “Ғазначилик тўғрисида” Қонунлар. Ушбу қонунларнинг ичида энг муҳими ва энг асосийси бўлиб, 2000 йилнинг 14 декабрида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Бюджет тизими тўғрисида”ги қонуни ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Бюджет тизими тўғрисида”,қонуни Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 2 июндаги ПФ-2612- сон “Жамиятнинг сиёсий – иқтисодий ва маънавий соҳаларда ислохотларни эркинлаштириш ва чуқирлаштириш, мамлакат хавсизлигини таъминлаш бўйича дастурни амалга ошириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони ижро этиш асосида ишлаб чиқилди.

Ушбу қонун бюджет-солиқ сиёсатининг яхлитлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унинг асосий вазифалари қилиб қуйдагилар белгиланган:

- Ўзбекистон Республикасининг Бюджет тизими тузилиши ва уни бошқариш асосларини;
- Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тузиш тамойиллари ва унинг тузилмасини;
- Давлат бюджетини тузиш, кўриб чиқиш, қабул қилиш ва ижро этиш тартибини;
- Давлат бюджети тузилмасига кирувчи бюджетлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни;
- Давлат бюджети маблағлари билан операцияларни амалга ошириш жараёнида ҳисобга олиш, ҳисобот ва назорат қилиш тартибини белгилайди.

Ушбу қонуннинг аҳамияти шундаки, унга мувофиқ жойлардаги ҳокимият органларининг ҳуқуқлари кенгайтирилди, ҳокимият ва бошқарув органларининг бюджет жараёни барча босқичлардаги ваколатлари аниқлаштирилди.

Қорақолпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва ҳокимликларга, Қорақолпоғистон Республикаси бюджетига ҳамда маҳаллий бюджетларга тасдиқланган кўрсаткичлардан ташқари тушган қўшимча даромадларни мустақил равишда тақсимлаш ҳуқуқи берилади юритиш тартибини белгилашда кўпинча юзага келган мулкчилик ҳуқуқларини нотўғри тарзда талқин қилиш ҳоллари «бюджет ташқилоти» аниқ тарифи белгиланганлиги туфайли бартараф қилиниши мумкин бўлди.

Бюджет маблағларидан белгиланганидан бошқа мақсадларда фойдалангаилик учун маъмурий ва жиноий жавобгарлик катъий чоралари белгиланганлиги туфайли бюджет ташқилоти ва шартнома асосида ҳаракат қилиб давлат томонидан буюртирилган хизматлар учун ҳақ олган, лекин солиқлар тўлаб, ўз фойдасини бемалол тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлган хўжалик ҳисобидаги ташқилот (хатто давлат ташқилоти)ни молиялаштириш масаласини талқин қилишда қарама-қаршиликлар юзага келар эди. Қонунларда Ўзбекистон Республикаси бюджет тизими тушунчаси ва унинг тузилиши тамойиллари таърифланмаган эди. Шу

сабабли, мазкур тамойилларни мамлакат ривожланишининг шарт-шароитлари ва халқаро андозаларга мувофиқ равишда таърифлаш зарурияти юзага келган эди.

Умуман, қонунда белгиланган тушунчалар мажмуи бюджет тизимига таъсир этган омилларнинг вазифаси ва ўзгаришлари жиддий эканлигини акс эттиради. Шунингдек, атамаларга оид кўрсатмаларнинг бир хиллигини бюджет атамалари ҳуқуқнинг умумий меъёрлари ва иқтисодий реалликлар билан мумкин қадар мустаҳкам ўзаро боғлинишларни таъминлайди. Давлат бюджети таркиби Конституция, қонунлар, шунингдек, мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида бюджет маблағларини шакллантириш-тақсимлаш амалиёти билан мослаштирилган.

Бизниинг фикримизча, бу чора-тадбирлар Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашдаги чора-тадбирларни тўғри йўлга қўяди.

Илмий тамойилларга мувофиқ равишда давлат бюджетини шакллантиришда унинг микроиқтисодий таъсирини лозим даражада ҳисобга олиш мажбурийлиги белгиланган. Бюджет лойихаси илгари йилдаги амалда бажарилганлик, жорий йилда ижро этиш тўғрисидаги тахмин билан узвий боғланган ҳолда кўриб чиқилади. Халқаро таснифлаш асосида давлат бюджети даромадлари ва ҳаражатлари миллий таснифларни ишлаб чиқиш кўзда тутилади. Ушбу таснифлар давлат молия ҳисобини юритиш ва уни бошқаришни яхшилаш имконини беради.

Турли даражадаги бюджетларнинг барча даромад ва ҳаражат йўналишлари белгиланади. Бюджет даромадларини шакллантирадиган маблағлар тушумларнинг манбалари давлатнинг ташқи ва ички қарзларини, шунингдек, республика бюджети, Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва маҳаллий бюджетлар учун батафсил кўрсатилиб тасдиқланган маблағ ажратмалари доирасида давлат бюджети маблағларини сарфлаш шакллари ўз ичига олади.

Даромад ва ҳаражат қисмларини шакллантириш тартиби халқаро андозаларга тўғри келади. Бу эса турли мамлакатлар бюджет тизимларини бир

хиллаштириб боришнинг зарурий элементи бўлиб, молиявий масалалар бўйича халқаро музокараларни анча енгиллаштириш имконини беради. Иқтисодий ҳолатнинг муҳим индикатори ва давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим объекти сифатидаги давлат бюджетининг танқислиги тегишли ҳуқуқий маком олиши ҳамда тартибга солишнинг қонуний негизига эга бўлиб қолди.

Қонунда Республика бюджетида танқислик мавжуд бўлиши ҳамда танқисликни молиялаш манбалари кўзда тутилади. Қорақалпоғистон Республикасининг бюджети ва маҳаллий бюджетлари баланслаштирилган даромад ва харажатларга эга бўлиши лозим. Тақчилликка йўл қўйилмайди, шу жиҳатдан қараганда турли даражадаги бюджетларнинг мустақиллиги масалалари ички бюджет сиёсатининг муҳим муаммоси ҳисобланади. Бюджетларнинг мустақиллиги бюджет тизимининг асосий тамойили сифатида белгиланган бўлиб, ушбу тамойил турли даражадаги ваколатли ҳокимият органларининг ўзларига берилган ваколатлари доирасида бюджет жараёнини мустақил равишда амалга ошириш ҳуқуқларини англатади. Ҳар бир даражадаги бюджет даромадларининг ўз манбалари, шунингдек, жойлардаги ваколатли ҳокимият органларининг қонунларда белгиланган доираларда маҳаллий солиқлар ва йиғимлар солиқ ставкаларини ўзгартириш ҳуқуқи қонун асосида мустақамлаб қўйилган.

Даромадлар манбалари белгиланганлиги ва улар маҳаллий бюджетларники эканлиги қонун асосида мустақамланиб қўйилиши маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллиги ва бюджетларни шакллантиришда манфаатдорлигини оширади. Бунда маҳаллий бюджетларга маблағлар келиб тушишининг регулятив манбалари белгиланган бўлиб, уларнинг жумласига белгиланган меъёрлар бўйича давлат солиқларидан ажратиладиган маблағ ажратмалари киради.

Барча даражадаги бюджетлар харажатларнинг йўналишлари аниқ тақсимлаб қўйилганлиги, шунингдек, қўшимча даромадларни тақсимлашда мустақилликка эга эканликлари жойлардаги ҳокимият органларининг бюджет

маблағларини минтакавий ривожланиши дастурларига мувофиқ самарали сарфлаб бориш имкониятини беради.

Бюджетлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солиш мазкур қонун лойиҳасининг зарурий элементи бўлади. Харажатлар республика бюджетидан молиялаштирилиши давлат бюджети маблағларини тақсимлаш ва қайта тақсимлашда турли даражадаги бюджетлар харажатларини молиялашда уларнинг ваколатларини аниқ ажратиб белгилайди. Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикасининг бюджетига ва маҳаллий бюджетларга доир чеклашларни белгилайди. Бу зса амалдаги қонунларга биноан бюджет тизимини мустаҳкамлашга, бюджет-солиқ сиёсатининг яхлитлигини таъминлашга кўмаклашади.

Давлат бюджетида консалидациялашган давлат мақсадли жамғармалари рўйхатга олинган. Эндиликда давлат мақсадли жамғармаларини фақат қонун бўйича ташқил қилиниши мумкин. Кўрсатиб ўтилган жамғармаларининг фаолияти давлат бошқарувининг устувор вазифаларини ҳал этишга йўналтирилган амалиёт бюджетни мустаҳкамлаш, даромадлар ва харажатлар ҳисобини юритишни яхшилаш, бюджет интизомини оширишнинг муҳим элементи сифатида консолидациялашган тарзда кўшиб бориш бирлаштирилганлигини исботланмоқда.

Давлат молиясида соҳасида олиб борилаётган ўзгаришларнинг марказида консалидациялашган бюджетни шакллантириш ва бундан янада самарали фойдаланиш, давлат бюджетини мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги тутган ўрнини ошириш масалалари туради. Бюджетни шакллантиришда унинг ҳам харажатлар қисмини, ҳам даромад қисмини белгилаш муҳимдир, чунки буни ҳисобга олмаслик нохуш оқибатларни келтириб чиқаради.

Илмий асосларга таянган ва иқтисодий қонунлар талаби асосида тўғри ташқил қилинган молия, бюджет сиёсатининг асосий йўналишлари молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, молиявий тизим соҳалари ўртасида қайта тақсимлаш ва республикамизни ижтимоий-иқтисодий

ривожлантиришни барқарорлаштириш мақсадида, давлат ихтиёридаги молия ресурсларини марказлаштиришдан иборатдир.

Бугунги кунда мамлакатимизда олиб борилаётган бюджет сиёсатининг асосий йўналишларидан бюджет тақчиллигини маълум нисбатда ушлаб туриш ва уни тартибга солиш, бюджет маблағларидан сарфлашда мақсадли, самарали ва оқилона ишлатишга риоя қилиш билан бирга даромадларни ўз вақтида тушириш бюджет ижросида яхши натижалар беради.

Маълумки, бюджетнинг ижроси икки усул билан, ғазначилик ва банк орқали амалга оширилади. «Бюджетни ижросидаги банк тизимида мамлакатнинг марказий эмиссия банки орқали амалга оширилади. Ғазначилик тизимида давлат ғазнаси даромадларни қабул қилади, харажатларни амалга оширади ва қолган маблағлар унинг махсус ҳисоб рақамида қолади. Бу тизимнинг ижобий томонлари талайгина бўлсада, афсуски, ҳозирги кунда ундан кам фойдаланилмоқда».

Ғазначилик – Молия Вазирлигининг консолидациялашган бюджетнинг касса ижроси учун, давлат даромадлари ва харажатлари ҳисобини олиб борилиши учун, давлат харажатларига молиявий ресурсларни етарли бўлишини таъминлаш учун масъул бўлган таркибий қисм ҳисобланади.

Давлат молия тизимида ўтказилаётган ислохотлар давлат харажатларини бошқариш самарадорлигини оширишни назарда тутди. Давлат иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва бозор муносабатларини ривожлантириш жараёнларида ҳал қилувчи рол ўйнайди. Бунда давлат бюджети ислохотларнинг энг муҳим дастакларидан бири вазифасини ўтайди. Давлат молиясини бошқариш ислохотларининг яна бир йўналишининг мақсади бюджетнинг бажарилишини автоматлаштирилган ғазначилик тизимини республикада жорий қилишдан иборат.

Тизимни жорий қилишда қуйидагиларни таъминлаш лозим:

- бюджет бажарилишини кузатиш;
- бошқарув қарорларини қабул қилишда қулайлик яратиш;
- бюджет маблағларининг мақсадсиз сарфланишидан ҳимоялаш;

- бюджетдаи режалаштириш ва прогнозлаштириш сифатани ошириш;
- маълум вақт мобайнида бюджет жараёнини бошқариш.

Ўзбекистон Республикасида марказлаштирилган ғазначилик тизимини ташқил этиш кўзда тутилмоқда. Марказлаштирилган ғазначилик тизими нақд маблағнинг ягона ғазначилик ҳисоб варақасида марказлаштирилган ҳолда қайд этилиши, ҳисоби ва бюджет бажарилишини назорат қилишни кўзда тутди.

Ғазначиликни ягона ҳисоб варақаси кассадаги нақд маблағлар оқимларини бошқариш ва пул операцияларининг мавжуд тури концепцияларидан қуйидаги варианта Ўзбекистонга мос деб ҳисобланади. Ғазначиликнинг актив ягона ҳисоб варақаси ва марказлашган ҳисобчилик назорати олиб борилади. Барча бюджет маблағлари ғазначиликнинг ягона ҳисоб варақасига йиғилади, тўловни амалга оширишни сўровномаси ва уни тасдиқловчи хужжатлар, ғазначиликка жўнатилади, ғазначилик тўловларни режалаштиради ва назорат қилади.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, бюджетнинг ижроси жараёнида ғазначиликдан фойдаланиш алтернатив усуллардан биридир. Бюджет тизимининг барча босқичларида ягона ташқилий ҳуқуқий асослардан, стандарт ва бюджет технологияларидан фойдаланиш, солиқ тўловчиларнинг пулини иқтисод қилиш ва кўзланган мақсадга эришиш учун ғазначилик тизими яратилади.

Ғазначилик тизимининг қатор ижобий томонлари мавжуд. Биринчидан, бюджет билан бюджетдан маблағ олувчигача бўлган пулнинг ҳаракати қисқаради. Иккинчидан, бу тадбирнинг амалга оширилиши марказлашган бухгалтериядаги штатлар сонини қисқартириш имконини беради. Сอดда қилиб айтганда, ғазначилик тизими орқали бюджетдан фойдаланиш бугунги кунда бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланишнинг ва назорат қилишнинг асосий воситаларидан биридир. Маҳаллий бюджетлар бажарилишида ғазначилик тизимига ўтиш бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланишнинг, бошқарув органлари харажатларини қисқартиришнинг имкоиятини берадиган тўғри йўллардан биридир. Шунинг учун республикамиз бюджет ижроси

жарёнида бюджетнинг ғазначилик ижросини жорий этиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Ривожланган мамлакатлар амалиётидаги ғазначилик тизимини Ўзбекистонда ҳам жорий этилиши ва ривожланиши давлатнинг молия ахборот тизимини жорий этиш давлат молиясининг ҳолати тўғрисида тезкор ва ишончли ахборотлар олиш имконини беради, бу эса давлат молиясини самарали бошқаришни таъминлайди. Бюджет тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш борасида мамлакатимизда олиб борилаётган ишларда «ривожланган давлатлар тажриба ва тараққиёт моделларидан кўр-кўрона нусха кўчирмаган ҳолда, уларга хос ҳаёт даражаси ва сифатига эришиш»ни кўзлаб, улардан амалиётимизда кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Республикамиз Солиқ кодекси ва Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет тизими тўғрисида»ги қонуни бюджет-солиқ сиёсатининг яхлитлигини таъминлашда асосий ҳуқуқий база бўлиш билан бирга улар ўртасида баъзи-бир бир-бирини инкор этувчи ва мувофиқликка зид келадиган айрим томонлар мавжудки, бюджет-солиқ сиёсатини такомиллаштиришнинг асосий масаласи ушбу номувофиқликни бартараф этишга қаратилиши лозим. Зеро, иқтисодиётнинг турли соҳаларидаги каби бюджет тизимида ҳам илғор тажрибага асосланган ижобий ўзгаришларнинг амалга оширилиши, мукаммал ҳуқуқий асосларнинг барпо этилиши халқимизнинг эркин ва фаровон ҳаётга эришишининг муҳим шартидир.

2.2. Давлат молиясини стратегик тахминлаштириш асосларида фискал ва иқтисодий функцияларнинг самарали бошқарилишини таъминлаш.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бюджет-солиқ сиёсатини такомиллаштириш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқишда макроиқтисодий ва микроиқтисодий кўринишда бюджет-солиқ сиёсатини сифатли амалга ошириш ва республика ҳукуматида фискал шароитларни яратишга қаратилган бўлиши керак. Бюджет солиқ сиёсатини амалга оширишда бир томонлама фискал ва

бошқарувчилик ёндашувдан воз кечиб, солиқларнинг рағбатлантирувчи функциясини фаоллаштиришга ўтиш зарур.

Ўзбекистонда валюта режими иқтисодий ривожлантиришнинг муҳим рағбатлантирувчи дастак функциясини бажарган шароитда солиқ сиёсати устувор фискал бўлиб қолди ва ўзига юклатилган рағбатлантирувчи функцияни тўла амалга ошира олмади. Тўлов баланснинг жорий операциялар бўйича миллий валютанинг контвертациясига ва алмаштириш курсларининг кўплиги тизимининг амалиётда қўлланилишни тўхталишига эришилгач, бунинг оқибатида валюта сиёсати иқтисодий устувор соҳа ва тармоқларни ривожлантириш мақсадида амалга оширилади. Бундай шароитда солиқ сиёсати нафақат давлат бюджетини тўлдирувчи дастак бўлиши, балки катта даражада индустриал сиёсатнинг, экспортта мўлжалланган ишлаб чиқариш сиёсати, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириши, чет эл инвестицияларини жалб қилишнинг ажралмас қисми бўлиши керак.

Амалга оширилаётган бюджет-солиқ сиёсатини бошқа макроиқтисодий сиёсатлар билан мувофиқлаштириш лозим. Бунда бюджет-солиқ сиёсатининг тактика ва стратегиясини макроиқтисодий барқарорлик ва мустаҳкам иқтисодий ўсиш устувор вазифаси асосида куриш мақсадга мувофиқдир. Чунки, бу устувор вазифа иқтисодий ривожланишнинг асосини мустаҳкамлаш жараёнларига, иқтисодийнинг реал ва молия секторига жамғариш ва инвестиция бозори жарёнларининг кенгайиши ва ривожланишига таъсир қилади. Шу билан бирга бошқа устувор йўналишлар бюджет-солиқ сиёсатининг иқтисодий таъсирини қўшимча ва кучайтирувчи самара орқали ёрдам бериши керак.

Ҳозирги кунда бюджет-солиқ сиёсати концепциясини ишлаб чиқишда катта муаммо мавжуд бўлиб, у ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг асосий макроиқтисодий прогнозларига боғлиқ. Иқтисодий сиёсатнинг асосий йўналишлари бўлган пул-кредит, бюджет-солиқ, инвестиция, валюта, ташқи иқтисодий сиёсат, даромадлар сиёсати, қисқа даврдаги таркибий ислохотлар,

макроиқтисодий ривожланиш жорий ва стратегик параметрларнинг ўртасидаги ўзаро боғлиқлик механизмини аниқ ва самарали таъминламайди.

Бир йиллик иқтисодий сиёсат:

- биринчидан, бир йилга мўлжалланган бўлиб, бирнеча йилга олдин динамик дастурлаштиришсиз;
- иккинчидан, идоравий йўналишлар керакли даражада узок муддатга, хаттоки қисқа даврга мувофиқлаштирилмаган;
- учинчидан, молия йили давомида тафовут даражаси ўсади, чунки маҳкама ўзининг мақсадларини кўзлаб, идоралараро келишувлар билан ўзини юклатмайди.

Юқорида кўрсатилган ташкилий бошқарув характердаги камчиликлар натижасида иқтисодий ривожланишнинг аниқ ҳаракатини, иқтисодиётни бир бутун бўлиши учун унинг қисмлар ўртасидаги пропорцияни бузади. Шундай қилиб, институционал механизмларни яратиш зарурияти туғилиб, у иқтисодий сиёсатнинг технологии жараёнларидаги бўшлиқларни боғлаб, бир бутун самарали бошқарув тизимини ташкил қилади. Масалан, бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларда Молия вазирлиги, Марказий банк, Иқтисодиёт вазирлиги ва бошқа идоралар биргаликда ишлаб чиққан дастурий ҳужжатларда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг муҳим йўналишларида давлат бошқарувининг мақсадлари, устувор вазифалари ва фаолияти ойдинлашади.

Бюджет-солиқ сиёсатида инфляцияга қарши кураш фақат бюджет тақчиллигини қисқатириш орқали амалга оширилмайди. Инфляция нафақат муомаладаги пулнинг массаси ошиши ҳисобига, балки маҳсулот таннарни, яъни товар ва ҳизматлар нархини оширувчи юқори солиқлар ҳисобига ҳам ўсади. Шунинг учун 90-йилларнинг ўрталаридан буён солиқ ставкаларини пасайтириш чоралари қўлланилиб, хом ашё, товар ва ҳизматлар нархининг ошиши устидан муҳим даражада бозор назорати таъминланмокда. Солиқларнинг камайтирилиши, шунингдек, ишлаб чиқариш секторида маҳсулотлар ишлаб чиқаришни оширишга қўшимча рағбатларни ташкил топади.

Миллий солиқ солиш тизимини шакллантириш

	Бирламчи асоси	Солиқ солиш асоси	Солиқ солишни шакллантириш механизмлари ва таркибий қисмлари
1-қадам	Фундаментал тушунчалар	Солиқ фалсафаси	Солиқ тушунчаси, унинг моҳияти, жамият ва иқтисодий ривжланишдаги зарурати
			Солиқ солишнинг классик принциплари асослари
2-қадам	Солиқ солишнинг замонавий назарияси	Солиқ солиш методологияси асосларини шакллантириш	Солиқ муносабатлари қонуниятларининг назарий ва илмий-техник асосланиши
			Ишлаб чиқариш омиллари ва солиқ солиш ўртасида ўрнатилган сабаб-оқибатли тобелик
3-қадам	Солиқ солишнинг халқаро концепциялари	Солиқ солишнинг миллий концепциялари	Солиқ концепцияларида давлатнинг сиёсий ўрнашуви ва адекват иқтисодий асосларини ишлаб чиқиш
			Солиқ комукларини қабул қилиш ва шакллантириш
			Солиқни ишлаб чиқишда ташкилотлар учун услубий ва йўриқнома материалларини тузиш ҳамда тасдиқлаш

Бюджет-солиқ сиёсати амалиётини амалга ошириш нуктаи-назаридан бирламчи вазифалар ўртасида тўғри мувофиқликни аниқлаш муҳим ҳисобланади. Бошқача айтганда, бюджет-солиқ сиёсати доирасида умумий стратегиясини ишлаб чиқиш билан бир қаторда навбатдаги амалга ошириладиган аниқ чора-тадбирларга фақат тўғри урғу бериш орқали муваффақиятга эришиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президента И.А.Каримов томонидан валюта режими, ташқи савдо ва банк фаолиятини эркинлаштириш шароитида бюджет-солиқ сиёсатини такомиллаштириш зарурлигига алоҳида эътибор берилди. Аввалам бор, бу ерда солиқ юкини пасайтириш ва бюджет ҳаражатларини оптималлаштириш ҳақида гап кетади.

Хусусан, ҳукумат режали маъмурий тизим даврида вужудга келган ва хозиргача битириб тугатилмаган бюджет-солиқ сиёсатининг фискал стереотипларидан воз кечишга қаттиқ аҳамият қаратди. Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси олдига жиддий ва қийин вазифа қўйилиб, бунда нафақат корхона, аҳоли, молиявий институтлардан солиқ юкини пасайтириш, балки солиқ сиёсатининг рағбатлантирувчи аҳамиятини ошириш керак эди. Шу билан бирга ишлаб чиқиладиган ва амалга ошириладиган солиқ сиёсати чора-тадбирлари билан макроиқтисодий сиёсатнинг бошқа йўналишларини тўла уйғунлигини таъминлаш муҳимдир.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда иқтисодий эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш бўйича кенг комплекс чораларни амалга оширишга эришилди. Бюджет-солиқ сиёсати тизимида муҳим ўзгаришлар содир бўлиб, солиқ кўрсаткичларини жаҳон стандартларига мослаштириб борилмоқда. Мустақилликнинг ўтган йилларида И.Каримов ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорларига асосан ўтказиладиган бюджет-солиқ сиёсати ислохотлари муҳим позитив натажалар ва вазифалар ечимини топишни таъминлайди.

Давлатнинг иқтисодий сиёсати саъй-ҳаракатлари билан макроиқтисодий барқарорликка эришилди. 1996 йилдан бошлаб 6 йил давомида ЯИМ ўртача йилига 4%дан барқарор ўсди. ЯИМнинг аҳоли жон бошига ўсиши йилига 3%ни, ҳукумат ва Марказий банк ҳаракати билан инфляциянинг ойлик суръати 1994 йилдаги 24%дан бугунги кунгача 1,5%га қисқартирилди. Инфляциянинг пасайиши пул-кредит сиёсатининг чора-тадбирлари билан бир қаторда ҳукуматнинг давлат бюджета дефицитини қисқартириш бўйича мунтазам ўтказиладиган чора-тадбирларини амалга оширишга имконият берди. Бугунги кунда ЯИМда бюджет дефицита 1%ни ташқил этади.

Республикамыз хўжалик юритиш ва ижтимоий муносабатларнинг янги шаклларига ўтиши муносабати билан солиққа тортишнинг меъёрий-ҳуқуқий базаси мунтазам равишда такомиллашиб боради. Ривожланиш ва оёққа туришнинг мураккаб йўлини босиб ўтиб, анчагина барқарор ва яққол бўлган

солиқ тизими шаклланди, у сўнгги йилларда давлат бюджети даромадлари ва харажатларининг мувозанатлашувига эришиш имконини берди.

Республика ҳукумати томонидан иқтисодиётга тушадиган солиқ юкини босқичма-босқич камайтириш изчил сиёсатнинг ўтказилишига жағармаларни ва иқтисодиётнинг моддий секторнинг истеъмолни ошириш заруриятга сабабчи бўлди, солиқлар ва йиғимларни бир хиллаштириш эса миллий солиқ тизимини халқаро меъёр ва стандартларига мувофиқлаштариш имконини берди. Натижада, давлат бюджети даромадларининг таркибида (мақсадли фондларсиз солиқ тушумларининг ЯИМдаги улуши 1998 йилдаги 31,1%дан 2001 йилдаги 26,0%га камайди, мақсадли фондларни ҳисобга олганда эса, тегишлича 43% дан 36%гача камайди.

Республика ҳукумати Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йилда 29 декабрдаги 517-сон қарорига мувофиқ солиқ солиш сиёсатини янада такомиллаштириш, фискал функцияларни камайтириш ҳамда солиқларнинг рағбатлантирувчи аҳамиятини кучайтиришга доир асосий чора-тадбирлар сифатида қуйидагиларни белгилаб олди:

- солиқ юкини ишлаб чиқарувчилардан истеъмолчиларга ўтказиш, тўғридан-тўғри солиқлар салмоғини қисқартириш ҳисобига билвосита солиқлар улушини кўпайтириш;

- солиққа тортишнинг ўхшаш базасига эга бўлган солиқларни бир хиллаштириш, солиқ механизминини соддалаштириш;

- ресурсларни тежовчи ишлаб чиқаришларни рағбатлантиришни таъминловчи ресурс тўловлари ставкаларини мақбуллаштириш;

- йиғувчилик даражасини ошириш ва бошқа захиралар ҳисобига солиқ солиш базасини кенгайтириш.

Бевосита солиқлар салмоғини камайтириш ҳисобига билвосита солиқлар улушини ошириш, солиқ юкини ишлаб чиқарувчилар зиммасидан истеъмолчиларга ўтказиш бевосита солиқлар корхоналар ҳамда фуқароларнинг молия-хўжалик фаолиятига, яъни уларнинг даромадлари ҳажмига бевосита таъсир кўрсатиш билан боғлиқ, бевосита солиқларнинг камайиши билан ишлаб

чиқаришнинг ривожланиши рағбатлантирилади, тегишлича солиққа тортиш базаси кенгайиб, бюджетга тушумлар ортади. Бевосита солиқлар ставкаларини камайтириш ва билвосита солиқларга тортиш базасини кенгайтириш орқали бунга эришиш мумкин. Бундан ташқари, солиқ ставкаларини янада кўпроқ пасайтириш йўли билан айрим йўналишлар-экспорт, хорижий инвестициялар ва бошқалар рағбатлантирилади.

Ишлаб чиқариш сектори зиммасидаги солиқ юкини камайтириш асосан корхоналар даромадини солиққа тортиш даражасини пасайтириш воситасида амалга оширилмоқда. Иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида корхоналар учун белгиланган солиқларнинг юқори ставкаларидан ижобий самарага эришилмади, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва уни техник жиҳатидан қайта куроллантириш учун етарли маблағларни йўналтириш имконини бермади. Республика ҳукумати буни ҳисобга олган ҳолда фойда солиғи ставкасини босқичма-босқич пасайтириш мақсадли сиёсатини юритиб келмоқда. 1995 йилда жорий этилган давирдан бошлаб унинг ставкаси 38 фоиздан 2003 йилга келиб 20 фоизгача пасайтирилди.

Республика ҳукумати томонидан иқтисодиётга тушадиган солиқ юкини босқичма-босқич камайтириш изчил солиқ-бюджет сиёсатининг қисқа ва узоқ муддатли мақсадлари ва инструментларининг ўтказилишига жамғармаларни ва иқтисодиётнинг моддий секторининг истеъмолини ошириш зарурати сабабчи бўлди, солиқлар ва йиғимларни бир хиллаштириш эса миллий солиқ тизимини халқаро меъёр ва стандартларга мувофиқлаштириш имконини берди.

Натижада, давлат бюджети даромадларининг таркибида (мақсадли фондларсиз) солиқ тушумларининг ЯИМдаги улуши 1998 йилдаги 31,1 фоиздан 2005 йилда 23,2 фоизгача камайтириш назарда тутилади, мақсадли фондларни ҳисобга олганда эса тегишлича 43 фоиздан 32 фоизгача камайди.

Ўзбекистан Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 28 декабрдаги 610-сон қарорига мувофиқ солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш, фискал функцияларни камайтириш ҳамда солиқларнинг

рағбатлантирувчи аҳамиятини кучайтиришга доир асосий чора-тадбирлар сифатида қуйидагиларни белгилаб олинди:

- солиқ юкини ишлаб чиқарувчилардан истеъмолчиларга ўтказиш тўғридан-тўғри солиқлар салмоғини қисқартириш ҳисобига билвосита солиқлар улушини кўпайтириш;
- солиққа тортишнинг ўхшаш базасига эга бўлган солиқларни бирхиллаштириш, солиқ механизмини соддалаштириш;
- ресурсларни тежовчи ишлаб чиқаришларни рағбатлантиришни таъминловчи ресурс солиқлари ставкаларини мақбуллаштириш;
- солиқларнинг йиғилувчанлик даражасини ошириш ва бошқа захиралар ҳисобига солиқ солиш базасини кенгайтириш.

Бевосита солиқлар салмоғини камайтириш ҳисобига билвосита солиқлар улушини ошириш, солиқ юкини ишлаб чиқарувчилар зиммасидан истеъмолчиларга ўтказиш бевосита солиқлар корхоналар ҳамда фуқароларнинг молия-хўжалик фаолиятига, яъни уларнинг даромадлари ҳажмига бевосита таъсир кўрсатиш билан боғлиқ. Бевосита солиқларнинг камайиши билан ишлаб чиқаришнинг ривожланиши рағбатлантирилади, тегишлича солиққа тортиш базаси кенгайиб, бюджетга тушумлар ортади. Бундан ташқари солиқ ставкаларини янада кўпроқ пасайтириш йўли билан айрим йўналишлар-экспорт, хорижий инвестициялар ва бошқалар рағбатлантирилади.

Ишлаб чиқариш сектори зиммасидаги солиқ юкини камайтириш, асосан, корхоналар даромадини солиққа тортиш даражасини пасайтириш воситасида амалга оширилмокда. Иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида корхоналар учун белгиланган солиқларнинг юқори ставкалари ижобий самаралар бермади, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва уни техник жиҳатдан қайта қуроллантириш учун етарли маблағларни йўналтириш имконияти яратилмади. Республика ҳукумати буни ҳисобга олган ҳолда фойда солиғи ставкасини босқичма-босқич пасайтириш борасида мақсадли сиёсат юритиб келмокда: 1995 йилдан бошлаб унинг ставкаси 38 фоиздан 2005 йилга келиб 15 фоизгача пасайтирилди.

Кейинги йилларда жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортиш тизими ҳам белгиланган устувор вазифалардан келиб чиқиб такомиллашиб бормокда. Жумладан, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи юкини камайтириш ва фуқаролар даромадларини тегишлича қонунлаштириш мақсадида жисмоний шахслар даромадларига солинадиган солиқ шкаласи мунтазам рившда такомиллаштирилмокда. 1998 йилдан бошлаб 45 фоизлик энг юқори ставка билан 5 даражали шкала қўлланилиб келган. 2000 йилда энг кам ойлик иш ҳақининг 10 бараваридан ошувчи даромаддан 40 фоизлик энг юқори ставка билан 4 даражали шкала белгиланди.. Жисмоний шахслар даромад солиғини энг кам ойлик иш ҳақини ҳисобдан чиқармай ҳисоблаб чиқаришнинг янги уч даражали тизимига ўтилди ҳамда 2001 йилдаги 36 фоизлик ставками 2005 йилда 31 фоизгача пасайтирилди ва бу борадаги тадбирлар такомиллаштирилиб, Вазирлар Маҳкамасининг 610-сонли қарорига асосан энг юқори солиққа тортиш ставкаси 31% қилиб белгиланди.

Жисмоний шахслар солиқ юкини камайтириш сиёсати аҳолининг, айниқса, кичик ва хусусий тадбиркорлик соҳасидаги даромадларини қонунийлаштиришга, бюджетга даромадлар тушумини янада оширишга йўналтирилган. Бирок, шуни қайд этиш лозимки, мазкур механизм жисмоний шахслар даромадларини декларациялаш института мавжуд бўлгандагина самаралироқ ишлайди. Айнан шундан келиб чиққан ҳолда, Президентмизнинг 2002 йил 5 сентябрдаги ПФ-3127-сон Фармонида мувофиқ 2002-2005 йилларда республикада жисмоний шахслар жами даромадларини декларациялаш тизимини босқичма-босқич жорий этиш назарда тутилмокда.

Жисмоний шахслар даромадларини солиққа торишни янада такомиллаштириш мазкур солиқ ставкаларининг ўсиб боришини пасайтириш ҳисобига аҳолининг ўрта ва юқори даромадга эга гуруҳлари ортишини рағбатлантириш концепциясидан келиб чиқиб амалга оширилиши лозим. Бу ҳол ўрта ва юқори даромадга эга солиқ тўловчиларнинг қонунга зид операциялари соҳасидаги қонуний операциялар соҳасига чиқишларига имкон беради.

Бюджет-солиқ сиёсатини амалга оширишнинг асосий йўналишларидан бири ўхшаш солиққа тортиш базасига эга бўлган солиқларни бир хиллаштириш ва солиқ механизмини соддалаштириш ҳисобланади. Солиқ кодексида умумдават ва маҳдалай солиқларнинг аниқ ажратилиши солиқларни бирхиллаштиришнинг асосий йўналиши бўлди. Бундай ажратиш билан бир қатор самарасиз бир-бирини қайтарувчи солиқлар турли йиғимлар бекор қилинди. 2002 йилда ўхшаш солиққа тортиш базасига эга ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи ва ободонлаштириш ишларига йиғим бирлаштирилди. Ушбу тўловларнинг бирлаштирилиши маҳаллий солиқлар ва йиғимлар сонини қисқартириш имкони берди. Ҳозирги кунда солиққа тортиш механизмини соддалаштириш давом этмоқда. Қўшилган қиймат солиғини тўлаш механизми ички ва ташқи солиққа тортишда мўлжалланган жойига қараб халқаро стандартларга мувофиқлаштирилди. ҚҚС бўйича ягона ставканинг қабул қилиниши ҳисоб-китобда жараёни анча соддалаштирди.

Кичик корхоналар учун ягона солиқ ва ягона ер солиғи каби солиққа тортишнинг соддалаштирилган усуллар жорий этилиши солиқ механизмини соддалаштириш, солиқ юкини камайтиришнинг бошқа муҳим йўналиши ҳисобланади.

Кичик корхоналар учун ягона солиқнинг жорий этилиши аҳоли орасида тадбиркорлик фаоллигини рағбатлантиришга йўналтирилган иқтисодий ислохотларнинг бориши билан шартланди. Умуман олганда, соддалаштирилган тизимни кенг ёйиш учун Япония, ХХР, Россия, Қозоғистон ва бошқа мамлакатларда назарда тутилганидек, қўшимча мезон-корхона балансида турган мол-мулк ва тушум ҳажми қийматини жорий этиш масаласини кўриб чиқиш мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Солиқ солинадиган базани кенгайтириш, тадбиркорлар ва аҳоли даромадларини қонунлаштириш мақсадида республика ҳукумати томонидан 2002 йилда солиққа тортиш тизимини тубдан ўзгартиришга оид қонуний ҳужжатлар қабул қилинди.

Хусусан, республика Президентининг 2002 йил 30 мандат «Савдо ва умумий овқатланиш соҳасида солиққа тортиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида» ПФ-3076-сон Фармони билан савдо соҳасида солиққа тортишнинг янги тизими-умумий фойдланиладиган майдон бирлиги ҳисобидан Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган солиқнинг базавий ставкасидан келиб чиқиб белгиланувчи кичик корхоналар учун белгиланган даромаддан олинadиган ягона солиқ тизими жорий этилди. Бундан ташқари, ялпи даромад солиғини тўловчи савдо корхоналари учун илгари тўланадиган солиқлар ўрнига ялпи тушумдан ягона солиқ тўлаш тизими жорий этилди. Айни вақтнинг ўзида улгуржи савдо корхоналари ҚҚС тўловчилари ҳисобланиши белгилаб қўйилди. Юқоридаги кўрсатилган ўзгаришлар ҳисоб тизимини анча яхшилади ва савдо каби мураккаб соҳада солиқлар йиғилиши даражасини оширади.

Бюджет-солиқ сиёсатининг 2005 йилдаги солиқ-бюджет сиёсатининг қисқа ва узоқ муддатли мақсадлари ва инструментларининг асосий йўналишлари жорий йилнинг кутилаётган ижтимоий-иқтисодий натижалари ва мамлакатимиз ривожланишининг кўйидаги устивор йўналишларини таъминлашдан келиб чиқади:

- иқтисодиётнинг барқарор ва жадал суръатларда ривожланишини таъминлаш, ЯИМнинг ўсишини 9,3 фоизга етказиш, йиллик инфляция даражасини 9-12 фоизгача пасайтириш; катъий пул-кредит сиёсатини амалга ошириш, жорий операциялар бўйича миллий валютанинг эркин айирбошланишини таъминлаган ҳолда пул тизими барқарорлигини ва миллий валюта қадрини янада мустаҳкамлаш;

- корхоналарда солиқ юкини камайтириш бўйича тадбирларни изчил давом эттириш, хўжалик субъектларининг инвестицион фоллигини оширишга, уларнинг иқтисодий эркинлигини кенгайтиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш, айниқса, кичик ва ўрта бизнес ҳамда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қўшимча рағбатларни яратиш, ялпи ички маҳсулотнинг шаклланишида ва ички бозорни тўлдиришда уларнинг ролини ошириш;

- миллий иқтисодиётнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш учун қўшимча иқтисодий рағбатларни яратиш, хорижий инвестициялар жалб қилиш учун зарур шароитларни таъминлаш;

- мелиорация ва ирригация тизимларни ривожлантиришга айлантириш, сув танқислиги мавжуд ҳудудларга алоҳида эътибор қаратиш ҳамда қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, фермер хўжаликларини, оилавий пудратни қўллаб-қувватлашни кучайтириш;

- коммунал хизматлар соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, ичимлик суви ва табиий газдан самарали ва тежамли фойдаланишни таъминлаш;

- бюджет ташкилотларини молиялаштиришда бюджетдан ташқари манбалар аҳамиятини ошириш ҳамда бюджет маблағларидан фойдаланишда уларнинг мустақиллигини кенгайтириш.

Юридик шахслар томонидан тўланадиган даромад солиғи 2005 йилда 15 фоизга туширилди. Бунинг натижасида корхоналар ихтиёрида қоладиган фойда улуши ортди, бу эса ўз ўрнида ишлаб чиқаришни кенгайтириш, айланма маблағларни кўпайтириш ва ишчиларни моддий рағбатлантиришга йўналтириладиган маблағлар миқдорини ошириш имкониятини оширди. 2005 йилда жисмоний шахслар томонидан тўланадиган солиқ ставкаларининг пасайтирилиши ҳамда шкаланинг ўзгартирилиши туфайли даромади ўрта ва юқори даражадаги жисмоний шахслар даромад солиғи юки 10 фоизга камайиши тахмин қилинмоқда. 2003 йилда реклама солиғи, меъёридан ортиқча тайёр маҳсулот қолдиғи учун тўлов, автотранслрот воситаларини сотганлик учун солиқ ҳамда табиий муҳитга ифлослаштирувчи моддаларни чиқариб ташланганлик учун тўловлар тўланиши бекор қилинди. Бу эса солиқ тўловчиларга бир мунча енгилликлар яратди. Жумладан, реклама солиғи ҳамда меъёридан ортиқча тайёр маҳсулот қолдиғи учун тўловларнинг бекор қилиниши самарадорлиги кам бўлган, харажатлари тушум билан тўғри келмайдиган солиқларни қисқартириш, шунингдек, хўжалик юритувчи

субъектлар томонидан бериладиган солиқ бўйича ҳисоб-китоблар сонини камайтиришни таъминлайди.

Автотранспорт воситаларини олиб сотганлик учун солиқнинг бекор қилинишига асосий сабаб ушбу солиқ миқдори жами даромадлар тушумига нисбатан жуда кичик салмоққа эга ҳисобланади. Табиий муҳитга ифлослантирувчи моддаларни чиқариб ташланганлик учун тўловнинг бекор қилиниши ҳам бевосита солиқ тўловчилардаги солиқ юкини енгиллаштиришга қаратилган. 2005 йилда солиқ-бюджет сиёсатида амалга ошириладиган чоратadbирлардан бири солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш ва соддалаштириш бўлиб ҳисобланади. 2003 йилда соддалаштирилган солиқ тизимини қўлловчи корхоналар учун ягона солиқ ставкаси индексация қилинди:

- брокерлик фирмалари, ўйин ўйлари, лотерея ўйинларини ўтказувчи корхоналар, оммавий тадбирларни ўтказиш билан даромад олувчи корхоналар, хусусий нотариуслар учун - 1,4 баробарга;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи, савдо ва умумий овқатланиш соҳасидаги корхоналардан ташқари иқтисодиётнинг бошқа соҳаларидагилар учун - 1,2 баробарга;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар учун (ягона ер солиғи тўловчилардан ташқари) - 1,2 баробарга.

Амалиётдаги кичик корхоналар учун ягона солиқ ставкаси 1998 йилда ўрнатилган эди ва 2003 йилгача кўриб чиқилмаган. Маълумки, ягона солиқни жорий қилинишида умумдават ва маҳаллий солиқлар (шу жумладан, ресурс солиқлари) ўрнини босиши назарда тутилган, ушбу солиқнинг ставкаси ресурс солиқларнинг индексация қилиниши, фойда-солиғи юкининг камайиши ва 1998 йилдан самарадорлиги кам бўлган солиқларни бекор қилиниши натижасида кўриб чиқилиши лозим эди. Бундан ташқари, ягона солиқ тўлашга ўтишда солиқлар бўйича тушумлар миқдорини камайтириш эмас, балки, биринчи навбатда, солиққа тортишни соддалаштирилиши кўзда тутилган эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг кичик корхоналар ва микрофирмалар учун ягона солиқ тўғрисида 2005 йил янги фармони чиқди ва бу фармонга асосан улар йўл фондига тўлов, пенсия фондига тўлов, мактаб таълимини ривожлантириш фондига тўлов тўламасдан фақат битта ягона солиқ яъни 13% тўлайдилар.

Солиқ-бюджет сиёсатининг қисқа ва узоқ муддатли мақсадлари ва инструментларини самарадорлигини оширишда амалга оширилган чоратадбирлардан бири юридик шахслар мулк солиғининг солиққа тортиш базаси кенгайтирилди, яъни уни меъёрдан ортиқ ўрнатилмаган (ишлатилмаётган жихозлар) тугатилмаган қурилишлар миқдоридан тўланиши кўзда тутилди. Мулк солиғи ставкаси 2% дан 3% гача индексация қилинди ва унинг бюджет даромадлари ту шуми таркибидаги салмоғи 2,7% дан 3,0% гача тикланди. Мулк солиғининг солиққа тортиш базаси кенгайтирилиши, корхоналарнинг мулкларидан янада самарали фойдаланиб, ишлатишларини рағбатлантирилишини таъминлайди. Бундан ташқари, солиққа тортиш базасига тугалланмаган қурилиш ва ўз вақтида ўрнатилмаган жихозлар нархининг киритилиши ўз ўрнида тугалланмаган қурилишни белгиланган меъёрий муддатларда ишга туширишга интилишларини таъминлайди.

Бюджет-солиқ сиёсатида 2003 йил катъий солиққа эга бўлган ресурс солиқларни инфляциянинг ўсишига қараб индексация қилиш кўзда тутилган. Жумладан, ер солиғи 1,2 баробарга, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ставкаси 1,2 баробарга индексация қилинди.

Шунингдек, солиққа тортиш базасига юридик шахс томонидан ишлатилаётган жами сув ҳажми киритилди. Ушбу солиқни тўловчилар қаторига ўз иш фаолиятида сув ишлатувчи якка тартибдаги тадбиркорлар киритилди. Бу ўзгаришлар ишлатилаётган сувнинг характери ва мақсадига боғлиқ бўлмаган ҳолда, жами ишлатилган сув учун солиққа тортиш имкониятини яратади. Сув ресурсларининг етишмаслиги ва ундан оқилона фойдаланиш мақсадида сувдан фойдаланганлик учун солиққа тортилиши мулкчилик шакли ва фаолияти туридан катъий назар, ҳама тадбиркорлардан

олинадн. 2003 йилда маҳаллий бюджетларни шакллантиришда маҳаллий солиқлар ва йиғимлар аҳамиятини кучайтиришга муҳим эътибор қаратилди. Жумладан, жисмоний шахслар транспорт воситалари учун бензин, дизель ёқилғиси ва газ истеъмоли учун тўланадиган солиқ суммаси ўзгартирилди. 2002 йилда 1 литр бензин, дизель ёқилғиси учун 20 сўм, 1 кг газ ёқилғиси учун 20 сўм бўлгани ҳолда, 2003 йилда мазкур солиқ ҳар иккала барча ёқилғи турлари учун 30 сўм қилиб белгиланди. Бу эса албатта, маҳаллий бюджетларга тушадиган солиқлар миқдорининг кўпайишини назарда тутди.

Бюджет-солиқ сиёсати борасидаги чора-тадбирларни такомиллаштириш мақсадида 2003 йилда тўланадиган солиқлар бўйича аванс тўловлари частотасини камайтиришга алоҳида эътибор қаратилди. Маълумки, 2002 йилда жорий тўловлари даромад солиғи бўйича ҳар ойнинг 10 ва 20 саналарида, ҚҚС бўйича ҳар ойнинг 15 ва 20 саналарида ва кейинги ойнинг 5 санасида амалга оширилиши белгилаб қўйилган эди. 2003 йилда бюджет-солиқ сиёсатида амалга ошириладиган ислохотлар туфайли даромад солиғи ва ҚҚС бўйича аванс тўловлари муддатларини қисқартириш, яъни даромад солиғи бўйича бир ойда бир марта, ҚҚС бир ойда икки марта тўловларни амалга оширилиши кўзда тутилган. Ушбу чора даромад солиғи ва ҚҚС бўйича тўловларни, ҳақиқатдаги солиқ солиш базасидан ҳисобланишини, шунингдек, илгари аванс тўловлари учун жалб қилинадиган маблағлар ҳисобига корхонанинг айланма маблағи сақланиши имконияти яратилади.

Мустақил мамлакатимиз иқтисодий ислохотларни изчиллик билан амалга ошириб борар экан, бу ислохотларнинг иккинчи босқичида иқтисодий барқарорликни ва таркибий ўзгаришларни таъминлаш биринчи навбатдаги вазифа сифатида кун тартибига қўйилган. Бундай шароитда солиқ тизими, энг аввало, фискал (ғазнани тўлдириш), қайта тақсимлаш вазифаларини эмас, балки биринчи галда рағбатлантирувчилик вазифасини бажариши керак.

Кўриниб турибдики, бу ерда мамлакатимиз доирасида иқтисодий барқарорликни ва таркибий ўзгаришларни таъминлашнинг аҳволи бевосита

солиқ тизимининг, биринчи навбатдаги, рағбатлантирувчилик вазифасини бажариш билан узвий боғлиқ қилиб қўйилмоқда.

Бошқача айтганда, иқтисодий барқарорликни ва таркибий ўзгаришларни таъминлаш борасида эришган ютуқларимиз кўп жиҳатидан солиқ тизимининг биринчи галда рағбатлантирувчилик вазифасини қай даражада бажарилганлиги билан ҳам белгиланади. Янада оддийроқ қилиб айтадиган бўлсак, бошқа шароитлар тенг бўлган тақдирда, бюджет-солиқ сиёсати биринчи навбатда мамлакат бюджетини тўлдиришни солиқларнинг рағбатлантирувчилик вазифасини ошириш ва келгусида бюджет даромадлари барқарорлигини таъминлаш орқали мамлакат миқёсида иқтисодий барқарорликни таъминлаш ва таркибий ўзгаришларни амлга оширишга эришмоғи лозим.

2.3. Солиқ юкини камайтириш шароитида бюджет-солиқ сиёсатининг мутаносиблигини таъминлаш

Макроиқтисодий барқарорлик ва мустаҳкам иқтисодий ўсишни таъминлаш стратегик муҳим вазифа бўлиб бормоқда. Келажакда нархнинг ўсиши минимал суръатларни йилига 5% ва ундан паст даражасига эришишга ҳаракат қилиш керак. Бу фуқаро ва корхоналар ўз даромад ва харажатларини режалаштириш жараёнида нодавлат секторида жамғариш ва инвестицияларни амалга оширишга қулай шароитлар яратали.

Шуни тан олиш керакки, бу вазифани ҳал қилиш осон кечмайди. Вазифани ҳал қилиш бир қатор ечимларни, жумладан, бюджет дефицити ва унинг молиялаштириладиган инфляция манбалари устидан қаттиқ назорат қилиш, аҳоли ва корхона даромадларидан солиқ юкини пасайтиришни амалга оширишга кўп вақт талаб қилади.

Солиқ юкини оптималлаштириш муаммосини ҳал қилиш бошқа икки иқтисодий муаммони ҳал қилишга боғлиқ бўлади:

1. Солиқ юкини иқтисодиётга бўлган рационал даражасини белгилаш.
2. Давлат бюджетга харажатларининг рационал даражасини аниқлаш.

Таклиф қилинаётган концептуал йўналиш солиқ юкини оптималлаштириш призмаси орқали солиқ сиёсатини такомиллаштиришнинг қуйидаги тамойилларига асосланиши керак:

- корхонага жами фискал оғирликни оптималлаштириш «солиқ юкини пасайтириш қисқа даврда бюджет даромадларининг қисқариши;
- иқтисодий молиявий аҳволнинг яхшиланиши узок муддатли даврда бюджет даромадларининг ошиши» схемасини амалга ошириш;
- ҳамма солиқ турлари бўйича икки ёклама солиққа тортишни чеклаш;
- эгри солиқлар юкини ишлаб чиқаришдан истеъмолчига қайта тақсимлаш ва пасайтириш;
- солиққа тортиш механизмининг максимал даражада соддалаштириш ва унификация қилиш.

Солиқ сиёсатининг асосий хўжалик бирлигига солиқ оғирлигини оптималлаштиришга қаратилган бўлиши асосланган ҳисобланади. Фақат шундай ёндашишгина, солиқнинг фискал ва рағбатлантириш функцияларини такомиллаштирадиган, давлат ва хусусий сектор ўртасида тенг ҳамкорликни таъминлайдиган шарт-шароитларни яратишга қодирдир. Бу шартларнинг бузилиши кўланкали иқтисодиётни кенгайтириб, шу билан бирга хусусий сектор ўзининг харажат ва йўқотишларни конуний хўжалик фаолияти соҳасида коплайди.

Бироқ, шуни ҳисобга олиш керакки, асосий иқтисодий вакил корхона солиқлар мажмуаси бўйича солиққа тортиш субъект бўлиб ҳисобланади. Шунга кўра, корхона фаолиятига бир солиқнинг юки эмас, балки жами солиқлар юкининг таъсири қизиқтиради.

Солиқлар юкини оптималлаштириш корхонада чегаравий жами солиқ юкининг миқдорий аксини топиши керак. Чегаравий солиқ юки қуйидаги бирликларга нисбатан ҳисобланиши мумкин:

- кўшилган қиймат (бутунлай иқтисодиёт бўйича, тармоқлар бўйича, алоҳида корхоналар бўйича);

- янгида яратилган қиймат (бутунлай иқтисодиёт бўйича, тармоқлар бўйича, алоҳида корхоналар бўйича);

- ялпи тушум (бутунлай иқтисодиёт бўйича, тармоқлар бўйича, алоҳида корхоналар бўйича);

- меҳнат харажатлари қишки (бутунлай иқтисодиёт бўйича, тармоқлар бўйича, алоҳида корхоналар бўйича);

- корхонанинг ялпи даромади (бутунлай иқтисодиёт бўйича, тармоқлар бўйича, алоҳида корхоналар бўйича).

Фискал юкка иккита ташқилий қисмларни: соф фискал юк солиқ юки ва квази фискал юкни камраб олувчи сифатида қараш лозим. Фискаль юкни фақат шундай қараб чиқишгина солиқ юкини яхшилаш сиёсатини тўғри методологик ва ҳаракатчан амалга ошириш мумкин. Солиқ юкига «ҳозир енгиллик ҳозир компенсация» формуласи билан ёндашиш, уни бир саватдан иккинчисига олиб қўйиш қабилдир. Ҳар бир солиқнинг фискал ва рағбатлантириш функцияларини тартибга солиш қуйидаги критерияларни такомиллаштириш орқали тақдим қилинади:

- солиқларни тўлаш механизми;

- ставкалар параметри;

- мақсадли имтиёзлар.

Солиққа тортишни такомиллаштиришга бундай ёндашиш объектив равишда пайдо бўлган шароитлар билан шартланган бўлиб, бундай кейинги даврдаги иқтисодиётни эркинлаштириш фискал сиёсатдан халқаро стандартларни қўллашни талаб қилади.

Босқичма-босқич ва шу билан бирга дифференциал равишда солиқларни тушириш. Бу нимани англатади? У чегараланган доирада кичик ва ўрта бизнес учун солиқларни камайтирилишини билдиради. Шу эксперимент натижаларидан келиб чиқиб, кейинчалик катта корхоналардан солиқларни пасайтириш мумкин. Биринчи босқичда кичик ва ўрта бизнес соҳасида жамғариш имкониятларининг ошиши, бу соҳага бошқа соҳалардан капитални ўтиши, инвестицион ва ишлаб чиқариш активлигининг жонланиши кузатилиши

мумкин. Давлатнинг молиявий ресурслари кам даражада ошади, чунки у бюджетга солиқ тушумларининг асосий манбаларини ўзидан кейин қолдирмоқда.

Шуни ҳисобга олиш керакки, корхона ҳажми билан уларга кўйилган инвестицияларнинг реал қайтиш бошланғич муддатлари ўртасида боғланиш мавжуд. Корхона канчалик катта ва мураккаб бўлса, шунчалик унга кўйилган инвестицияларнинг қайтиши қийин кечади ва аксинча. Бинобарин ижобий иқтисодий самара инвестициялар қайтиш муддатини тезлаштириш, кичик ва ўрта бизнесга кўйиш орқали амалга ошириш мумкин.

Иккинчи босқичда йирик корхоналарда солиқларнинг камайиши содир бўлганда, иқтисодиётнинг ҳамма соҳа ва тармоқларида жамғаришга инновацияни ва инвестицион фаолликни ривожлантиришга оптимал шароитлар пайдо бўлади. Давлат солиқ ставкасининг қисқартирилган фоизини олади, лекин меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқаришнинг самараси асосида товар маҳсулот ишлаб чиқаришни ўсиши билан таъминланади.

Юқорида айтиб ўтилган тамойиллар ва доираларга мувофиқ қуйидаги асосий солиқлар бўйича солиқ сиёсати йўналишлари таклиф қилинади. Жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишни такомиллаштириш соҳасида солиқ сиёсатининг мақсади ўрта даромадли аҳолининг ўсишини рағбатлантириш бўлиши керак. Жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортиш шкаласини такомиллаштириш зарур. Бунда аҳоли даромадлари бўйича шакллланган тақсимлашга мувофиқ солиққа тортишда оптимал мақсадли қондорларни назарда тутиш керак. Шу билан биргаликда аҳоли даромадларини оширишга йўналтирилган паралел чора-тадбирларни қабул қилиш керак. Шу жумладан, тармоқлараро иш ҳақининг коррективкалари механизмини татбиқ этиш, амалдаги иш ҳақи фонди шаклланиши тартибини такомиллаштириш ва эркинлаштириш орқали аҳоли даромадлари даражасини ошириш лозим.

Жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортиш ставкалари даражаси ва мақсадли қондорларни қайта кўриб чиқиш зарур:

- минимал иш ҳақида белгиланадиган солиққа тортиш базасидан аҳолининг кам даромад оладиган, ўрта даромад оладиган, ўртадан юқори даромад оладиган, юқори ва жуда юқори даромадлари объектив табақалашувини акс эттирадиган маълум ҳажмларга ўтиш;

- солиқ тўловчиларнинг алоҳида категориялари бўйича солиққа тортишнинг имтиёзлар тизимини қайта кўриб чиқиш;

- яшаш минимумидан келиб чиққан ҳолда, солиққа тортиладиган минимал иш ҳақини аниқлаш.

Юридик шахслар даромад солиғини такомиллаштириш соҳасида қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- нафақат корхоналарнинг фаолияти бўйича, балки даромаднинг ҳажми бўйича даромад солиғини табақалаштиришни ишлаб чиқиш;

- солиққа тортиладиган фойдадан ишлаб чиқариш характерига эга бўлган харажатларни чиқариб ташлаш орқали солиққа тортиладиган базани такомиллаштириш. Бугунги кунда ишлаб чиқариш фаолияти билан боғлиқ бўлган харажатлар солиққа тортиладиган базага кўшилиб, солиқ юқини оширмоқда. Бу харажатлар халқаро амалиётда ишлаб чиқариш харажатларига киритилди;

- ижтимоий мазмунга эга бўлган имтиёзларни сақлаб қолган ҳолда қайтадан ташқил этилаётган корхоналар учун имтиёзларни ва инвестиция имтиёзларини қайта кўриб чиқиш;

- ҚҚСни такомиллаштириш соҳасида энг жиддий таҳлил ва оптималлаштиришни талаб қилади, чунки у биринчидан, корхона ишлаб чиқарувчининг оралиқ истеъмол товарлари жараёнида нархни оширади. Иккинчидан тамойил икки ёклама солиққа тортишни назарда тутди. Бизнинг фикримизча, қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади: ҚҚС ставкасини 2003 йилда 15% тушириш ва аста-секин ҚҚСни табақалашган солиққа тортишга ўтиш (масалан, ижтимоий муҳим товар ва хизматлар учун ставкани пасайтириш, шу вақтда бошқа товарлар учун эса ставкани ошириш);

ҚҚСни солиққа тортиладиган базаси ичидан акциз солиғи божхона божларини чиқариб ташлаш киритилиши адолат тамойилларига тўғри келади, чунки юқори даромадли аҳоли қатлами истеъмол даражасининг юқорилигига мувофиқ юқори солиқ суммасини тўлайди. Иккинчидан, истеъмол солиғи бошқа тўғри ва эгри солиқларнинг пасайган қисмини қоплаши лозим.

Бюджетдан ташқари фондларнинг даромадлари даражаси ЯИМда 10%ни ташқил қилиб, иқтисодиётга сезиларли оғирлик ҳисобланади. Бундан куринадики, бюджетдан ташқари фондларни тартибга солиш мақсадга мувофиқдир. Бунда уларни максимал даражада давлат бюджети доирасига кириб, мақсадли бюджет дастурларини амалга ошириш ва шакллантириш йўли билан харжатларни самарасини ошириш лозим.

Тўғри бюджет сиёсати солиқ сиёсатининг муваффақият манбаидир, чунки бюджет ресурсларидан тўғри фойдаланиш ва уларни иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш қувватини оширишга йўналтириш муҳимлигини тасдиқлаш зарур.

Мустакиллик йилларидаги давлат харажатлари таҳлили шуни кўрсатадики, бирламчи ижтимоий ва иқтисодий вазифаларни ҳал қилишда, мудофаа химоясини мустаҳкамлашда, бюджетни бошқаришда халқаро тамойиллар ва меъёрлари томон силжишда муҳим натижаларга эришилди. Мустакилликнинг биринчи йилларидаги молиявий қийинчиликларига қарамасдан, бюджет сиёсатининг асосий ва стратегик мақсадларига эришилди. Эришилган ижобий ютуқларга қарамасдан, давлат бюджети харажатлари ҳолати таҳлили шуни кўрсатадики, давлат маблағларини харажат қилиш механизмини такомиллаштириш, давлат молия тизимида бундан кейин ислохотларни чуқурлаштириш зарур.

Давлат бюджети маблағларидан фойдаланишнинг самарасини ошириш, бюджет ташкилотлари харажатларини молиялаштиришнинг нобюджет манбалари ролини ошириш мақсадида бюджет ташкилотлари харажатларини қайта кўриш, оптималлаштириш бўйича мунтазам ишларни амалга ошириш ва керак бўлса, дотация ва бошқа харажатларни қисқартириш лозим.

Сўнги йилларда уларнинг харажатларини умумий ҳажмда молиялаштиришнинг нобюджет манбалари улуши ўсди. Шундай қилиб, нобюджет манбаларидан молиялаштиришнинг улуши олий таълим соҳасида 1999 йилдаги 43,7%дан 2001 йилда 53,%га, ўрта-махсус таълим муассасаларида 5,2%дан 11,2%га ўсди. Сўлиқни сақлаш, маданият ташкилотларининг харажатларини бюджетдан ташқари манбалардан молиялаштириш учун ҳам шарт-шароитлар ва чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари, ижтимоий соҳада фонд маблағларидан фойдаланиш имкониятлари кенгаймоқда. Бирок, сўлиқни сақлаш ва таълим тизимида йўналтирилган фонд маблағларидан фойдаланиш таҳлили шуни кўрсатадики, вазирликлар ва ваколатли органлар томонидан беғараз ёрдам ҳисоб-китобнинг, шунингдек, уларнинг бюджет томонидан ажратиладиган пуллар миқдори билан боғлиқлиги йўқдир.

Бюджетдан ташқари маблағларнинг ошиши ҳар доим ҳам бюджет харажатларининг пасайишига олиб келмайди. Бу шу билан шартланганки, бюджетдан ташқари фондларга эга бюджет ташкилотларининг ҳамма харажатларини бюджет ҳисобига молиялаштириш кўпинча уларнинг нобюджет маблағларидан самарасиз фойдаланишга ва таркалиб кетишига олиб келади. Вазирликлар ва ваколатхоналар нобюджет фондлари маблағларидан тўғри ва мақсадли фойдаланишни тартибга солиш, шунингдек, бюджетдан молиялаштиришнинг бир қисмида улардан самарали фойдаланишни ошириш мақсадида қуйидагилар таклиф қилинади:

- вазирликлар ва ваколатхоналар нобюджет фондларига ўтказиладиган маблағларни қисқартириш бўйича қайта кўриб чиқиш;

- нобюджет фондларнинг смета харажатларини рўйхатдан ўтказиш ва мувофиқлаштириш тартибини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигида, шунингдек, фондлар маблағдан фойдаланганлик ҳақида ҳисоботларни татбиқ этиш;

- нобюджет маблағлари ҳисобига жорий ва капитал ремонт, коммунал, телекоммуникация хизматлар тўловлари, озиқ-овқат ва дори-дармон сотиб олиш харажатларини молиялаштиришни назарда тутиш.

Маълумки, солиқ юки фискал инструменти орқали давлатнинг иқтисодиётга аралашуви даражасини белгилайди, умумий солиқ юкини баҳолаш унинг моҳиятини янада чуқурроқ англаш учун «хусусийдан умумийга» тамойили бўйича қараб чиқиш мумкин. Муайян солиқ тури бўйича солиқ юки миқдорини белгилаш бўйича ёндашувлар бир хил бўлиб, ушбу солиқ бўйича ставканинг миқдorigа тенглаштирилади. Ҳар бир солиқ бўйича тўлов суммаси солиқ солинадиган базанинг миқдори ва солиқ ставкасини бир-бирига кўпайтириш орқали аниқланади.

TR_i - i солиқ бўйича тўлов суммаси, B_i - i солиқ бўйича солиқ солинадиган база, r_i - i солиқ ставкаси бўлсин, бунда - $i=1,2$.

Таъриф бўйича $TR_i = B_i \cdot r_i$ (1)

Бундан қуйидагини чиқарамиз:

$$TB_i = r_i \cdot B_i \quad (2)$$

Бунда, TB_i - i солиғи бўйича солиқ юки.

Бу ҳилдаги ёндашишда солиқ юки нисбий кўрсаткич сифатида чиқади, бунга сабаб уни солиқ суммасини маълум бир молиявий кўрсаткичга нисбатан белгиланишидир. Миқдорларни ушбу тарзда солиштириш солиқ тушумларини алоҳида даврлар ва алоҳида корхоналар ёки турли тармоқ корхоналари бўйича тушуми асосида таққослама таҳлилини ўтказиш имконини беради. Бироқ, ушбу ёндошиш яқка тартибдаги характерга эга: умумий солиқ юкига таъриф бермай, фақат мазкур солиқ туринигина таърифлайди. Масалан, бирор-бир солиқ бўйича ставка миқдори 50%ни ташқил қилса, (2) формула бўйича солиқ юки ушбу солиқ бўйича 50%ни ташқил қилади.

Лекин, бу ҳол ҳақиқатдаги аҳволни нотўғри кўрсатиши мумкин.

Муайян солиқ бўйича солиқ юки ушбу солиқ бўйича тўловлар суммасини корхонанинг солиқ солинадиган, яъни базасига нисбати сифатида кўриш

мувофиқ бўлади. Яъни i -солиғи бўйича солиқ юки қуйидаги формула билан аниқланади:

$$TB_i = TR_i \cdot B \quad (3)$$

Фикримизча, солиқ юкини баҳолаш учун унинг ҳам вертикал (корхона, сектор, тармоқ, иқтисодиёт), ҳам горизонтал (корхона-корхона, сектор-сектор, тармоқ-тармоқ), тақсимланишини акс эттирувчи бир қатор кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Одатда, миллий иқтисодиётдаги солиқ юки сифатида умумлашган бюджет даромаднинг ЯИМдаги улушини қаралади. Ҳақиқатдан ҳам, бу кўрсаткич солиқ юки сатҳини акс эттиради, чунки кўпчилик давлатларда умумлашган бюджет даромадларининг асосини солиқ тушумлари ташкил этади.

Бизнинг фикримизча, солиқ юкини умумлашган бюджетга солиқсиз тушумлари, масалан, давлат божлари, давлат мулкани сотишдан келиб тушадиган даромадлар, заёмлардан, пул-буюм лотереяларидан келиб тушадиган даромадлар йил бошидаги бюджет қолдиқлари ва бошқа солиқсиз даромадлар чегириб ташланиши лозим.

Солиқ юкини ҳаққоний баҳолаш учун солиқлар суммасига қонун бўйича тўланиши лозим бўлган, лекин бюджетга келиб тушмаган суммалар миқдорини (боқимандалар), ўзаро ҳисоб-китоблар ва кечиб юборилган тўловларни қўшиб ҳисоблаш лозим.

Бундам ташқари, валюта айирбошлашнинг турлича курсларининг мавжудлиги, баъзи маҳсулотларга давлат буюртмасининг мавжудлиги ва баъзи маҳсулотлар нархларининг давлат томонидан бошқарилиб турилиши кўрсаткичларини ўрганиш иқтисодиётдаги солиқ юки тўғрисидаги тўла тасаввурга эга бўлиш имконини беради. Афсуски, охириги кўрсаткичлар амалда мавҳум кўрсаткичлар бўлиб, уларнинг миқдорий ўлчовидир.

III. БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

3.1. Мамлакатимиз молиявий сиёсатининг устувор йўналишлари ва уни такомиллаштириш масалалари

Молиявий сиёсат мамлакат миллий иқтисодиётини изчил ва кенг қамровли ривожланишида муҳим аҳамият касб этишини инобатга олиб, мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб бу соҳага ҳар томонлама эътибор берилмоқда. Шунини алоҳида қайд этиш жоизки, кейинги пайтларда мамлакатимизда оқилона олиб борилган молиявий сиёсат натижасида катта ютуқларга эришмоқдамиз. Жумладан, 2005 молия йилдан бошлаб молия тизимида ғазначилик институти жорий этилди. Ўша йили давлат бюджети дефицит билан тасдиқланган бўлса-да, аммо молия йили охирида профицит билан якунланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримовнинг қуйидаги фикрлари ҳам бу ҳолатни тасдиқлаб турибди: «Шу борада ўтган йили Давлат бюджети ялпи ички маҳсулотга нисбатан ошириб, яъни 0,3 фоиз профицит билан бажарилганини таъкидлаш зарур»⁸.

Мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб маъмурий буйруқбозлика асосланган иқтисодиётдан воз кечиб, амалиётда ўз ижобий кўрсаткичлари билан намоён бўлган эркин бозор иқтисодиётига ўтиш масаласи қўйилди. Бу борада асосий иқтисодий ўзгаришлар изчил амалга оширилмоқда. Миллий иқтисодиётнинг кўплаб йўналишлари бўйича молиявий сиёсат олиб борилмоқда. Шулардан асосийлари, бизнингча, қуйидагилар ҳисобланади:

Биринчидан, солиқ тўловчиларнинг солиқ юкини пасайтириш орқали тадбиркорлик ва тижорат фаолиятларини жадаллаштириш. Амалий тажриба ва махсус адабиётлардан маълумки, солиқ юкини пасайтиришга бевосита таъсир кўрсатувчи бир қатор омиллар мавжуд бўлиб, шулардан асосийлар қуйидагилар ҳисобланади:

⁸Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиёти юксалтириш фаровонлигини оширишга хизмат қилади // “Халқ сўзи” газетаси, №16, 22 январ 2011 й.

- белгиланган солиқ ставкаларини пасайтириш;
- солиққа тортиш базасини қисқартириш;
- солиқ тўловчи субъектлар сонини кўпайтириш;
- давлат тасарруфида бўлган айрим бюджет ва бюджетдан ташқари марказлашган жамғарма харажатларини хўжалик субъектлари ихтиёрига ёки жойлардаги маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларига бериш.

Солиқ юкини пасайтириш борасида ижобий натижа бераётган чора-тадбирлар кейинги йиллар мобойнида жадал суръатлар билан амалга оширилмоқда. Биргина 1992 йилда жорий этилган қўшилган қиймат солиғини мисол тариқасида оладиган бўлсак, дастлаб унинг ставкаси 30 фоиз белгилаган эди. Ҳозирги пайтда эса унинг ставкаси 20 фоиздан ошмаяпти. Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи 1995 йилда 38 фоизни ташкил этган. Бугунги кунда эса бу кўрсаткич 9 фоизни ташкил этади. Жисмоний шахслардан ундириладиган даромад солиғи 1995 йилда тўртта шкалани ташкил этиб, юқори ставка 45 фоиз бўлган бўлса, 2011 йилга келиб бу ҳолат учта шкала билан тарифланди, юқори ставка 22 фоизни ташкил этди. Микрофирма ва кичик бизнес субъектларидан олинадиган ягона солиқ тўлови 2005 молия йилида 15,2 фоиз бўлган бўлса, жорий йилда асосий ставка 6 фоизни ташкил этган.

Кейинги пайтда олиб борилган самарали молиявий сиёсат натижасида солиқ юки борасида эришилган ютуқларни 1-жадвал маълумотларида кузатиш мумкин.

Жадвал маълумотларидан маълумки, кейинги тўрт йил мобайнида солиқ юки 3,4 фоизга пасайган. Бу эса солиқ тўловчи жисмоний ва юридик шахслар ихтиёрида улкан молиявий ресурслар қолишга имкон яратади. Натижада мазкур маблағлар уларнинг ижтимоий ва инвестицион фаолиятини янада оширишга хизмат қилмоқда.

Иккинчидан, Давлат бюджета тақчиллигини мамлакатда яратилаётган ЯИМга нисбатан 1-3 фоиздан ошиб кетмаслигини таъминлаш. Мамлакатимизда 1996 молия йилидан бошлаб давлат бюджети дефицити 3,0 фоиздан ортиб кетишига йўл қўйилмаяпти. 2005 йилдан бошлаб бюджет йили профицит билан якунланмоқда. Самарали олиб борилган молиявий сиёсат натижасида 2010 йилда Давлат бюджета ЯИМга нисбатан 0,3

3.1-жадвал

Миллий иқтисодиётда солиқ юкининг ўзгариш динамикаси.

Т/р	Кўрсаткичлар	2008 йил	2009 йил	2010 йил	2011 йил
1.	Давлат бюджета солиқ юки	23,8	22,5	22,1	20,9
2.	Давлат мақсадли жамғармалари солиқ юки	10,2	11,3	9,4	9,2
3.	Иқтисодиётдаги умумий солиқ юки	33,5	32,7	31,5	30,1

фоиз профицит билан бажарилди. 2011 молия йилида Давлат бюджета тақчиллиги 812 536,4 млн. сўм ёки ЯИМнинг 1,0 фоиз миқдорида тасдиқланди.

Учинчидан, Давлат бюджети тақчиллигини ноинфляцион манбалардан молиялаштиришни таъминлаш. Одатда, давлат бюджета тақчиллигини молиялаштиришнинг бир неча манбаи мавжуд. Жумладан, Марказий банкнинг қўшимча пул эмиссияси, солиқдар ставкасини ошириш ва турларини кўпайтириш, давлат бюджета харажатларини камайтириш, муомалага давлат ғазначилик облигацияларини чиқариш орқали тақчилликни молиялаштириш амалга оширилмоқда.

Аммо қайд этилган манбалардан фақат муомаладаги давлат ғазначилик облигациялари барқарор самарага эга. Қолган барча манбалар вақтинчалик молиявий ютуққа эришишга имкон беради. Бу ҳолат иқтисодиёт ривожланишига ва ижтимоий қатламнинг молиявий аҳволига салбий таъсир қилиши мумкин. Шу сабабли, имкон қадар миллий валютанинг беқарорлигига олиб келмайдиган молиявий манбалар ёрдамида бюджет тақчиллигини молиялаштиришга қатъий амал қилинмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг 2010 йил 24 декабрдаги 1449-сонли Қарорига мувофиқ Давлат бюджети тақчиллигини молиялаштириш республика бюджети маблағларининг 2011 йил бошидаги қолдиқлари ва бошқа ликвидли манбалар ҳисобидан амалга оширилади деб, қатъий белгилаб қўйилган.

Тўртинчидан, меҳнатга лаёқатли аҳоли қатламини иш билан доимо таъминлашни жадаллаштириш. Бошқа мамлакатлардан фарқли ўлароқ, Ўзбекистоннинг демографик таркибида ёшлар кўпчиликни ташкил қилади. Ҳозирги

кунда 30 ёшгача бўлган аҳоли демографик қатламнинг 60 фоиздан зиёдини ташкил этмоқда. Бу, ўз навбатида, янги иш ўринларини жадал ташкил этишни тақозо этади. Шунинг учун иш билан таъминлашнинг ноанъанавий, яъни касаначилик, уй шароитида ишлашга меъёрий шароит яратиш¹ каби иш шакллари янада кенгрок жорий этиш лозим.

Аҳолининг ижтимоий турмушини яхшилаш мақсадида қишлоқ жойларида кам таъминланган аҳолига қора моллар ажратиш 2006 йилдан бошланди. Бу эса, ўз ижобий самарасини бермоқда. Бу борада Ўзбекистан Республикаси Президенти И.Каримов шундай деган эди: «2010 йилда мамлакатимизда жами 950 мингдан ортиқ иш ўрни ташкил этилганини катта мамнуният билан қайд этишимиз лозим. Бу янги ташкил қилинган умумий иш ўринларининг 600 мингдан зиёди ёки 65 фоизи кичик бизнес соҳаси ва фермер хўжаликларига, 210 мингдан ортиғи касаначилик соҳасига тўғри келади»⁹.

Бешинчидан, мамлакатнинг ички ва ташқи қарзини минимал даражага келтириш.

Давлатнинг ички қарзлари фуқаролар, шунингдек тижорат ва тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи хўжалик субъектлари ўз молиявий мажбуриятларини бажара олмаслиги натижасида вужудга келади. Бундан ташқари, ички қарзлар давлатнинг муомалага узок, муддатли облигациялар чиқаришдан пайдо бўлади. Ташқи қарзлар асосан икки манба ҳисобидан шаклланади: биринчиси, хорижий мамлакатлардан олинган қарзлар бўлса, иккинчиси, халқаро молия муассасаларидан олинган муддатли кредитлардир.

Ҳозирги пайтда Европа Иттифоқига аъзо бўлган давлатлар учун иқтисодий мезонлар ишлаб чиқилган. Мазкур мезонларнинг бирида давлатнинг ички ва ташқи қарзлар йиғиндиси мамлакатда яратилаётган ЯИМнинг 60 фоизидан, айрим манбаларда эса 75 фоиздан ошиб кетмаслиги қайд этилган. Кейинги пайтда жаҳон молиявий инқироzi натижасида Европа Иттифоқига аъзо бўлган қатор давлатларда, жумладан, Испания, Италия, Португалия, Ирландия ва Греция каби ривожланган давлатларда мамлакат ички ва ташқи қарзлар йиғиндиси мамлакатда яратилаётган

⁹Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиёти юксалтириш фаровонлигини оширишга хизмат қилади // “Халқ сўзи” газетаси, №16, 22 январ 2011 й.

ялпи ички маҳсулот қиймати баробарига ошиб кетган бир шароитда, бизнинг мамлакат қарзи ЯИМнинг 10 фоизидан ошгани йўқ.

Олтинчидан, маҳаллий бюджетларни давлат бюджети дотациясига бўлган эҳтиёжидан ҳоли этиш. Мамлакатимизда ҳозирги кунда 14 та ҳудудий маҳаллий бюджетлари бўлиб, улар таркиби Қорақалпоғистон Республикаси, 12 вилоят ва Тошкент шаҳар бюджетларидан иборат. Маҳаллий бюджетлардан 6 таси республика бюджетидан дотация ва субвенция олмаслиги билан бирга, донор бюджетлар ҳисобланади. Қолган маҳаллий бюджетлар эса у ёки бу шаклдаги бюджет субвенцияси ва дотацияси олишга муҳтож. Аммо кейинги пайтларда олиб борилган молиявий сиёсат натижасида биргина Наманган вилоятидан ташқари барча маҳаллий бюджетлар республика бюджетидан дотация олмасдан ўз даромадлари ҳисобига харажатларни таъминлаб келмоқда. Янада тўлиқроқ маълумотга эга бўлиш учун 3.2-жадвалга мурожаат этамиз.

3.2-жадвал

Ҳудудларни дотациядан чиқариш дастури кўрсаткичлари¹⁰ (Жами харажатга нисбатан фоизда).

Т/р	Ҳудудлар номи	2000 йил	2006 йил	2007 йил	2008 йил	2009 йил	2010 йил	2011 йил
1.	Қорақалпоғистон Республикаси	41,2	30,9	-	-	-	-	-
2.	Андижон вилояти	29,0	20,2	-	-	-	-	-
3.	Тошкент вилояти							
4.	Навоий вилояти							
5.	Бухоро вилояти							
6.	Қашқадарё вилояти							
7.	Жиззах вилояти	48,0	31,6	24,8	20,5	-	-	-
8.	Наманган вилояти	41,6	21,8	23,1	20,7	30,9	26,2	3,1
9.	Самарканд вилояти	23,3	-	-	-	-	-	-
10.	Сурхондарё вилояти	39,3	22,7	22,4	20,5	23,0	-	-
11.	Сирдарё вилояти	19,4		-	-	-	-	-
12.	Хоразм вилояти	19,4	14,3	-	-	-	-	-
	Жами:	16,8	9,0	4,6	4,2	4,1	2,0	0,2

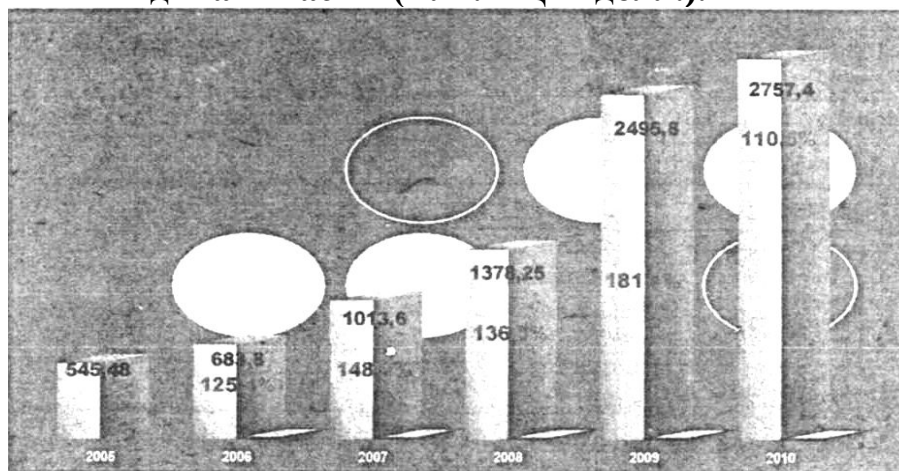
¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари

Жадвал маълумотларидан намоён бўлаяптики, агар 2000 молия йилида маҳаллий бюджетларга республика бюджетидан 16,8 фоиз дотация амалга оширилган бўлса, 2011 йилга келиб, бу кўрсаткич 0,2 фоизни ташкил этган. Мазкур ҳолат, ўз навбатида, маҳаллий бюджетларнинг молиявий мустаҳкам ва мустақил бўлишига қулай шароит туғдирмоқда.

Еттинчидан, мамлакат иқтисодиётига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг амалий тажрибасидан маълумки, миллий иқтисодиётни мувофиқлаштиришда бир қатор иқтисодий категориялар иштирок этади. Шулар ичида инвестициялар муҳим ўрин тутиб, мамлакатда яратилаётган ЯИМ ўсишига бевосита таъсир этади. Шунинг учун истиклолнинг дастлабки кунларидан бошлаб, чет эл инвестициялари, инвесторлар фаолиятини ва инвестицион жараёни мувофиқлаштирувчи меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди ва улар давр талабига мос равишда такомиллаштирилмоқда. Ўз вақтида қабул қилинган меъёрий ҳужжатлар ва малакали кадрлар тайёрланаётганлиги сабабли, кейинги йилларда инвестиция суръатлари жадаллашиб бормоқда (1-диаграмма).

3.1-диаграмма

2005-2010 йилларда Давлат инвестиция дастурлари доирасида киритилган тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг жалб қилиниши динамикаси ¹¹ (млн. АҚШ долл.).

¹¹Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги маълумотлари

Диаграмма маълумотларидан маълум бўлмоқдаки, 2005 йилда жалб қилинган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми 545,48 млн. АҚШ долларни ташкил этган бўлса, 2007 йилга келиб 1013,6 млн. АҚШ доллари бўлиб, 2005 йилга нисбатан 2 баробар кўп бўлган.

2009 молия йилида жалб этилган тўғридан-тўғри инвестициялар 2495,8 млн. АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2010 йилда бу кўрсаткич янада ортиб, 2757,4 млн. АҚШ долларига етган ва ўтган йилга нисбатан 10,5 фоизга ортган. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов шундай фикрларни қайд этган: «Ўзбекистонда инвесторлар учун, айтиш мумкинки, кўп жиҳатдан бекиёс, ўта қулай инвестицион муҳит, имтиёз ва преференциялар тизими яратилган, деб айтишга барча асосларимиз бор. Иқтисодиётимизга жалб қилинаётган хорижий инвестициялар ҳажми йилдан йилга ортиб бораётгани ҳам бунинг ёрқин далилидир»¹².

Саккизинчидан, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш. Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган молия сиёсатининг марказий йўналишларидан бири бўлиб жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида миллий иқтисодиётнинг реал секторини қўллаб-қувватлаш ҳисобланади. Ҳозирги кунда экспорт операцияларида реал секторнинг улуши юқори бўлмоқда. Шунинг учун ушбу секторга давлат томонидан эътибор қаратиш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиши давр талабидир.

Юқорида акс этилган саккиста устувор йўналишдаги молиявий сиёсат мустақил Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий сиёсатнинг таркибий қисми ҳисобланади.

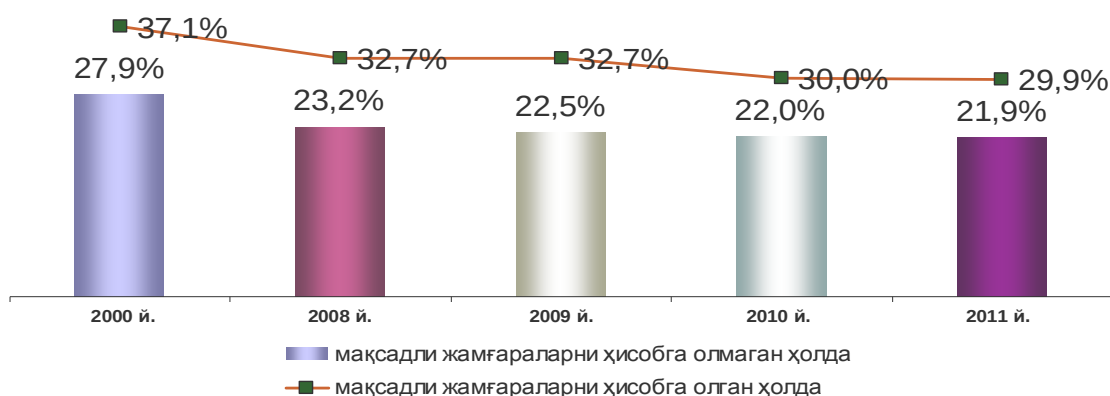
¹²Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиёти юксалтириш фаровонлигини оширишга хизмат қилади // “Халқ сўзи” газетаси, №16, 22 январ 2011 й.

3.2. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида молия-банк тизимидаги ижобий ўзгаришлар

Иқтисодий ислохотларнинг дастлабки йилларидан бошлаб мамлакатимизда мустақил солиқ сиёсати ишлаб чиқилди, унинг тактика ва стратегияси аниқланиб, изчил такомиллаштирилиб борилмоқда. Юртбошимиз томонидан миллий солиқ сиёсатининг устувор йўналишлари белгилаб берилдики, унинг асосий мақсади солиқ тўловчилар ва давлат бюджети манфаатлари ўртасида ўзаро уйғунликни таъминлашга қаратилган. Бундай уйғунликни таъминлашнинг энг муҳим воситаларидан бири солиқ юкини оптимал белгилаш ва шу тариқа давлат бюджетини керакли миқдорда молиявий ресурслар билан таъминлаш билан бирга, солиқ тўловчилар зиммасидаги солиқ мажбуриятлари уларнинг молиявий барқарорлигига салбий таъсир этмаслигига эришишдан иборат. Кейинги йиллардаги солиқ сиёсатининг асосий йўналишларида солиқ юкини мунтазам камайтириб бориш тенденцияси кузатилмоқда, ушбу ҳолат 2011 йилда ҳам кузатилди ва иқтисодиётга ижобий таъсир этди.

3.2-диаграмма

ЯИМга нисбатан солиқ юкининг ўзгариши динамикаси

Диаграммадаги маълумотлардан кўринадики, солиқ юки даражаси Юртимизда изчиллик билан камайиб бормоқда. Агар ушбу кўрсаткич 2002 йилда ЯИМга нисбатан (мақсадли жамғармаларни ҳисобга олмаган ҳолда) 27,9 фоизни ташкил этган бўлса, 2008 йилга келиб тўрт пунктга (23,2 фоиз), 2011 йилда эса 6 пунктга

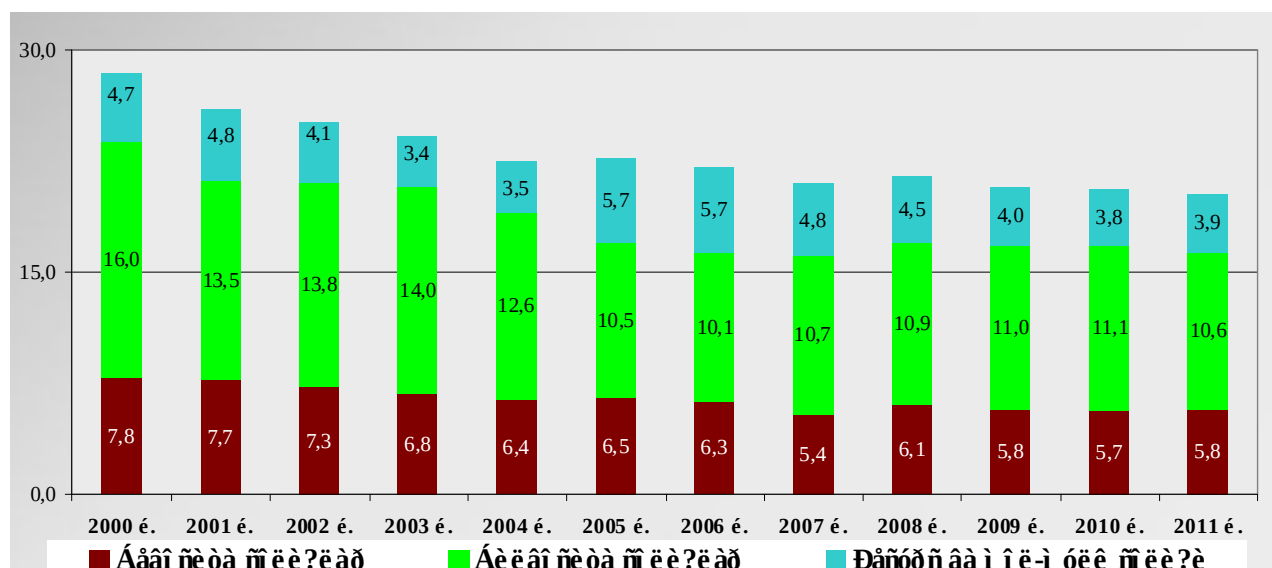
камайди ва ЯИМга нисбатан 21,9 фоизни ташкил этди.

Солиқ юкини иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни эътиборга олган ҳолда камайтириб бориш ўз самарасини берди. Миллий бозорни маҳаллий товарлар (хизмат, иш)лар билан тўлдираётган, экспортга маҳсулот чиқараётган, ички ва ташқи инвестицияларни ишлаб чиқаришга жалб қилаётган, шунингдек, кичик бизнес субъектлари шаклидаги солиқ тўловчиларга солиқ имтиёзларининг кенгайтирилишига қарамасдан, ялпи ички маҳсулот ва давлат бюджетининг даромадлар ҳажмида йил сайин ўсиш таъминланмоқда. Солиқ юкининг камайиши нафақат умумий ҳажмда, шунингдек, унинг таркиби бўйича ҳам сезиларли равишда кўзга ташланмоқда.

Солиқ юки даражасининг солиқ турлари бўйича камайиш тенденциясини охирги ўн йил бўйича кўрадиган бўлсак, 2000 йилда бевосита солиқлар бўйича 7,8 фоиздан 2011 йилга келиб 5,8 фоизга, билвосита солиқларга нисбатан солиқ юки 16 фоиздан 10,6 фоизга, шунингдек, ресурс солиқлари бўйича ҳам камайиб 4,7 фоиздан 3,9 фоизгача камайган.

3.2-диаграмма

Ўзбекистонда солиқ юкининг таркибий тузилиши (ЯИМга нисбатан, фоизда).

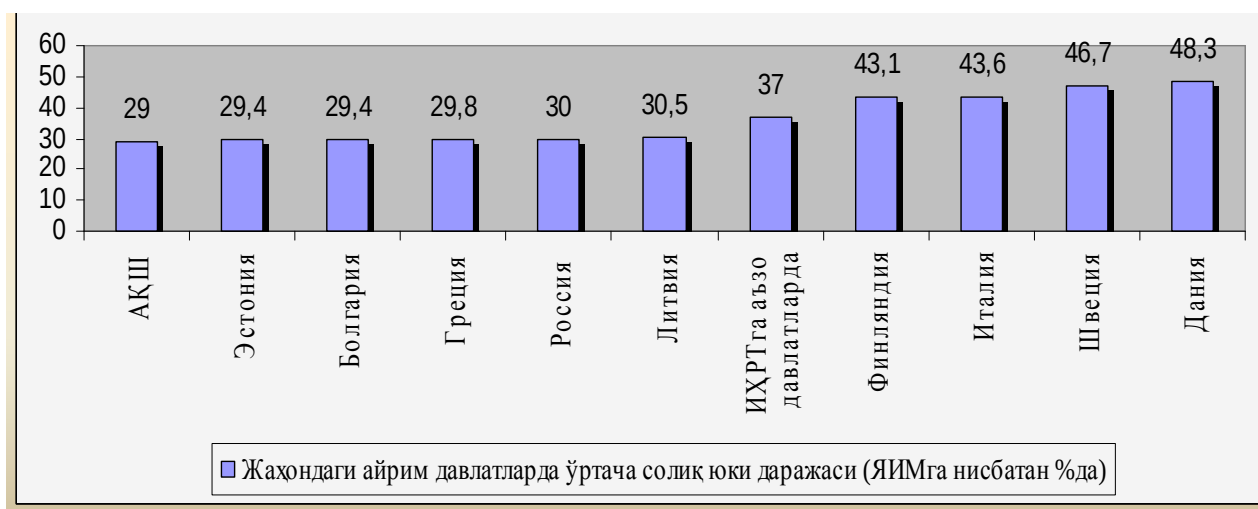
Республикамизда солиқ юкининг камайиши бу фақат айрим солиқ турлари бўйича солиқ ставкаларининг камайтирилиши, солиқ имтиёзларининг

кенгайтирилиши эвазига эмас, балки ҳукуматимиз томонидан иқтисодиётда кенг қамровли таркибий ўзгартиришларни таъминлайдиган аниқ мақсадли давлат дастурларини изчиллик билан амалга ошириш ҳисобидан солиқ тушумларига нисбатан ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш даражаси ўртасидаги юқори фарқнинг вужудга келтирилиши билан изоҳланади.

Охирги уч йил давомида бюджет даромадлари ўртача 3 триллион сўмга кўпаётган бўлса, ялпи ички маҳсулот реал ҳажмининг ўсиши ўртача 20 триллион сўмни ташкил этмоқда, яъни ўртада 6 баробардан ортиқ фарқ бўлиб, ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши ҳисобидан қўшимча солиқ манбалари вужудга келмоқда. Пировардида солиқ юки вертикал хусусиятдан горизантал йўналишга эга бўлди ҳамда унинг солиқ тўловчилар фаолиятига салбий таъсири камайиб борди. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози хануз давом этаётган бир шароитда аксарият давлатларда солиқ юки даражаси ўртача даражадан юқорилигича сақланиб қолмоқда.

3.3-диаграмма

Жаҳондаги айрим давлатларда ўртача солиқ юки даражаси (ЯИМга нисбатан %да)

3.3-диаграммадан кўринадики, аксарият ривожланган ҳамда ривожланаётган давлатларда, солиқ юки даражаси 29-50 фоизни ташкил этаётганини кўриш мумкин. Хусусан, энг ривожланган давлатлар ҳисобланган

АҚШ, Италия ҳамда Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти ИХРТга аъзо аксарият Европа иттифоқи давлатларида солиқ юкининг даражаси республикамиздаги даражадан анча юқори. Ҳозирги кунда Италия, Греция, Исландия давлатларида бюджет тақчиллиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш йўли сифатида солиқ юкини оширишга оид таклифларнинг ушбу давлатларнинг парламентлари томонидан маъқуллангани жаҳон бозори конъюктурасига жиддий таъсир этиши башорат қилинмоқда.

Республикамизда кичик бизнес субъектлари фаолиятини ривожлантириш мақсадида турли ҳил молиявий воситалар орқали бу соҳани қўллаб-қувватлаш устувор йўналиш сифатида амал қилиб келмоқда. Кичик бизнес субъектлари фаолиятини рағбатлантиришда солиқ тизимидан фойдаланиш ўз самарасини бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 24 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2011 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-1449-сонли қарорига мувофиқ, 2011 йилда иқтисодиётнинг барча тармоқларидаги корхоналар, микрофирма ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўловининг амалдаги 7 фоизли ставкаси 1 фоизга камайтирилиб, 6 фоиз қилиб белгиланди. Бунинг натижасида кичик бизнес субъектлари ихтиёрига давлат бюджетига тўлаши лозим бўлган 80 миллиард 300 миллион сўмлик маблағ уларнинг молиявий имкониятларини кучайтириш учун қолдирилди, провардида эса уларда ишлаб чиқариш ҳажми ўсган ҳолда, янги иш ўринларини яратишда ушбу субъектларнинг улуши ошиши таъминланди. 2012 йилда ҳам кичик бизнес субъектлари учун солиқ юки даражаси камайтирилди, яъни ягона солиқ тўлови ставкаси 6 фоиздан 5 фоизга туширилди.

Охирги йилларда кичик бизнес субъектлари учун ягона солиқ тўлови ставкаси йил сайин камайиб бориши кузатилмоқда. 2012 йил учун белгиланган солиқ ставкаси 1996 йилга нисбатан, 7,6 марта, 2000 йилга нисбатан 6 марта, 2005 йилга нисбатан эса 3 мартага қисқартирилган. 2012 йил Юртбошимиз томонидан “Мустаҳкам оила йили” деб эълон қилиниши муносабати билан

оилавий хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашда солиқ тизимининг роли янада оширилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 30 декабрдаги "Ўзбекистон Республикасининг 2012 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида"ги ПҚ-1675-сонли қарорига мувофиқ, хизмат кўрсатиш соҳасида, айниқса сартарошлик ва бошқа шу каби маиший хизматлар соҳасида фаолиятни кўрсатаётган якка тартибдаги тадбиркорлар учун қатъий белгиланган солиқ ставкалари ўртача 2 баробар камайтирилди.

Автомобиль транспортида юк ташишга оид хизматларни кўрсатувчи якка тартибдаги тадбиркорлар учун қатъий белгиланган солиқ ставкалари ҳудудлар бўйича унификация қилинди ва қатъий ягона солиқ ставкалари белгиланди. 2012 йил учун ишлаб чиқилган солиқ сиёсатида кичик бизнес субъектларига нисбатан солиқ имтиёзлари кенгайтирилди, айримларининг муддати узайтирилди.

3.4-диаграмма

Кичик бизнес субъектлари учун ягона солиқ тўлови ставкаси.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 2006 йил 17 апрелдаги ПҚ-325-сонли Қарори билан микрофирма ва кичик корхоналарга берилган солиқ имтиёзлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Маҳаллий ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқариш кенгайтирилишини рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги 2009 йил 25

октябрдаги ПҚ-1050-сонли Қарори билан берилган солиқ ва божхона имтиёзлари 2014 йилнинг 1 январига қадар узайтирилди.

Ўтган йиллар давомида малакатимизда солиқ юкини енгиллаштириш, солиққа тортиш тизимини соддалаштириш ва унификация қилиш бўйича кичик бизнес субъектларини қўллаб-қувватлаш мақсадида бир қатор қўшимча солиқ ва божхона имтиёзлари берилди. Жумладан, мамлакатимиздаги енгил ва озиқ-овқат саноатининг истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналари, шунингдек, ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурида иштирок этаётган корхоналар учун кенг қўламли қўшимча солиқ ва божхона имтиёзлари берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 26 январдаги «Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ички бозорни тўлдириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-1047-сонли Қарори билан:

2009 йилнинг 1 июлидан бошлаб гўшт-сут маҳсулотини саноат кўламида қайта ишлаш ва тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш борасидаги фаолият фақат юридик шахс шаклида ташкил қилинган тадбиркорлик субъектлари томонидан амалга оширилиши; гўшт ва сутни қайта ишлайдиган корхоналарга ўз маҳсулотини автофургонларда аҳолига нақд пулга сотиш ҳуқуқи берилди, бунда нақд маблағлар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳар куни инкассация қилиниши шартлиги белгилаб қўйилди.

Мазкур қарор билан 2012 йилнинг 1 январига қадар бўлган даврда асосий фаолият тури бўйича гўшт ва сутни қайта ишлашга ихтисослашаётган микрофирмалар ҳамда кичик корхоналарнинг ягона солиқ тўлов ставкасини 50 фоизга камайтириш, бўшайдиган маблағларни ишлаб чиқариш корхоналарини техникавий қайта жиҳозлаш ва модернизация қилишга, шу жумладан, янги лабораториялар барпо этиш ва мавжудларини жиҳозлашга, янги маҳсулот турлари ишлаб чиқаришни ўзлаштиришга, шунингдек, хомашё базасини ривожлантиришга мақсадли тарзда йўналтириш, гўшт ва сут етиштириш ҳамда уларни қайта ишлашда фойдаланиладиган, юртимизда ишлаб чиқарилмайдиган ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган рўйхатларга мувофиқ четдан олиб келинадиган технология ускуналари,

уларнинг эҳтиёт қисмлари, ёрдамчи материаллар, таркибий қисм ва компонентларни божхона тўловлари (божхона расмийлаштируви йиғимларидан ташқари) тўлашдан озод қилиш каби солиқ ва божхона имтиёзлари берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 29 январдаги “Уй-жой фондини фойдаланишга тайёр ҳолда топшириш шартларида реконструкция қилиш ва таъмирлаш бўйича пудрат ишларини кенгайтиришни рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-1051-сонли Қарорига асосан янгидан ташкил этилаётган таъмирлаш-қурилиш ташкилотлари 2014 йил 1 январгача:

- солиқларнинг барча турларини ва давлат мақсадли фондларига мажбурий ажратмаларни тўлашдан озод қилинди;

- Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган рўйхатлар бўйича Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириладиган қурилиш техникаси ва кичик механизациялаш воситалари учун божхона тўловлари тўлашдан (божхона расмийлаштируви йиғимлари бундан мустасно) озод қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 19 июндаги «Девор-боп материаллар ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантириш ва сифатини яхшилаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-1134-сонли қарорига асосан:

2009 йилнинг 1 июлидан бошлаб, 2012 йилнинг 1 январига қадар бўлган даврда махсус печлардан фойдаланган ҳолда замонавий энергия тежайдиган технологиялар асосида пишган ғишт ишлаб чиқарувчи корхоналар барча турдаги солиқлар, давлат мақсадли жамғармаларига ва мактаб таълими жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод қилинди.

2012 йилнинг 1 январидан бошлаб, фойдали қазилмаларни қазиб чиқарувчи ва ер қаъридан фойдалангани учун солиққа тортилувчи микрофирма ва кичик корхоналарга пишган ғишт ишлаб чиқарганида ер қаъридан фойдалангани учун тўлаш бўйича мажбуриятларни сақлаб қолган ҳолда, ягона солиқ тўловини тўлашга ўтиш ҳуқуқи бериладиган бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 30 мартдаги «Халқ

бадий ҳунармандчилиги ва амалий санъатини ривожлантиришни янада қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги ПФ-4210-сонли Фармони билан Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Халқ бадий ҳунармандчилиги ва амалий санъатини ривожлантиришни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» қабул қилинган 2008 йил 1 апрелдаги ПФ-3983-сонли Фармонида назарда тутилган, уй шароитида халқ бадий ҳунармандчилиги ва амалий санъати буюмларини ишлаб чиқариш бўйича якка тартибдаги меҳнат фаолияти билан банд бўлган шахслар томонидан қатъий белгиланган солиқни тўлаш юзасидан солиқ имтиёзининг амал қилиш муддати «Ҳунарманд» уюшмаси аъзолари - якка тартибдаги тадбиркорлар учун 2012 йилнинг 1 апрелигача узайтирилди.

2011 йилда ҳам бу масалалар алоҳида аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик субъектларини текширишларни янада қисқартириш ва улар фаолиятини назорат қилишни ташкил этиш тизимини такомиллаштириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2011 йил 4 майда қабул қилинган ПФ-4296-сонли Фармони кичик бизнес субъектлари фаолиятининг давлат томонидан янада қўллаб-қувватланишининг муҳим ҳуқуқий асоси сифатида катта аҳамият касб этмоқда. Ушбу Фармонга мувофиқ, янги ташкил қилинган кичик тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолияти улар давлат рўйхатига олинган пайтдан бошлаб дастлабки уч йил мобайнида режали солиқ текширувидан ўтказилмайди. 2011 йилнинг 1 апрелидан то 2014 йилнинг 1 апрелигача бўлган даврда солиқларни ва бошқа мажбурий тўловларни ўз вақтида тўлаб келаётган, шунингдек, ишлаб чиқариш суръатларининг барқарор ўсиши ва рентабеллигини таъминлаётган кичик тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолиятини солиқ соҳасида текшириш тақиклаб қўйилди. Кичик тадбиркорлик субъектлари фаолиятини солиқ соҳасида текшириш муддатларини қонун ҳужжатларида уларни ўтказиш кўзда тутилган максимал муддатдан, яъни 30 календарь кунидан ортиқ муддатга узайтирилишига йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2011 йил 24 августда қабул қилинган ПФ-43-54-сонли Фармониға мувофиқ, 2011 йилнинг 1 октябридан бошлаб солиқлар, божхона божлари ва йиғимлари, шунингдек, бошқа мажбурий тўловларни тўлаш муддатларини бузгани сабабли пеня миқдори кечиктирилган ҳар бир кун учун пеняни ҳисоблаш тартиби сақланган ҳолда, унинг амалдаги миқдорига нисбатан учдан бир қисмга камайтирилди; юридик шахсларга текширувлар натижалари бўйича қўшимча ҳисобланган солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни, шунингдек, молиявий санкцияларни ундириш тўғрисида қарор қабул қилинган кундан бошлаб олти ой мобайнида тенг улушларда тўлаш ҳуқуқи белгиланди.

Давлат бюджети ялпи ички маҳсулот ва миллий даромаднинг тақсимланиш жараёнида давлатнинг жамиятдаги вазифаларини бажариши учун мақсадли равишда шакллантирилган марказлаштирилган пул фонди бўлиб ва мамлакатда яшовчи барча аҳолининг молиявий манфаатларини ўзида ифода этади.

3.3-жадвал

Мақсадли фондларсиз давлат бюджети харажатларининг таркиби

Кўрсаткичлар	2010 йил		2011 йил		2012 йил	
	миллиард сўм	фоиз да	миллиард сўм	фоиз да	миллиард сўм	фоиз да
Давлат бюджети харажатлари, миллиард сўм	13733	100	16991	100	21571	100
Ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қуватлаш харажатлари	8 113	59,1	10112	59,5	12513	58
Иқтисодиёт харажатлари	1 573	11,5	1952	11,5	2372	11,0

Марказлашган инвестицияларни молиялаштириш	825	6,0	950	5,7	1059	4,9
Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, капитал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондида ажратмалар					264	1,2
Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, суд органлари харажатлари	352	2,6	472	2,7	629	2,9
Фуқароларнинг ўзини бошқариш органлари	119	0,9	152	0,9	191	0,9
Вазирлар Маҳкамасининг захира жамғармаси	54	0,4	57	0,3	70	0,3
Бошқа харажатлар	2 692	19,6	3290	19,3	4471	20,7
Давлат бюджетининг режалаштирилган тақчиллиги	-616		-812		957	
ЯИМга нисбатан фоизда	-1,0фоиз		-1,0фоиз		1фоиз	

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети харажатлари аҳоли турмуш фаровонлигини оширишда янада ижобий ўзгаришларни таъминлашга, бюджет соҳаси ходимлари иш ҳақи, пенсиялар, нафақалар, стипендиялар миқдорини

изчил ошириб бориш каби ижтимоий соҳадаги тадбирларни молиялаштириш билан бирга жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi шароитида мамлакатни барқарор иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим омили сифатида ички талабни рағбатлантиришга йўналтирилган чора-тадбирлар комплексини амалга оширишга йўналтирилмоқда.

3.3-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, давлат бюджети харжатлари таркибида ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қуватлаш харажатлари жами харжатларнинг 58-60 фоизини ташкил этмоқда. Иқтисодиёт харажатлари эса 2010 йилда 11,5 фоизни 2012 йилда эса 11 фоизни ташкил этиши кўзда тутилган. Марказлаштирилган инвестицияларни бюджетдан молиялаштириш учун 2010 йилда 825 миллиард сўм, 2011 йилда 950 миллиард сўм, 2012 йилда эса 1059 миллиард сўм сарфланиши кўзда тутилган. Бу ўз навбатида ҳозирги кунда амалга оширилаётган иқтисодиётни модернизация қилиш ва янгилаш, инновацион технологияларни кенг жорий қилиш билан боғлиқ йирик ва стратегик аҳамиятга эга бўлган лойиҳаларни молиялаштиришда бюджет инвестицияларининг ҳам аҳамияти юқорилигидан далолат беради.

2012 йилги бюджет сиёсатида Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, капитал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига 264 миллиард сўм маблағ ажратилиши кўзда тутилган. Бу ҳам ўз навбатида таълим ва тиббиёт муассасаларини модернизация қилиш орқали таълим ва солиқни сақлаш бўйича хизматлар сифатини янада юксалтириш, пировардида аҳолининг интеллектуал салоҳияти ва турмуш фаровонлигини юксалтиришда давлат бюджети алоҳида аҳамиятга эга бўлаётганини тасдиқлайди.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, суд органлари фаолияти учун харажатлар жами харажатлар таркибида 2010 йилда 2,6 фоизни ташкил этган бўлса, 2012 йилга келиб бу харажатлар 2,9 фоизни ташкил этиши кўзда тутилган. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти учун харажатлар кейинги йилларда жами бюджет харажатларининг 0,9 фоизини ташкил этиши кутилмоқда.

Юқоридаги жадвалда бюджет харажатлари бюджет сиёсатининг асосий йўналишларини ўзида ифода этиб, унда табиий равишда ижтимоий соҳа ва аҳолини

ижтимоий қўллаб-қувватлаш масалалари устувор экани кузатилмоқда. Давлат бюджетининг ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари асосан таълим, соғлиқни сақлаш, маданият ва спорт, илм-фан, ижтимоий таъминот ва ижтимоий нафақалардан ташкил топган. Буни қуйидаги жадвал маълумотлари мисолида кўришимиз мумкин.

Давлат бюджетининг ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари таркибидаги таълим харажатлари 2012 йилда жами бюджет харажатларнинг 33,4 фоизини ташкил этиши кўзда тутилган. Ушбу харажатлар 2011 йилда 34,6 фоизни ташкил этди.

3.4 - жадвал

Давлат бюджетидан ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлар таркиби

Кўрсаткичлар	2010 йил		2011 йил		2012 йил	
	миллиард сўм	фоиз да	миллиард сўм	фоиз да	миллиард сўм	фоиз да
Давлат бюджети харажатлари, миллиард сўм	13733	100	16991	100	21571	100
Ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари, жами	8 113	59,1	10112	59,5	12513	58
Таълим	4 635	33,8	5890	34,6	7223	33,4
соғлиқни сақлаш	1 704	12,4	2217	13,0	2820	13,0
маданият ва спорт	160	1,2	194	1,1	226	1,0
илм-фан	84	0,6	111	0,6	140	0,6
ижтимоий таъминот	59	0,4	74	0,4	93	0,4
оилаларга ижтимоий нафақалар	1 432	10,4	1582	9,3	1899	8,8

2011 йилда ҳам бюджет ташкилотларида иш ҳақи ва ижтимоий нафақаларнинг изчил равишда ошириб борилиши давом эттирилди. Жумладан,

бюджет ташкилотлари ходимларининг иш ҳақи 1,25 баробар оширилиб, бунга қўшимча равишда 1,1 триллион сўм сарфланди.

3.5 - жадвал

Давлат бюджетининг иқтисодиёт харажатлари таркиби

Кўрсаткичлар	2011 йил		2012 йил	
	миллиард сўм	фоиз да	миллиард сўм	фоиз да
Давлат бюджети харажатлари, миллиард сўм	16991,1	100	21571,7	100
Иқтисодиётга ажратилган харажатлар	1952,1	11,5	2372,0	11,0
Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тасарруфидаги сув хўжалиги ташкилотлари томонидан истеъмол қилинадиган электр-энергияси тўловлари	648,8	3,8	766,9	3,5
Молия вазирлиги ҳузуридаги Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш фондига мақсадли ажратмалар	184,5	1,1	210,0	0,9
Ҳосилдорлиги паст ерларда давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи фермер хўжалқларини молиявий қўллаб-қувватлаш учун мақсадли маблағлар	140,0	0,8	160,0	0,7
Бошқа харажатлар	978,8	5,7	1235,1	5,7

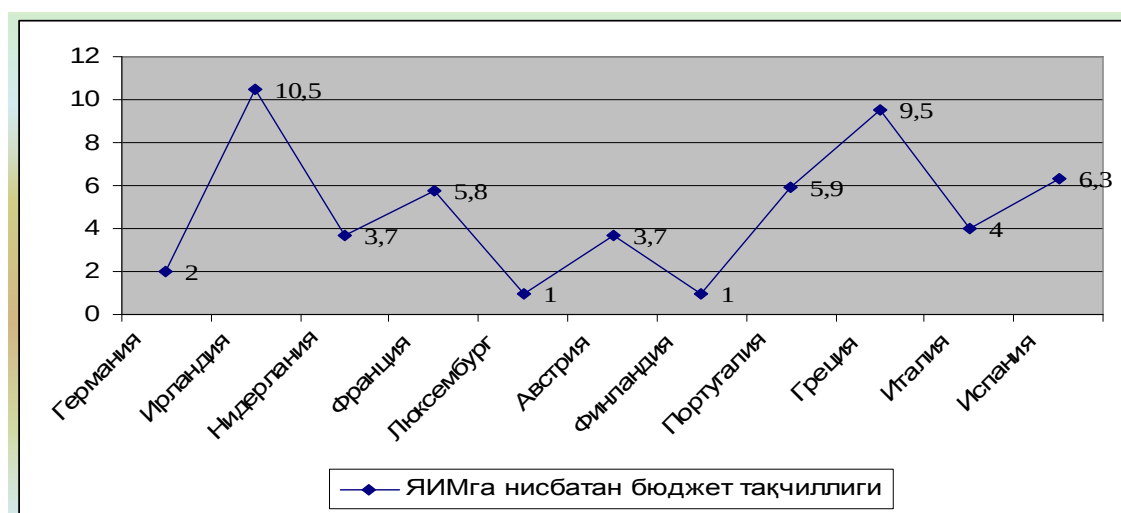
Давлат бюджетидан иқтисодиётни қўллаб-қувватлаш учун харажатлар 2011 йилда 1952 миллиард сўм, 2012 йилда эса 2372 миллиард сўмни ташкил қилиши кўзда тутилган. Ушбу харажатлар таркибида қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тасарруфидаги сув хўжалиги ташкилотлари томонидан истеъмол

қилинадиган электр-энергияси тўловлари 2012 йилда жами харажатларнинг 3,5 фоизни, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш фондига мақсадли ажратмалар 0,9 фоизни, ҳосилдорлиги паст ерларда давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи фермер хўжаликларини молиявий қўллаб-қувватлаш учун мақсадли маблағлар 0,7 фоизни, бошқа харажатлар 5,7 фоизни ташкил этиши кўзда тутилган. Умуман, давлат бюджетидан иқтисодий харажатлари асосан қишлоқ ва сув хўжалиги тармоғида фаолият юритувчи хўжалик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлашга йўналтирилмоқда. Шу орқали аграр тармоқда фаолият юритувчи корхоналарни ва хусусан, фермер хўжаликларининг барқарор фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш учун зарур шарт-шароитлар яратиб берилмоқда.

Маълумки, 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози АҚШ ипотекали кредитлаш бозоридаги инқироздан бошланган бўлса, инқирознинг иккинчи тўлкини асосан АҚШ ва Европа мамлакатлари давлатнинг молиявий фаолият соҳасидаги инқироз билан бошланди. АҚШ ва Европа мамлакатлари ҳукуматларининг бир неча йиллар мобайнидаги қарз сиёсати ва кейинги йилларда кузатилган сурункали бюджет тақчиллиги молия тизимидаги таназзулнинг авж олишига ва охир-оқибатда ижтимоий ва иқтисодий муаммоларнинг кескинлашувига олиб келмоқда. Ушбу муаммоларнинг ҳозирги кунда янада кучайиши XX асрнинг энг буюк ва тарихий бирлашуви ҳисобланган Европа итифоқига ҳам раҳна солмоқда.

3.5-диаграмма

Европа мамлакатларида бюджет тақчиллигининг ҳолати.

Расмдаги маълумотларидан кўриниб турибдики, бюджет тақчиллиги Ирландия (10,5 фоиз), Франция (5,8 фоиз), Португалия (5,9 фоиз), Греция (9,5 фоиз), Италия (4 фоиз), Испания (6,3фоиз) ва бошқа қатор мамлакатларда асосий молиявий муаммолардан бирига айланиб улгурган. Бу ўз навбатида ташқи қарзларнинг ортиб боришига ва натижада ҳукуматнинг кредит қобилияти тушиб кетишига олиб келмоқда. Буни қуйидаги маълумотлар асосида кўриш мумкин.

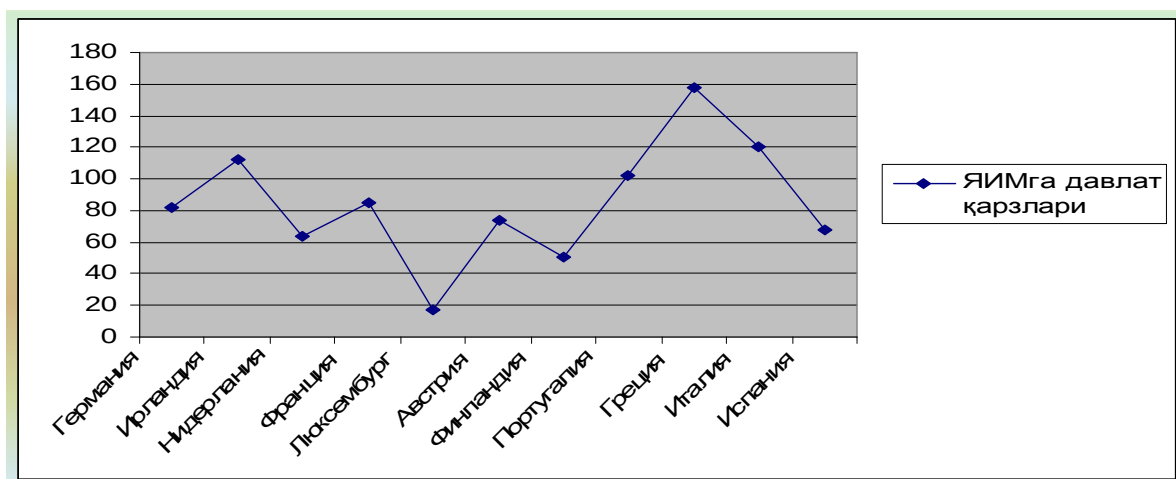
Маълумотлардан кўриниб турибдики, Греция, Италия, Португалия мамлакатлари Европа иттифоқи мамлакатлари орасида ташқи қарзларнинг ялпи ички маҳсулотга нисбатан ҳажми бўйича олдинги ўринларни эгалламоқда.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, республикамизда кузатилаётган макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсиш суръати шароитида давлат бюджетининг тақчиллик билан режалаштирилишига қарамасдан, биргина 2011 йилда ЯИМга нисбатан 0,4 фоиз профицит билан ижро этилаётгани нафақат иқтисодий соҳада, балки давлатнинг молиявий фаолияти соҳасида амалга оширилаётган изчил ислохотларнинг натижасидир.

Хусусан, бунда иқтисодиётдаги солиқ юкини изчил камайтириб бориш сиёсати шароитида бюджет харажатларини манзилли ва мақсадлик даражасини ошириш, жон бошига молиялаштириш тизимини жорий этиш, бюджет ижросининг ғазначилик тизимини жорий қилиш каби чора-тадбирларнинг аҳамияти каттадир.

3.6-диаграмма

Европа мамлакатларида давлат қарзларининг ҳолати.

Республикамизда чуқур таркибий ислохотлар, ишлаб чиқаришни

модернизация қилиш ва янгилаш, инновацион технологияларни кенг жорий этиш билан боғлиқ кенг кўламли ислхотлар олиб борилишига қармасдан, давлат ташқи қарзларининг ЯИМга нисбатан ҳажми 17 фоиздан ортмайди. Бу ҳам амалга оширилаётган оқилона қарз сиёсатининг натижасидир.

Мамлакатимизда иқтисодиётни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш бўйича кенг кўламли ислхотларни амалга оширишда биринчи навбатда ички имкониятлардан фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда.

Хусусан, иқтисодиётни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш бўйича амалда оширилаётган йирик ва стратегик инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда давлат бюджетининг ҳам аҳамияти юқори бўлмоқда.

Корхоналарни техник ва технологик янгилаш, модернизация қилиш ва янги ишлаб чиқариш объектларини қуриш, шу орқали янги иш ўринларини шакллантириш, мамлакат иқтисодиётининг барқарор ва динамик ривожланишини таъминлаш учун йўналтирилган инвестиция лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг 2012 йилга инвестицион дастури ҳақида”ги ПП-1668 Қарори қабул қилинган бўлиб, ушбу дастурда белгиланган капитал қўйилмаларни молиялаштириш манбалари таркибида давлат бюджети ва бюджетдан ташқари фондларнинг аҳамияти катта бўлмоқда. Буни 5.5.1-жадвал маълумотлари орқали кўришимиз мумкин.

Ушбу маълумотлардан кўриниб турибдики, 2010 йилги инвестицион дастурда белгиланган капитал қўйилмаларнинг умумий ҳажми 23679,7 миллиард сўмни ташкил қилиб, унинг 24,2 фоизини марказлаштирилган инвестицияларга тўғри келади. 5740,8 миллиард сўмлик марказлаштирилган инвестицияларнинг 1059,2 миллиард сўмлик қисми давлат бюджетидан молиялаштирилади.

**Ўзбекистон Республикасида 2012 йилги инвестицион дастур капитал
қўйилмаларнинг асосий параметрлари¹³**

№	Молиялаштириш манбаларининг номлари	2012 йилги прогноз, млрд. сўм	Жамига нисбатан фоизда
	Капитал қўйилмалар, жами	23679,7	100
1	Марказлаштирилган инвестициялар	5740,8	24,2
1.	Давлат бюджети маблағлари	1059,2	4,4
2.	Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш фонди	115,5	0,4
3.	Бюджетдан ташқари фондлар мблағлари	1431,7	6,0
4.	Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси (сўм эквивалентида)	1432,4	6,0
5.	Хукумат кафолатлари асосидаги хорижий инвестициялар (сўм эквивалентида)	1701,9	7,2
2	Номарказлаштирилган инвестициялар	17938,8	75,8

Президентимиз Ислон Каримов раҳбарлигида ишлаб чиқилган 2009-2012 йилларга мўлжалланган Инқирозга қарши чоралар дастурининг самарали ижросини таъминлашда тикланиш ва тараққиёт жамғармаси алоҳида роль ўйнамоқда.

Жамғарманинг асосий вазифалари:

❖ давлат ва хўжалик юритувчи субъектлар, шу жумладан тижорат банклари, хорижий жамғарма ва инвесторлар ҳамда бошқа манфаатдор тузилмаларнинг молиявий маблағларини жамлаш;

¹³Қаранг:www.lex.uz

❖ иқтисодий ривожлантириш, ишлаб чиқаришни таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва модернизация қилиш борасида устувор вазифаларни амалга ошириш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган ғоят муҳим лойиҳаларни молиялаштириш;

❖ стратегик муҳим аҳамиятга эга бўлган корхоналар, аввало иқтисодий базавий тармоқлари корхоналарини янгилаш ва техник жиҳатдан қайта қуроллантириш дастурларини кредитлаш;

❖ ёқилғи-энергетика комплекси, кимё саноати, машинасозлик ва рангли металлургия тармоқларини техникавий қайта қуроллантиришга ҳамда ишлаб чиқариш суръати ва ҳажмини оширишга йўналтирилган лойиҳалар молиялаштирилишини таъминлаш;

❖ мамлакатимизнинг турли минтақаларида ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқаришнинг истиқболли инфратузилмасини шакллантириш бўйича ижтимоий жиҳатдан аҳамиятга молик миллий давлат дастурлари ва лойиҳалари амалга оширилишини молиялаштириш;

❖ юртимизнинг халқаро коммуникациялар тармоғига интеграциялашуви учун шарт-шароитлар яратадиган, халқаро транспорт йўлаклари ва жаҳон бозорларига энг қисқа йўл билан чиқишини таъминлайдиган транспорт ҳамда телекоммуникациялар инфратузилмасини модернизация қилиш ва ривожлантиришни молиялаштириш;

❖ халқаро молия институтлари, Ўзбекистон ва хорижий мамлакатларнинг кредит муассасалари билан лойиҳаларнинг қўшма молиялаштирилишини ташкил этишни таъминлаш ҳисобланади.

Тикланиш ва тараққиёт жамғармасини ташкил қилиниши реал секторнинг етакчи тармоқларини модернизация қилиш ва техник қайта қуроллантириш, самарали таркибий ислохотларни амалга ошириш ва инвестиция сиёсатини молиявий таъминлашнинг самарали манбалари шаклланишига олиб келди. Айниқса, ушбу жамғарма инқирозга қарши чоралар дастурида белгиланган чора-тадбирлар ижросини изчил таъминлашда алоҳида аҳамият касб этмоқда.

**Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси
маблағларини жалб қилиш орқали амалга ошириладиган инвестиция
лойиҳаларининг 2012 йилда йўналтириладиган ҳажми (миллион доллар)**

№	Буюртмачилар ва лойиҳанинг номи	2012 йилда йўналтириладиган маблағларнинг ҳажми	Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси маблағлари ҳисобидан	Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси маблағларининг улуши, фоизда
1.	Янги қурилиш	565,2	259,0	45,8
2.	Тезлаштирилган инвестиция лойиҳаларига	1 528,5	473,8	30,9
	Жами	2 093,7	732,8	34,9

2012 йилда жамғарма маблағлари ҳисобидан:

а) фаолият юритаётган корхоналар базасида рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш бўйича инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш;

б) импорт ўрнини босадиган маҳсулот ва материаллар ишлаб чиқариш бўйича инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш;

в) қурилиш-таъмирлаш ишларини амалга ошириш ва объектларни ишга тушириш муддатини қисқартириш ҳисобидан тезлаштирилган инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш кўзда тутилган. Буни 5.5.2-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

Жамғарма маблағлари ҳисобидан 2012 йилда жами 732,8 миллион доллар ҳажмидаги лойиҳалар молиялаштирилиши кўзда тутилган бўлиб, жами молиялаштириш манбалари таркибида жамғарма маблағларининг улуши 34,9 фоизни ташкил этади.

Янги қурилиш лойиҳалари учун 259,0 миллион доллар маблағ ажратилиши кўзда тутилган ушбу йўналишдаги жами лойиҳаларни молиялаштириш манбаи таркибида жамғарманинг улуши 45,8 фоизни ташкил этади. Модернизация ва

қайта таъмирлаш лойиҳалари учун эса 473,8 миллион доллар маблағ жалб қилиниши кўзда тутилган бўлиб, бу жами молиялаштириш манбалари таркибида 30,9 фоизни ташкил этади.

Юқоридаги маълумотлар асосида хулоса қилиш мумкинки, жаҳон молиявий иқтисодий-инқирози шароитида республикамизда кузатилаётган макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсиш суратларини таъминлашда, мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий ислохотлар, аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишда давлатнинг молиявий қўллаб-қувватлашнинг аҳамияти беқиёс бўлмоқда. Бу, ўз навбатида, давлат томонидан молиялаштириш тизимида амалга оширилаётган изчил ислохотларнинг амалдаги яхлит ижтимоий-иқтисодий ислохотлар билан уйғун равишда олиб борилаётганининг натижасидир.

Хулоса ва таклифлар

Иқтисодий тарақиётнинг турлий босқичларида мамлакат молия тизимининг йўналтирилган сиёсатнинг мазмуни вавазифаларини ўрганиб беради. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларда тажрибаси шуни кўрсатадики, бюджет-солиқ сиёсати мамлакат молия тизимининг асосини ташкил этади.

Бюджет -солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашнинг ҳозирги ҳолати омиллар ва мезонларини ўрганиб чиқиб, таҳлил қилиш жараёнида ва бу борадаги чет эл тажрибаларини умумлаштириб, қуйдагиларни келтириш мумкин:

1. Иқтисодий адабиётларнинг кўнгилдагидек ўрганилаётган муаммога нисбатан бир томонлама ёндашув мавжуд. Бунда асосан солиқларнинг фискал хусусиятларига эътибор қаратили, уларнинг рағбатлантириш функциялари тўлиқ таҳлил этилмаган. Яъни, солиқ ва имтиёз диалектики ва уларни бюджет даромадлари ва харажатларига таъсирининг аниқ мезонлари белгилаб берилган. Бундан ташқари, бюджет-солиқ сиёсати, эмас, балки солиқ-бюджет сиёсати дебталқин этилади. Яъни, ушбу масалада бюджетнинг асосий моҳиятини белгилаб берувчи омил унинг харажатларига нисбатан тизимли ёндашувнинг йўқлиги яққол сезилиб туради. Шунинг учун бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларда фақат даромад манбаъларини шакллантириш, уларни бюджетга жалб этиш усулларгина эмас, харажатларнинг таркибий ўзгариши, боғлиқлик масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратиш зарур.

2. Ҳозирда “бюджет-солиқ сиёсати” яхлитлигини таъминлашнинг омиллари ва мезонларини баҳолашнинг ягона тизимлаштирилган метадологияси ваасослари бўйича назарий изланишлар бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигини таъминлаш ва унга таъсир этувчи омиллар ва мезонларни тўлиқ ёритиб бера олмай. Яъни ҳеч бир адабиётларда ўрганилаётган муаммонинг аниқ мезонлари кўрсатилмаган.

Бизнинг фикримизча, бундай мезонларни ишлаб чиқишда қуйдагиларга

алоҳида эътибор қаратиш лозим:

- Давлатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёт даражаси;
- Давлат бюджети даромадлари ва харажатлари таркиби ва уларнинг самарадорлик кўрсаткичлари;
- Ялпи ички маҳсулот таркибидаги солиқлар ва бошқа тўловларни улуши;
- Аҳолининг турмуш даражаси;
- Солиқларнинг аҳоли ва иқтисодий тармоқлар ўртасида тақсимланиш хусусиятлари;
- Давлат молия-сиёсатининг асосий йўналишлари;
- Мавжуд иқтисодий ҳолатдан келиб чиқиб белгиланган вазифалар кўлами;
- Бюджет тақчиллик даражаси.

3. Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, ЯИМга нисбатан солиқларни бюджетга аниқ меъёрий чегаралари шакллантирилган. Бу чегара 20-22% ни ташкил этади. Бизнинг республикамизда ҳам ушбу меъёрий чегара даражасига эришиш лозим. Бунинг учун бюджет даромад ва харажатлари бўйича чуқур таркибий ўзгаришлар ва ислохотлар амалга оширилиши зарур. Хусусан, бюджет даромадларини шакллантириш жараёнини такомиллаштириш мақсадида:

- Солиқ қонунчилигини такомиллаштириш, соддалаштириш, уларнинг қонуний аниқлик киритиш, солиқ ставкаларини пасайтириш, солиққа тортиш баъзасини кенгайтириш;
- Солиқ имтиёзларини реал тарзда қайта кўриб чиқиш, самарасиз имтиёзлардан воз кечиш;
- Ягона солиқ базасига эга бўлган солиқларни бирлаштириш;
- Солиққа оид жиноятчиликка қарши курашда кескин чоралар қўллаш ва бошқалар.

Бюджет харажатларини такомиллаштириш эсақуйдаги йўналишларда бўлиши керак, деб ҳисоблаймиз.

- бюджетдан молиялаштириладиган муассасаларнинг инвентаризация қилиш;

- бюджет ташкилотларининг ходимларини иш ҳақларини таҳлил қилиб чиқиш ва уларнинг моддий таъминотини яхшилаш юзасидан кенг қуллашда ишлар олиб бориш;

- босқичма-босқич бюджетдан бериладиган датация ва субвенциялардан воз кечиш;

- давлат қарзларига хизмат кўрсатадиган харажатларни оптималлаштириш;

- бюджет ташкилотлари томонидан истеъмол қилинадиган электр энергия, табиий газ каби коммунал хизматларни меъёр доирасида ишлатишни назорат қилиш кучайтирилиши.

- бюджет ташкилотлари томонидан тузиладиган шартномалар устидан назоратнинг тизимли миханизимини яратиш;

- кредитор қарзларини тартибга солиш, бюджет ташкилотлари фаолиятини назорат тафтиш қилишни кучайтириш.

4. Иқтисодиётдаги солиқ юкини баҳолаш амалий аҳамиятга эга бўлиб, солиқ тўловчиларнинг молиявийахволига таъсир қилувчи ҳамма фискал омилларини ҳисобга олади. Ялпи оғирликни, шу жумладан, солиқ юкини (солиқ мажбуриятлари ва солиқ имтиёзлари) соф бюджет трансфертлари ҳамда яширин солиқлар ва субсидияларни характерлайдиган фискал кўрсаткичлардан фойдаланиш таклиф этилади.

5. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, давлат бюджети солиқли даромадларнинг умумий ҳажми ЯИМга нисбатан тушиб бормокда. Бир томонда бу кўрсаткичга солиқ ставкаларини пасайтириш, турлий имтиёзлар ва давлатнинг иқтисодиётга аралашувини чегараланиши натижаси сифатида қараш мумкин. Аммо шуни унутмаслик керакки, бу ерда бошқа сабаблар корхоналар ва аҳоли даромадларининг пасайиши, айланма маблағларнинг ва истеъмолнинг камайиши мавжуд. Булар бюджетнинг даромадлар келишни ва иқтисодиётга солиқ юкини чуқур таҳлил қилишни талаб этади. Шунинг учун консалидациялашган бюджет солиқли даромадларнинг ЯИМга нисбатан тушиши фискал бошқаришнинг объектив индикатор ҳисобланмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.Т.:”Ўзбекистон”, 1992.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси, 2008 й
3. Ўзбекистон Республикаси Божхона Кодекси, 2008 й.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Бюджет тизими тўғрисида”ги қонуни. Халқ сўзи газетаси, 2000 йил 14 декабрь, 2-3 б.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида”ги қонуни. Халқ сўзи газетаси, 1995 йил 12 декабрь, 2-3 б.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги қонуни, Халқ сўзи газетаси,1996 йил 26 апрель,2-3 б.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 12 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг асосий макроиктисодий кўрсаткичлари ва бюджет параметрлари прогнози тўғрисида”ги 744-сонли қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси асосий макроиктисодий кўрсаткичлари ва бюджет параметрлари прогнози тўғрисида ”ги 532-сонли қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 31 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси асосий макроиктисодий кўрсаткичлари ва бюджет параметрлари прогнози тўғрисида ”ги 244-сонли қарори.
- 10.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 28 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг 2005 йилдаги асосий кўрсаткичлари тўғрисида”ги 610-сонли қарори.
- 11.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 31 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг 2002 йилдаги асосий кўрсаткичлари тўғрисида”ги 490-сонли қарори.
- 12.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 31 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг 2001 йилдаги асосий кўрсаткичлари тўғрисида”ги 504-сонли қарори.

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 31 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг 2000 йилдаги асосий кўрсаткичлари тўғрисида”ги 554-сонли қарори.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 26 мартдаги “Ўзбекистон Республикасида иш ҳақлари ва энг кам ойлик иш ҳақи миқдорини ошириш тўғрисида”ги Фармони. Халқ сўзи газетаси, 2002 йил 26 март, 1-б.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2001 йил 27 июндаги “Ўзбекистон Республикасида иш ҳақлари ва энг кам ойлик иш ҳақи миқдорини ошириш тўғрисида”ги Фармони. Халқ сўзи газетаси, 2001 йил 27 июнь, 1-б.
16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 24 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий фаолиятини рағбатлантириш, чет эл инвестицияларини жалб этиш ва ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Фармони. Халқ сўзи газетаси, 1994 йил 25 июль, 1-б.
17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 30 ноябрдаги «Хорижий сармоялар иштирокидаги корхоналарга бериладиган қўшимча рағбатлантириш омиллари ва имтиёзлари тўғрисида»ги Фармони. Халқ сўзи газетаси, 1996 йил 31 ноябрь, 1-б.
18. Каримов И.А. 2012 йил ватанимиз тарақиётини янги босқичга кўтариладиган йил бўлди Ўзбекистон Республикаси И.А.Каримовнинг 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистоннинг ижтимоий иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси// Халқ сўзи, 2012 йил 20 январь, № 14 (5434).
19. Каримов И.А. Мамлакатимизда деморактик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси-Т.: Ўзбекистон, 2010.

20. Каримов И.А., “Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш – барча ислохот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир” Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг 2007 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2008 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси.
21. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т.: “Ўзбекистон”, 1998.- 628 б.
22. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. Т.: “Ўзбекистон”, 2000.-528 б.
23. Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.: “Ўзбекистон”, 1999.-410 б.
24. Каримов И.А. Хавфсизликка таҳдид ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.: “Ўзбекистон”, 1999.-429 б.
25. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.: “Ўзбекистон”, 1996.- 380 б.
26. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.: “Ўзбекистон”, 1996.-366 б.
27. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлида. Т.: “Ўзбекистон”, 1996.-384 б.
28. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда. Т.: “Ўзбекистон”, 2000.-350 б.
29. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Т.: “Ўзбекистон”, 1991.-41 б.
30. ЎзР. Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 августдаги «Нақд пулларни банкдан ташқари айланишини янада қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 280-сонли Қарори. (NORMA ахборот тизими)
31. ЎзР. Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 13 ноябрдаги “Бозорни истеъмол товарлари билан тўлдиришни рағбатлантириш ва ишлаб чиқарувчилар билан савдо корхоналарини алоқаларини такомиллаштириш тўғрисида”ги 390-сонли Қарори (NORMA ахборот тизими)

- 32.ЎзР. Адлия Вазирлигида 2003 йил 21 апрелда 1235-сон билан руйхатга олинган «Юридик шахслар даромади (фойдаси) га солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида»ги Йўриқнома (NORMA ахборот тизими)
- 33.ЎзР. Адлия Вазирлигида 2003 йил 29 апрелда 1238-сон билан руйхатга олинган «Ишлаб чиқариладиган ва сотиладиган товарлар (иш, хизматлар) бўйича қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги Йўриқнома (NORMA ахборот тизими)
- 34.ЎзР. Адлия Вазирлигида 2002 йил 20 январда 1106-сон билан руйхатга олинган «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ишлаб чиқариладиган товарлар бўйича юридик шахслар томонидан акциз солиғини ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида»ги Йўриқнома (NORMA ахборот тизими)
- 35.ЎзР. Адлия Вазирлигида 2002 йил 11 мартда 1107-сон билан руйхатга олинган «Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида»ги Йўриқнома (NORMA ахборот тизими)
- 36.ЎзР. Адлия Вазирлигида 2002 йил 15 январда 1097-сон билан руйхатга олинган «Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида»ги Йўриқнома (NORMA ахборот тизими)
- 37.Беганов В. ва бошқалар. Молия сиёсати, солиқлар ва солиқ солиш Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1998 й. 262 б.
- 38.Маликов Т.С. Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари. - Тошкент, “Академия”, 2002 й. 204 б.
- 39.Маликов Т.С., Ҳайдаров Н.Ҳ. Бюджет даромадлари ва харажатлари //Ўқув қўлланма –Т.: “Иқтисод-молия”, 2007
- 40.Маликов Т.С., Ҳайдаров Н.Ҳ. Давлат бюджети //Ўқув қўлланма –Т.: “Иқтисод-молия”, 2007
41. Ваҳобов А.В., Маликов Т.С. Молия Тошкент, Иқтисод-молия 2012 йил.

- 42.Медведев А. Как планировать налоговые платежи М.: Инфра М 1996.321 б.
- 43.Мельник Д.Ю. “Налоговый менеджмент” М.,“Финансы и статистика” 1999. 589 б.
- 44.Налоги (под ред. Д.Черника) М.: Фынансы и статистика 1997. 353 б.
- 45.Налоговые системы зарубежных стран М.: ЮНИТИ, 1997 . 562 б.
- 46.Рябова Р.И. Налоги. М.: Интел-синтез, 2001 г. 568 б.
- 47.Самуэльсон П. Экономика М. Прогресс 1994. 1-том 415 б.
- 48.Смит А. Исследование о природе и причинах богатство народов М.: «Политиздат» 1962. 283 б.
- 49.Тошмуродова. Б. «Солиқлар воситасида иқтисодиётни бошқариш механизми». Т.: «Янги аср авлоди» 2002 й. 128 б.
- 50.Тухлиев Б.К., Азизов О.М. Солиқ юкини камайтириш – иқтисодиётни юксалтириш омили // Ўқув қўлланма -Т.:ТДИУ, 2007,-34б
- 51.Хван Л. Солиқ ҳуқуқи. -Т.: Консаудитинформ 2001 й. 482 б.
- 52.Шаулов Д.И., Кан У.Т. “Солиқ Қонунчилиги асослари” "Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси" Т., 1999 й. 336 б.
- 53.Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти Т., Молия 2003 й. 208 б.
- 54.Юткина Т.Ф. Налоги и налогообложение М.: ИНФРА 2000 г. 492 б.
- 55.Ўлмасов А. , Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси Т.: Меҳнат, 1997 й. 527 б.
- 56.Government Financial Statistics. IMF, 2002. Washington D.C.
- 57.Lawrence B. Lindsey. Revenue Maximizing Taxation is not Optimal. Joint Economic Committie Report, US Congress. Washington D.C. July 2003
- 58.Қудратов Х. «Иқтисодиётни эркинлаштиришда солиқ юкини оптималлаштириш муаммолари» «Ўзбекистон банк-молия тизимини ислоҳ қилишни чуқурлаштириш муаммолари ва унинг иқтисодиёт ривожланишига таъсирини кучайтириш» мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция, Тошкент 2003 йил 3 июн
- 59.Қудратов Х., Муратов П. «Солиқ юкининг тармоқлар бўйича тақсимланишини такомиллаштириш» «Иқтисодиётни эркинлаштириш

шароитида солиқ тизими ва суғурта фаолиятини такомиллаштириш
йўллари» мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция, Тошкент
2004 йил 11-12 феврал

60. www.tax-news.com

61. www.payroll-taxes.com

62. www.cer.uz

63. www.fairtax.org

64. www.turbotax.com

65. www.libraryfreenet.uz

66. www.uzreport.uz